CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.B.
Coll. No. 105.

Title CAMPU RAMAYANA.

No.: 105 Subject: Campū kāvya

Title: Campū Rāmāyaṇa

Author: Vidarbha Rāja and Lakṣmaṇakavi, Scribe: —

Date of the work: — Date of the Ms.: Samvat 1778/[illegible]

Place of the work: — Place of the Ms.: —

Size: 12·2" by 4" Extent: Foll 74

Language: Sanskrit. Script: Devanāgarī.

Remarks: Complete upto six kāṇḍa. Stamp printed.

अथ चंपुरामायणप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः ॥ पद्यं ॥ लक्ष्मींतनोतुस्कतरामितरानपेक्षमंघ्रिद्वयंनिगमशाखिशिखाप्रवालं ॥ हेरंबमंबुरुहडंबरचौर्य
निघ्नंविघ्नाद्रिभेदशतधारधुरंधरन्नः ॥ १ ॥ उच्चैर्गतिर्जगतिसिध्यतिधर्मतश्चेत्तस्यप्रमाचवचनैःकृतकेतरैश्चेत् ॥ तेषांप्रकाशन
दशाचमहीसुरैश्चेत्तानंतरेणनिपतेत्कनुमत्प्रणामः ॥ २ ॥ वाल्मीकिगीतरघुपुंगवकीर्तिलेशैस्तृप्तिंकरोमिकथमप्यधुनाबुधा
नां ॥ गंगाजलैर्भुविभगीरथयत्नलब्धैः किंतर्पणंनविदधातिजनःपितॄणां ॥ ३ ॥ गद्यानुबद्धरसमिश्रितपद्यसूक्तिर्हृद्याहिवा
द्यकलयाकलितेवगीतिः ॥ तस्माद्दधातुकविमार्गविदांसुखायचंपुप्रबंधरचनांरसनामदीया ॥ ४ ॥ वाचंनिशम्यभगवानथ
नारदस्यप्राचेतसःप्रवचसांप्रथमःकवीनां ॥ माध्यंदिनायनियमायमहर्षिसेव्यांपुण्यामवापतमसांतमसांनिहंत्रीं ॥ ५ ॥ ग० ॥ तत्र
कंचनक्रौंचमिथुनादेकंपंचशरशरानुविद्धमपिव्याधेनानुविद्धंनिध्यायतःबद्धानुकंपस्यभगवतोवाल्मीकेर्वदनारविंदाच्छंदोमयीका
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ अधीनं २ कृजं

चिदेवंनिःससारसरस्वती ॥ प० ॥ मानिषादप्रतिष्ठांत्वमगमःशाश्वतीःसमाः ॥ यत्क्रौंचमिथुनादेकमवधीःकाममोहितं ॥ ६ ॥ ग० ॥ तदनुस
मयोचितकृत्यंनिर्वर्त्यस्वाश्रममुपगतवतिसतिभगवतिवाल्मीकौ ॥ प० ॥ वाणीविलासमपरत्रकृतोपलंभमंभोजभूरसहमानइवाविरा
सीत् ॥ आभातियत्कृतिरनेकविधप्रपंचव्याजेंद्रजालविधिसाधकपिंछिकेव ॥ ७ ॥ ग० ॥ ततःपरमहर्षेणमहर्षिणाविधिवदभ्यर्चि
तःपरमेष्ठीमध्यमलोकेपिस्वहस्तंप्रकाशयितुंकिलभवंतमेवोपदिष्टमानयाभारत्यारामचरितंयथाश्रुतंव्याक्रियतामितिव्याहृत्यांतरधा
त् ॥ पद्यं ॥ अथसरसिजयोनेराज्ञयारामवृत्तंकरबदरसमानंप्रेक्ष्यदृष्ट्याप्रतीच्या ॥ शुभमतनुतकाव्यंस्वादुरामायणाख्यंमधुमयभ
णितीनांमार्गदर्शीमहर्षिः ॥ ८ ॥ ग० ॥ एनंप्रबंधंप्रयोक्तुंलोकेकःसमर्थइतिचिंतामुपगतवतिसतिभगवतिवाल्मीकौ ॥ प० ॥ उपाग
तौमिलितपरस्परोपमौबहुश्रुतौश्रुतिमधुरस्वरान्वितौ ॥ विचक्षणौविविधनरेंद्रलक्षणौकुशीलवौकुशलवनामधारिणौ ॥ ९ ॥ ग
द्यं ॥ एतौमुनिःपरिगृह्यस्वकृतिअपाठयत् ॥ तौपुनःइतस्ततोगायमानौदृष्ट्वारामःप्रहृष्टमनाःस्वभवनमानीयभ्रातृभिःसह
॥ ॥ टि० ॥ ॥ १ वाणी

निजचरितंगातुमन्वयुंक्त॥ततश्च॥पद्यं॥छंदोमयीनांनिलयस्यवाचामंतेवसंतौमुनिसत्तमस्य॥एतौकुमारौरघुवीरवृत्तं
यथाक्रमंगातुमुपक्रमेतां॥१०॥अस्तिप्रशस्ताजनलोचनानामानंदसंदायिषुकोसलेषु॥आज्ञासमुत्सारितदानवानांराज्ञाम
योध्येतिपुरीरघूणां॥११॥तामावसद्दशरथःस्फुरवंदितेनसंक्रदनेनविहितासनसंविभागः॥वृंदारकारिविजयेस्फुरलोक
लब्धमंदारमाल्यमधुवासितवासभूमिः॥१२॥गद्यं॥अथास्मिन्ननपत्यतयादूयमानमानसेपुत्रार्थंक्रतुमश्वमेधंविधातुंमंत्रि
भिःसहमंत्रयमाणेदशरथे॥सुमंत्रःप्रहृष्टमनामहर्षेरंगदेशसंगतावग्रहनिग्रहशौंडस्यविभांडकसूनोरवश्यमृष्यशृंगस्यप्र
भावात्प्रभवोभविताकुमाराणामितिसनत्कुमारोक्तंपुरावृत्तमस्मैदशरथायकथयामास॥सोपिसुमंत्रवचनाच्छांताधिः
शांताकुटुंबिनंसंबंधिनंमुनिमानीयवसिष्ठादिष्टमश्वमेधाध्वरंसरयूरोधसिविधायतत्रपुत्रीयामिष्टिंविधिवत्कर्तुमारभत॥
तदनुहविराहरणायधरण्यांकृतावतरणाःसर्वेगीर्वाणाःशक्रप्रमुखाश्चतुर्मुखायदशमुखप्रतापानलग्रीष्मोष्मसंशोषण

मावेद्यतेनसहशरणमितिशार्ङ्गधन्वानंमन्वानाःकृतनानाविधप्रस्तुतस्तुतयःक्षीरांबुराशिमासेदुः॥पद्यं॥संतापध्वंसकल
जगतांशार्ङ्गचापाभिरामंलक्ष्मीविद्युल्लसितमतसीगुच्छसच्छायकायं॥वैकुंठाख्यंमुनिजनमनश्चातकानांशरण्यंकारुण्या
पंत्रिदशपरिषत्कालमेघंददर्श॥१३॥क्षीरांबोधेर्जठरमभितोदेहभासांप्ररोहैःकालोन्मीलत्कुवलयदलाद्वैतमापादयंतं॥
आतन्वानंभुजगशयनेकाममपिक्षौमगौरेनिद्रामुद्रांनिखिलजगतीरक्षणेजागरूकां॥१४॥प्रल्हादस्यव्यसनममितंदै
त्यवर्गस्यदंभंस्तंभंवक्षस्थलमपिरिपोर्यौगपद्येनभेत्तुं॥बद्धश्रद्धंपुरुषवपुषामिश्रितेविश्वदृष्टेदंष्ट्रारोचिर्विशदभुवनेरं
हसासिंहवेषे॥१५॥नारायणायनलिनायतलोचनायनामावशेषितमहाबलिवैभवाय॥नानाचराचरविधायकजन्मदे
शानाभीपुटायपुरुषायनमःपरस्मै॥१६॥गद्यं॥इतिप्रणम्योत्थितानेतान्स्तुतिरवमुखरितहरिन्मुखान्हरिहयप्रमुखानखि
लानमरगणानरुणतामरसविलासचोरैर्लोचनमरीचिवीचिसंचारैरानंदयन्नरविंदलोचनःस्फुटमभाषत॥प॰॥अपिकुश

लममर्त्यास्वागतंसांप्रतंवः शमितदनुजदंभाकिंनुदंभोलिकेलिः॥ अपिधिषणमनीषानिर्मितानीतिमार्गास्त्रिदशनगरयोगक्षे
मकृत्यैक्षमंते॥१७॥ग॰॥ एवंभगवतःकुशलानुयोगपुरःसरीममृतासारसरसांसरस्वतीमाकर्ण्यसंपूर्णमनोरथासुमनसांसं
सत्पुंसेपरस्मैविज्ञापयामास॥ देवकथमकुशलमाविर्भवेद्भवताकृतावलंबानास्माकं॥ किंतु॥पद्यं॥ अस्तिप्रशस्तविभवैर्
विबुधैरलंघ्यालंकेतिनामरजनीचरराजधानी॥ माणिक्यमंदिरभुवांमहसांप्ररोहैस्तेजस्त्रयायदिनदीपदशांदिशंती॥१८॥
एनांपुराणनगरींनगरीतिसालांसालाभिरामभुजनिर्जितयक्षराजः॥ हेलाभिभूतजगतांरजनीचराणांराजाचिरादवतिरा
वणनामधेयः॥१९॥ यद्बाहुराहुरसनायितशस्त्रधारादिक्पालकीर्तिमयचंद्रमसंग्रसंते॥ तद्वैरिणांरणमुखेशरणप्रदायी
नैवास्तिकश्चिदमुमंतकमंतरेण॥२०॥ अंभोजसंभवममुंबहुभिस्तपोभिराराधयन्वरमवापपरैर्दुरापं॥ तस्मात्समस्तभुवनंनिज

॥ ॥टिप्पण॥ ॥ १बृहस्पतिः २अलब्धस्यप्राप्तियोगः। लब्धस्यपरिपालनंक्षेम

शासनस्यलक्ष्मीकरोतिरजनीचरचक्रवर्ती॥२१॥ग॰॥ तेनवयंपराधीनाइवभवामः॥ तथाहि॥ सोयंकदाचनक्रीडाधराधरमधिरु
ह्यसावरोधवधूजनश्चरणाभ्यांततइतःसंचरेत्तदागमिष्यत्यागइत्यनाविष्कृतातपोभयेनभगवान्सहस्रभानुरपिसंकुचितभानुरेवत
त्सानूनिनूनंसमाश्रयते॥ एषमृगांकोपिमृगयायासपरिश्रांतिविश्रांत्यैससंभ्रमंनमज्जनपरिवृत्तेमज्जनगृहाभिमुखेनिर्जितश
तमखेदशमुखेतत्रत्यविचित्रतरशातकुंभस्तंभाग्रप्रत्यग्रप्रक्लृप्तस्फटिकशिलाशालभंजिकापुंजकरतलकलितनिजोपलमयक
लशमुखादच्छाच्छामविच्छिन्नपानांबुधारांनिजकराभिमर्शादापादयनूतस्यप्रसादपिशुनानांशुनासीरचिरकांक्षिकातानां
विशातिवीक्षणानांक्षणमात्रंपात्रंभवति॥ तेनपुलस्त्यनंदनेनसंक्रंदननंदनवनात्स्वमंदिरोद्यानमानीतस्यमंदारप्रमुखस्य
वृंदारकतरुवृंदस्यवंदीकृतसुरसुंदरीनयनेंदीवरद्रुहांतःकरारविंदकनककलशाच्चमंदोष्णंस्यंदमानैरंबुभिर्जंबालितालवा
लस्यपचेलिमानामपिकुसुमानांपतनभयमाशंकमानाःपवमानाःमननंपरिस्पंदितुमपिप्रभवोनभवंति॥ एतेपिपावका

रूढिशंकांहुतवहाख्यांवहंतस्तद्वद्गार्हपत्यपुरः[1]सराः पौरोगवीं धुरंदधति ॥ किंबहुना ॥ सएषमानवादवमान आगमिष्य
तीत्यमन्वानस्तदितेरेरवध्यत्वंचतुराननवराल्लब्ध्वासमुद्धतः संप्रतिसंप्रहारसमाक्रांतदिगंतदंतावलदंतकुंतव्रणकिणस्थ
पुटितवक्षस्थलः स्थलकमलिनींवनवारणइवरावणस्त्रिलोकीमभिभवन्भवदीयानित्यस्मान्नजातुकिंचिदपिजानातीति॥
अथभगवानाकर्ण्यगीर्वाणगणवाणीं ॥ पद्यं ॥ इंद्रनीलाचलोदंचच्चंद्रिकाधवलस्मितः ॥ वाचमुचेसुधाधारामधुरांमधुसू
दनः ॥ २२ ॥ गद्यं ॥ भवतामपराधविधायिनस्तस्ययातुधानस्यनिधनमधुनैवविधातुंशक्यं ॥ किंतुसरसिजासनशासन
मप्यमोघीकुर्वन्नुर्वीतलेपुत्रीयतः सुत्रामममित्रस्यदशरथस्यमनोरथमपिपूरयितुमादृतमानुषवेषः सन्नहमेवतंवधिष्या
मीत्युक्त्वांतरधात् ॥ ततः सापरिषदनिमिषाणामुन्मिषितहर्षाणांहृषीकेशादेशात्प्रशमितदुर्दशानिनिर्दशाननानिचतुर्दश

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ पुरोगाः

भुवनानिबुध्वादुग्धसागरान्निरगात् ॥ ततस्तानमरान्प्राहस्मपितामहः ॥ भवंतस्तावदवतरिष्यतोलक्ष्मीसहायस्यसहाय्या
र्थमप्सरःप्रभृतिषुयुवतिषुवानरभल्लगोपुच्छवेषभृतः प्रथितप्रभावाः प्रजाः प्रजनयेयुरिति ॥ पुराखलुममजृंभारंभेसंभूतोजां
बुवानिति ॥ ततस्तेगीर्वाणास्तथाकुर्वन् ॥ अथवैतानाद्वैश्वानरान्नरः प्राजापत्यः सहेमपात्रः कश्चिदुत्थायदशरथायपुत्रीयतेपायस
ममृतप्रायंप्रायच्छत् ॥ ततः ॥ पद्यं ॥ कौसल्यायैप्रथम मदिशद्भूपतिःपायसार्धंप्रादादर्धंप्रणयमधुरंकेकयेंद्रस्यपुत्र्यै ॥ एतेदेव्यौतरल
मनसः पत्युरालोच्यभावंस्वार्धांशाभ्यांस्वयमकुरुतांपूर्णकामांसुमित्रां ॥ २३ ॥ अवभृथेऽवसितेसरयूतटादथयथायथमुच्चलितेजने ॥ द
शरथः परिपूर्णमनोरथः पुरमगात्पुरुहूतपुरोपमां ॥ २४ ॥ अपाटवात्केवलमंगकानांमनोज्ञकांतेर्महिषीजनस्य ॥ शनैःशनैःप्रोषितभूष
णानिचकाशिरेदोहदलक्षणानि ॥ २५ ॥ मंदंमंदमपयाद्वलित्रयीगाधताविषयनाभिगह्वरा ॥ कोसलेंद्रदुहितुःशनैरभून्मध्ययष्टिरपि

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ असामर्थ्यात् २ प्रोज्झितानि

दृष्टिगोचरा ॥ २६॥ [1]न्यग्रोधपत्रसमतांक्रमशःप्रयातामंगीचकारपुनरप्युदरंकृशांग्याः ॥ जी[2]वातवेदशमुखोरगपीडितानांग
र्भच्छलेनवसतापरमेणपुंसा ॥ २७ ॥ अपिच ॥ मध्यंतनुत्वादविभाव्यमानमाकाशमासीदसितायताक्ष्याः ॥ गर्भोदयेविष्णुपदापदेशा
त्कार्श्यविहायापिवि[3]हायएव ॥ २८ ॥ उच्चस्थेग्रहपंचकेसुरगुरौसेंदौनवम्यांतिथौलग्नेकर्कटकेपुनर्वसुयुतेमेषंगतेपूषणि ॥ निर्दग्धुं
निखिलाःपलाशसमिधोमेध्यादयोध्यारणेराविर्भूतमभूतपूर्वमभवद्यत्किंचिदेकंमहः ॥ २९ ॥ अपिच ॥ अथरामाभिधानेनकवेःसु
रभयन्गिरः ॥ अलंचकार ⁻⁻ कारुण्याद्घृणामन्वयंहरिः ॥ ३० ॥ तमेवमन्वजायंतत्रयस्त्रेताग्नितेजसः ॥ अग्रजंतेनुकुर्वंत
स्तैस्तैर्लोकोत्तरैर्गुणैः ॥ ३१ ॥ भरतस्तेषुकैकेय्यास्तनयोविनयोज्वलः ॥ अन्यौलक्ष्मणशत्रुघ्नौसुमित्रायांकृतोदयौ ॥ एतेवद्दधिरेवी
राःप्रजाक्षेमायदीक्षिताः ॥ लोकानंदामुकुंदस्यचत्वारइवबाहवः ॥ ३२ ॥ गद्यं ॥ अथकदाचिदपरिमेयमायाभयानकयुद्ध

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ वटः गरुडश्च २ जीवनरक्षणाय ३ आकाशं

समुद्धतदैत्यबलावस्कंदकां[1]दिशीकवृंदारकानीकप्रतिपाल्यमानमहारथःपं[2]क्तिरथस्तपश्चर्याजातानामाश्चर्याणामायतनं[3]त्रिशं
कुयाजिनंभगवंतंपद्यप्रबंधमिवदर्शितसर्गभेदंप्राकृतव्याकरणमिवप्रकटितवर्णव्यत्यासंबुधमिवसोम[4]सुतंकुशिकसुतमद्रा
क्षीत् ॥ तदनुयथाविधिपरिगृहीतसपर्येणमर्यादातीतमहिम्नागाधेतरहृदयेनगाधिनंदनेनसत्रपरित्राणार्थमित्थमभ्यर्थितःपार्थि
वोभूत् ॥ राजन्तवकुमारेणविनयाभिरामेणरामेणशरासनमित्रेणसौमित्रिमात्रपरिजनेनक्रियमाणक्रतुरक्षोरक्षोदुरितमुक्ती
र्यकृतावभृथोभवितुमभिलषामीति ॥ एवंविधमाकर्ण्यकर्णपरुषंमहर्षिभाषितं ॥ अतिमात्रपुत्रवात्सल्यात्कौसल्याजानिःस
शल्यांतःकरणोभूत् ॥ ततस्तस्मिन्बहुप्रकारैरपरिहार्यनिश्चयेभगवतिविश्वामित्रेदशरथस्तपनकुलहितेनपुरोहितेनैवमभि
हितोभूत् ॥ पद्यं ॥ पर्याप्तकामायंभवानमुष्मैकुर्यात्सपर्यांकुशिकात्मजाय ॥ [7]निर्यातुधानांवसुधांविधातुंनिर्यातुरामः

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ भयद्रुतः २ दशा ३ चंद्रःवह्निश्च ४ विश्वामित्रं ५ आगाधं ६ दीक्षांतस्नानं ७ रक्षोहीनां

सहलक्ष्मणेन ॥ ३४ ॥ ग० ॥ एवंवसिष्ठेन प्रतिष्ठापितधृतिर्दशरथः सुतप्रदानेन कुशिककृतमनोरथमेवपूरयामास ॥ पद्यं ॥ यो
गेनलभ्योयः पुंसांसंसारापेतचेतसां ॥ नियोगेनपितुःसोयंरामः कौशिकमन्वगात् ॥ ३५ ॥ तत्रसत्रंपरित्रातुंविश्वामित्रोमहामुनिः ॥
सौमित्रिसहितंरामंनयन्नयमवोचत ॥ ३६ ॥ बलेनतपसांलब्धेबलेत्यतिबलेतिच ॥ विद्येतेमयिकाकुत्स्थविद्येतेवितरामिते ॥ ३७ ॥
गद्यं ॥ ततः परिगृहीतविद्यस्यदाशरथेः प्रदेशमेकंप्रदर्श्यभगवानित्थमकथयत् ॥ पद्यं ॥ अस्मिन्पुरापुरभिदः परमेश्वरस्यफालांत
रालनयनज्वलनेमनोभूः ॥ सद्यः प्रपद्यशलभत्वममुंचदंगंतस्मादमुंजनपदंविदुरंगसंज्ञं ॥ ३८ ॥ गद्यं ॥ तदनुमानससरःप्रसृ
तांसरयूमतिक्रम्यवृत्रवधप्ररूढदृढश्रवःपंकक्षालनलब्धमलदकरूशकनाम्नोर्जनपदयोः सीम्निकृतपदयोर्दाशरथ्योःपुन
रप्येवमब्रवीत् ॥ पद्यं ॥ यक्षःसुकेतुर्द्रुहिणप्रसादाल्लेभेसुतांकामपिताटकाख्यां ॥ स्कंदः किलैनांपरिणीयतस्यांमारीचनीचंजन

॥ टिप्पणं ॥ ॥ १आज्ञयायोगाभावेनच २कपालमध्ये ३ पतंगत्वं ४ ब्रह्मदेवस्य ५ विवाह्य

यांबभूव ॥ ३९ ॥ गद्यं ॥ एकदातुसुंदेनिहतेमारीचः कुंभसंभवमुनिमभिभूयतस्यशापादवापकौणपतांताटकाप्यासीत्पुरुषादिनी ॥ सेय
माजन्मसिद्धसिंधुरसहस्रप्राणाजनपदविपदंविदधानाव्यापादनीयात्वयेति ॥ किंच ॥ वैरोचनींमंथरांवसुंधरापराधधुरंधरांपुरंदरेण
निहतांजनार्दनकृतार्दनांचभार्गवजननींप्रदर्श्यदाशरथेरमंदांस्कंदवधूवधचिकित्सामुत्सादयामास ॥ पद्यं ॥ आश्रुतःश्रुतवृत्तेनते
नसुंदप्रियावधः ॥ तमेवान्ववदत्तस्यचापःसिंजारवच्छलात् ॥ ४० ॥ तत्कालेपिशिताशनाशपिशुनासंध्येवकाचिन्मुनेरध्वानंतरसा
रुरोधरुधिरक्षोदारुणादारुणा ॥ स्वाधीनेहननेपुरींविदधतीमृत्योःस्वकृत्यात्ययाक्रिउत्किंकरसंघसंकटमहाशृंगाटकांताट
का ॥ ४१ ॥ यथादाशरथेःकर्णमविशत्ताटकागुणः ॥ तथाधनुर्गुणस्तूर्णमविशत्तज्जिघांसया ॥ ४२ ॥ ततोभाविनिसंध्या
मेवद्धश्रद्धस्यताटका ॥ स्वप्राणैरामबाणस्यवीरपानमकल्पयत् ॥ ४३ ॥ मुनिःकृशाश्वोपज्ञानिताटकामाथिनेददौ ॥ अस्त्राणि

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ राक्षसतां २ राक्षसी ३ गजः ४ मौर्वी ५ चतुष्पथः ६ आद्यंज्ञानं

जृंभकादीनिजंभशासनशासनात्॥ ४४॥ गद्यं॥ तत्र कंचनविरिंचिलोकप्र[1]त्यादेशं प्रदेशमेकं प्रदर्श्यावोचद्दुपचीयमानपरमहर्षो महर्षिः॥ पद्यं॥ प्रतिदिनमवेदान्तैर्ब्रह्मभिर्ब्रह्मनिष्ठैः प्रशमितभवखेदैः सादरं सेव्यमानः॥ बलिनियमनहेतोर्वामनः काननेस्मिन्बलिनियमपरः सन्ब्रह्मचारी चचार॥ ४५॥ अपिच॥ अपहृतविबुधार्तेर्वामनव्याजमूर्तेरखिलभुवनभिक्षोराश्रमानोकहानां॥ ततिरियमतिनीलव्याप्तदिग्व्योमसीमास्त्वयमपि परिमातुं लोकमभ्युद्यतेव॥ ४६॥ इति विविधरसाभिः कौशिकव्याहृताभिः श्रुतिपथमधुराभिः पावनीभिः कथाभिः॥ गलितगहनकृच्छ्रं गच्छतोर्दाशरथ्योः समकुचदिवसद्यस्ताद्दशां मार्गदैर्घ्यं॥ ४७॥ गद्यं॥ ततः सिद्धाश्रमं प्रविश्य विश्वामित्रः सत्रमारभत॥ तदनंतरमंतरिक्षांतरालादापतंतमंतकानीकभयानकं पलाशगणमवलोक्य पलायमानाः करतलगलितपलाशसमित्कुशाः कुशिकनंदनांतेवासिनः ससंभ्रममभिलषिताह्वाय राघवायान्यवेदयत्॥ पद्यं॥ हत्वाद्रेःशि

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥ १ निराकृतिः २ विधुंदैः ३ दैत्यः ४ वृक्षाः ५ राक्षससमूहः ६ विश्वामित्रः

खराणि तानि परितः क्षिप्त्वा हसित्वा क्रुधा कृत्वा हस्तविघट्टनं ततइतः स्थित्वा नटित्वा मुहुः॥ सित्का क्ष्मामसृजास्त्रजां प्रकृतया वध्वा कचान्खेचरान्दग्ध्वाग्नेः सदृशा दृशा निशिचरा रुंधंति रंध्रं दिवः॥ ४८॥ तत्र॥ संक्रांतवर्णांतरगाधिसूनोः संपर्कपुण्यादिव रामभद्रः॥ क्षात्रक्रमात्पिप्पलदंडयोग्यः प[1]लाशदंडाहृतपाणिरासीत्॥ ४९॥ मारीचनीचमतिराहवमाचरन्यक्षिप्तः क्षणेन रघुनायकसायकेन॥ मध्येपयोनिधिभयेन निमग्नमूर्तिर्वर्षं पुपोष जलमानुषनिर्विशेषं॥ ५०॥ स्रुबाहुराहवोन्मत्तः कृ[2]त्तः काकुत्स्थपत्रिणा॥ मुनिनामनभिप्रेतः प्रेतनाथातिथीकृतः॥ ५१॥ वंशास्पृशा हृदयहारिफलान्वितेन रामेरितेन रघुनायकसायकेन॥ स्नेहान्वितेन निरगादसृजा गिणीव प्राणावली हृदयतः पिशिताशनानां॥ ५२॥ अथ निशिचरघाताच्छांतवैतानविघ्नो मुनिरवभृथकृत्यं विश्वहृद्यं समाप्य॥ अमनुतजयलक्ष्म्या राममाजौ समेतं यजनजनितमूर्त्या योक्तुमव्याजलक्ष्म्या॥ ५३॥ गद्यं॥ अथ मिथिलां प्रस्थितो विश्वामित्रः

॥ ॥ टिप्पणं॥ ॥ १ राक्षसः किंशुकश्च २ तैलंप्रेमच

काकुत्स्थयोरित्थमकथयत् ॥ पुराखलुकुशेशयासनजन्माकुशिकाभिधानोराजर्षिकुशनाभकुशांबप्रमुखैश्चतुर्भिःकोशांबी
महोदयधर्मारण्यगिरिव्रजाख्यानांपुरीणांकर्तृभिःपुत्रैर्बभूव ॥ कुशनाभस्तुकन्याशतंघृताच्यामजनयत् ॥ कन्यास्ताःसन्नद्ध
यौवनाःकामयमानःपवमानःप्रत्याख्यानात्त्रत्यापन्नमन्युरासामवयवेष्वनार्जवमतनुत ॥ अथविदितवृत्तांतेनकुशनाभेनते
नक्षमामेवप्रतिक्रियांमन्वानेनचूलिसूनवेसौमतेयायराज्ञेब्रह्मदत्तायप्रदत्तास्ताःप्रकृतिस्थाःबभूवुः ॥ पुनरपिकुशनाभस्तुपुत्रीयन्
पितृप्रसादादगाधसत्वान्गाधिसंज्ञानस्मत्तातपादानुदपादयत् ॥ इत्थंदाशरथिःकौशिकोत्पत्तिकथानिशामनेननिरायामांयामिनी
मनुभूयबंधूकस्तबकबंधुरेणसंध्यारागेणप्राचीमुखेशोणीकृतेशोणाभिधानंदधानेनदेप्रवर्तितप्रत्यूषःकृत्यःकृतनियमे
नमुनिनासहगंगामुपतिष्ठमानेनपथाप्रातिष्ठत ॥ पद्यं ॥ आजानपावनक्षीरांवृषानंदविधायिनीं ॥ श्रुतिप्रणयिनींसोय

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ वक्रतां २ सरलाः ३ उन्नतेन ४ जन्मपर्यंतं वत्सोच्छिष्टं च ५ धर्मः बलीवर्दश्च ६ वेदः कर्णश्च

मोपगामापगामिव ॥ ५४ ॥ गद्यं ॥ अथभागीरथीकथांश्रोतुकामायरामायभगवानित्थमभाषत ॥ पद्यं ॥ पुरातुमेनकानामस्त्र
मेरोरभवत्सुता ॥ गृहमेधीतयैवासीच्चक्रवर्तीधराभृतां ॥ ५५ ॥ कन्याद्वयममुष्यासीदेकामंदाकिनीतयोः ॥ अन्याभगवतीसा
क्षाच्चंद्रचूडकुटुंबिनी ॥ ५६ ॥ तांनदींविबुधालब्ध्वानाकलोकमनीनयन् ॥ तपस्यंतींगिरिर्गौरींदेवायमहतेददौ ॥ ५७ ॥ शिववी
र्युंजतोर्वीर्यंधृत्वाधात्र्यासमर्पितं ॥ पावकःप्रतिजग्राहदैवतैरनुमोदितः ॥ ५८ ॥ अनपत्यानथामर्त्यान्बहुभार्याश्चमेदिनीं ॥ अकरोदंबि
काकोपःपुत्रालाभसमुद्भवः ॥ ५९ ॥ अथसेनान्यमिच्छद्भिरुक्तःसब्रह्मभिःसुरैः ॥ वह्निरन्हायजान्हव्यांन्यषिंचद्वीर्यमैश्वरं ॥ ६० ॥ सापि
समार्चिषाक्षिप्तंतेजस्तत्सोढुमक्षमा ॥ हिमवत्प्रांतकांतारेश्रांताशरवणेजहौ ॥ ६१ ॥ तत्राभूत्कृत्तिकाप्रीत्यैषोढारूढमुखांबुजं ॥ तारकध्वां
तविध्वंसिसद्यःषाण्मातुरंमहः ॥ ६२ ॥ त्रैविध्यंश्रूयतांवत्ससरित्त्रिदिवौकसां ॥ यथोक्तंहव्यमश्नंत्यादेवतायाइवाध्वरे ॥ ६३ ॥ पुराम

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ गंगा २ झटिति ३ वीर्यं

योध्यामध्यास्त सावित्रः सगरो नृपः ॥ केशिनीसुमतिभ्यां च लंघितप्रथमाश्रमः ॥ ६४॥ सपुत्रीयन्सपत्नीकस्तपस्तेपे हिमालये ॥ भृगुः
प्रीतमनास्तस्मै ददौ दौयादसंपदं ॥ ६५॥ असमंजसुतं लेभे वैदर्भी केशिनी तयोः ॥ षष्टिं पुत्रसहस्राणां सुमतिश्च यवीयसी ॥ ६६॥
असमंजसचारित्रमसमंजमपास्य सः ॥ आरब्धहयमेधः सन्नमुंचत तुरंगमं ॥ ६७॥ क्रव्यादवपुषा सोयमहारि हरिणा हयः ॥ ततस्तन्न
ष्टमन्वेष्टुं सौमतेयाः प्रतस्थिरे ॥ ६८॥ सर्वे सपर्वतामुर्वीं खनंतः सगरात्मजाः ॥ चक्रुर्झर्झरितध्वांतं नागलोकं नखांशुभिः ॥ ६९॥ त एते
न पसादीप्तेतमस्तोमप्रमाथिनि ॥ कापिलेज्वलने वीरा लेभिरे शलभोपमां ॥ ७०॥ असमंजसुतं पौत्रमंशुमंतमथाब्रवीत् ॥ सैनिं हत्वा
समाधत्तां सर्गं ततं तुं भवानिति ॥ ७१॥ सोपि गत्वा बिलं तत्र दृष्ट्वा भस्मीकृतान् पितॄन् ॥ साश्रुस्तेभ्यो जलं दित्सुश्चिराल्लेभे तुरंगमं॥
॥ ७२॥ मातुलो गरुडस्तेषामेनं तत्रैवमब्रवीत् ॥ गंगामिहानयायुष्मन्नेषामेषा गतिः परा ॥ ७३॥ ततस्तनयवृत्तांतं श्रुत्वा
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ पुत्रः २ निरस्तः ३ अश्वं ४ यत्नं ५ दातुमिच्छुः

लब्धतुरंगमः ॥ समाप्य सगरः सत्रं पुत्रशोकाद्दिवं गतः ॥ ७४॥ अथांशुमानयं राज्यं चिराय परिपालन् ॥ दिलीपे न्यस्तभूभार
स्तपस्तेपे हिमालये ॥ ७५॥ दिलीपेपि दिवं याते श्रुत्वा वृत्तं भगीरथः ॥ पितॄन्विधातुं सुगतीन्विदधे मतिमान्मतिं ॥ ७६॥ अम
र्त्यसरितं कर्तुं मेने मर्त्यतरंगिणीं ॥ ततो गोकर्णमासाद्य तपस्यति भगीरथे ॥ ७७॥ देवो देवापगां वोढुमन्वमंस्त दयानिधिः ॥ अथ
वीचिचयच्छन्नदिगंतगगनांतरा ॥ ७८॥ शशांकशंखसंभिन्नतारामौक्तिकदंतुरा ॥ तरंगाकृष्टमार्तंडतुरंगा यासितारुणा ॥ ७९॥
फेनच्छन्नस्वमातंगमार्गणव्यग्रवासवा ॥ आविःशाखिशिखोन्नेयनंदनद्रुमकर्षणा ॥ ८०॥ एकोदकनभोमार्गदिङ्मूढदिव
सेश्वरा ॥ आवर्तगर्तसंभ्रांतविमानप्लवविप्लुवा ॥ ८१॥ नीलजीमूतशैवालकृतलेखा हरित्तटा ॥ अवलेपभराक्रांतास्फालोक
तरंगिणी ॥ ८२॥ पपात पार्वतीकांतजटामंडलगह्वरे ॥ अलब्धनिर्गमा शंभोः कपर्दे दमरापगा ॥ ८३॥ दधौ दूर्वाशिखाल
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ जलभ्रमः २ गर्वः ३ जटाजूटः

ग्नतुषारकणिकोपमां ॥ अदृष्ट्वातांनदींतत्रतुष्टावपरमेश्वरं ॥ ८४ ॥ भगीरथोविधेःक्रौर्यात्परिक्षीणमनोरथः ॥ गंगास्नानाकृति
र्जातान्यपतद्भूरमूर्द्धतः ॥ ८५ ॥ तेनस्तुत्याप्रसन्नेनक्षिप्ताबिंदुसरस्यपि ॥ तास्तुप्राचींगतास्तिस्रस्तिस्रःप्रोचेतरांदिशं ॥ ८६ ॥
अन्यापितत्क्रियोद्युक्तभगीरथरथानुगा ॥ सैषाभागीरथीजन्होःसत्रक्षेत्रंसमारुणोत् ॥ ८७ ॥ तांसपीत्वाततःशांतोजह्नोश्रो
त्रेणवर्त्मना ॥ तयातटिन्याजान्हव्याप्रापयत्त्रिदिवंपितॄन् ॥ ८८ ॥ भगीरथःपुरंप्राप्यपरिपूर्णमनोरथः ॥ गद्यं ॥ अथदाशरथिरा
कर्णितभागीरथीकथस्तांसरितंविलंघ्यविशालांपुरींविलोकयन्कस्येयमितिगाधिनंदनमपृच्छत् ॥ सोप्येवमवोचत् ॥ पुरा
खलुसुरासुराणांसुधानिमित्तंमिथोविरोधेप्रवृत्तेमायांविश्वमोहिनींविश्वरूपःप्रदर्श्यदैतेयनिधनंशतधारपाणिनाकारयामा
स ॥ तेषांतुजननीदितिरनिवेलमभ्युपगतमन्युःशांतमन्युशासनंकमपिपुत्रंलब्धुकामापत्युर्मरीचेर्वचनात्कुशप्लवनेस्तुचि

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ वारुणी २ विष्णुः ३ इंद्रः

रंतपश्चचार ॥ तांकैतवेनशुश्रूषमाणःशक्रःशतधारपाणिःपादकलितकेशकलापामापन्ननिद्रामपवित्रेतिनिर्वर्ण्यावगाहित
तदीयजठरःसप्तधागर्भंनिर्भिद्यनिर्जगाम ॥ दितिरपिविदिततनयकदनातान्यपिखंडान्याखंडलेनसप्तमरुतःकारयित्वात्रि
विष्टपंप्रविष्टा ॥ ततः ॥ प० ॥ अलंबुसायामिक्ष्वाकोर्जातःकश्चिन्महीपतिः ॥ विशालःस्वेननाम्नात्रविशालांविदधेपुरीं ॥ ९० ॥ तदनु ॥
गद्यं ॥ तद्वास्तव्येनसुमतिनाम्नानृपतिनाकृतातिथ्यःसराजपुत्रोविश्वामित्रस्तत्रनिशीथिनींनीत्वामिथिलांप्रतिप्रास्थितःप्रतपस्त
मुत्तमस्यगौतमस्याश्रमंप्रदर्श्यतद्दारानुषक्तांकथामित्थमकथयत् ॥ प० ॥ अत्रागमद्गौतमधर्मदाराननार्यजुष्टेनपथामहेंद्रः ॥
क्रुद्धस्ततोनिर्वृषणंवृषाणंभार्यामदृश्यांचमुनिश्चकार ॥ ९१ ॥ वनमेतद्गतेरामेशापान्मुक्ताभविष्यसि ॥ इत्युक्त्वागौतमःपत्नींहिमा
द्रिंतपसेययौ ॥ ९२ ॥ ततोविदितवृत्तांतेदेवतानांगणेनदा ॥ पितॄणांप्राभवाल्लेभेमेषस्यवृषणंवृषा ॥ ९३ ॥ तदेनामेनसोमुक्तांप्रतिग्र

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ संबद्धां २ निरंडं ३ इंद्रं ४ शिलां ५ अवेः

ण्हातुगौतमः ॥ इतितस्याश्रमंभेजेसाकंरामेणकौशिकः ॥ १४ ॥ ततः ॥ दुःखेसुखेचरजएवबभूवहेतुस्ताद्दग्विधेमहतिगौतम
धर्मपत्न्याः ॥ यस्माद्गुणेनरजसाविकृतिंगतासारामस्यपादरजसा[1]प्रकृतिंप्रपेदे ॥ १५ ॥ ग० ॥ तस्मिन्नहल्ययाकृतमातिथ्यंविश्वामि
त्रःसराजपुत्रःप्रतिगृह्यमिथिलो[2]पकंठभुविजातंजनकयजनभवनमभजत ॥ तदनुजनकेनविधिवदभ्यर्थितेतस्मिन्कुशिकसु
तेनिमिकुलपुरोधाःशतानंदोरघुनंदनमेवमभाषत ॥ प० ॥ तिष्ठन्नक्ष[3]त्राहेद्दृष्टनौमुनिरगमदसावाश्रमंब्रह्मसूनोरातिथ्यंतत्रलब्ध्वानि
रवधिस्फुरभिप्राभवादित्यवेत्य ॥ सोनेनप्रार्थितोभूत्तदनुमुनिवरेनाभ्युपेतेचकर्षन्नक्रोशंतींतांतयैवप्रचुरबलजुषाकांदिशीकोबभूव
॥ १६ ॥ ग० ॥ बहुशास्त्तद्बलचकितस्यतपोबलाधिगतविविधायुधनिर्गमस्यसुरभिनिमित्तंभूयोपिसमारब्धसमरस्यास्यदिव्यास्त्रपरंप
रांब्रह्मदंडेननिरुंधन्नरुंधतीजानिरवतस्थे ॥ ततोयंजातव्य[6]लीकःक्षात्रतेजसःपरंब्राह्ममेवमहोमहीयइतिनिश्चित्यतत्सिद्ध्येदक्षिण

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ पूर्वरूपं २ अंतिकः ३ मृगयाव्यापारः ४ वेदस्य ५ वसिष्ठः ६ दुःखं

स्यांदिशितीव्रतरंतपश्चचार ॥ अथसावित्रःक्षत्रियस्त्रिशंकुःसशरीरःस्वर्गसिद्धिंप्रार्थयमानोवसिष्ठेनप्रत्याख्यातस्तस्यपुत्रैर्महो
दयादिभिर्निर्बंधकुपितैर्दत्तचंडालभावस्तमेनंशरणमभजत ॥ असावपितन्मनोरथपूर्तयेक्रतुमेकंकर्तुंप्राक्रमत ॥ तत्रसमागते
षुब्राह्मणेषु[1]जिगुप्सयात्रिशंकुयजनेनागतान्वसिष्ठपुत्रानयंशापेनश्वभक्षकानकरोत् ॥ तत्रक्रतुभुजांवर्गेपिस्वर्गादनवतीर्णे॥
पद्यं ॥ अयंमहात्मातपसःप्रभावादारोपयामासदिवंत्रिशंकुं ॥ नीलांबरंनि[2]र्धुतराजवेषंवर्षानिशीथादविशेषवेषं ॥ १७ ॥ त
तः ॥ अपातयत्स्वर्गमुपाश्रयंतंसंजातमन्युःशतमन्युरेनं ॥ ततोवलंब्यास्यनियोगशंकुंलेभेत्रिशंकुर्गगनेप्रतिष्ठां ॥ १८ ॥ ग
द्यं ॥ ततःसर्वगीर्वाणगणप्रार्थनयापरित्यक्तभुवनांतरनिर्माणकर्माणंतत्रतपःप्रत्यूहमन्यद्भूतइतिपश्चिमायांदिशिपुष्करेषु
फलंतपश्चरंतममुमंबरीषयज्ञपशुविनाशप्रायश्चित्तार्थबह्वीभिर्गोभिःक्रीतानरपशुतांनीयमानस्तावदृचीकस्यमध्यमपुत्रःशुनः

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ कुत्सया २ त्यक्तः

शेपः शरणमयाचत ॥ अयंभगवान्निजतनयविनिमयेनरक्षितुमनमुन्मुखः पराङ्मुखेभ्यस्तेभ्यो हविर्भ्यदादिभ्यः शा
पेनवसिष्ठपुत्रदशांदत्वा गाथाद्वयप्रीताभ्यामिंद्रोपेंद्राभ्यामंबरीषंशुनः शेपंच परिपूर्णमनोरथौकारयामास ॥ ततः तप
स्यंतमेनं मेनकासंगतस्तपोभंगश्चिरमंगीचकार ॥ ततः पश्चात्तापाभिभूतोयमुत्तरे भूभृतिकौशिकीतीरेघोरंतपश्चचार ॥
तत्रजंभारिप्रहितां रंभांशैलीभवेतिशप्त्वापूर्वस्यांदिशि निरस्तनिश्वासंतपश्चरत्यमुष्मिन्नूष्मणातपोग्नेरुद्विग्नमानसस्तामर
सासनः सन्निधायजितेंद्रियत्वाद्ब्रह्मर्षिरसिवसिष्ठोप्येवंव्याहरतुभवंतमित्यभाषत ॥ प० ॥ असौवसिष्ठनिर्देशाद्ब्रह्मर्षित्वमविं
दत ॥ यथोपनयसंस्काराद्द्विजन्माब्रह्मवर्चसं ॥ ९९ ॥ इतिजनकपुरोधःश्लाघितोगाधिसूनुःसहनृपतनयाभ्यांशर्वरींतत्रनीत्वा ॥
विधिवददिशदर्घ्यंपुष्पदर्भापगर्भंसरसिजदयितायज्योतिषेछांदसाय ॥ १०० ॥ गद्यं ॥ तदनुजनकराजधानींरामलक्ष्मण

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ ब्रह्मदेवः २ व्रतबंधः ३ पुरोहितः ४ सूर्याय

निरीक्षणकौतुकादनवरतपातितेनविकचकुवलयनिचयोपचीयमानमेचकमरीचिवीचिमलिम्लुचेनपौरनारीजनविलोचनरोचि
षाकवचितनरपतिपथांविश्वामित्रःप्रविश्यदशरथतनयावित्थमभाषत ॥ अस्यांखलुनगर्यामारब्धयज्ञस्यराज्ञोजनकस्यभागधे
यात्सीतानामधेयभाजनमजीजनत्कन्यारत्नंशैलगर्भाभगवती ॥ तस्याः पुनः किंपरंकिमपिमाहात्म्यं ॥ यतः ॥ पद्यं ॥ यस्याः पृथ्व्यावस
नमुदधिः पीठिकाहाटकाद्रिर्हारः सिंधुःसंगरतनयस्वर्गमार्गैकबंधुः ॥ क्रीडाशैलः परमपुरुषक्रोडदंष्ट्राचतस्याः सीतामातुर्जगति
मिथिलांसूतिकागेहमाहुः ॥ १०१ ॥ अत्रसीताविवाहार्थममरैरपिदुष्करं ॥ जनकः कल्पयामासधनुरारोपणंपणं ॥ १०२ ॥ ततोमह
र्षिर्जनकस्यराज्ञः सभांसुधर्मासदृशींप्रपेदे ॥ तौचापतुश्चापविलोकलोलौसचापलौकोसलराजपुत्रौ ॥ १०३ ॥ तत्रविधिवद
भ्यर्चितः कथितदशरथतनयवृत्तांतः कौशिकप्रमुखैरमरैरस्मत्कुलेमहत्तरेदेवरातेनिक्षिप्तंविशेषतः सीताशुल्कार्थमयारक्षि

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ नीलाः २ पृथ्वी ३ हेमाद्रिः ४ गंगा ५ वराहः ६ अरिष्टं ७ सतृष्णौ

तामिदमितिजनकेनप्रदर्शितस्यचापस्यारोपणेराममादिदेश ॥ पद्यं ॥ रामेबाहुबलंवितन्वतिधनुर्वंशेगुणारोपणंनाभूत्केवल
मात्मनातिलकितेवंशेपिवैकर्तने ॥ आकृष्टंनितरांतदेवनपरंसीतामनोपिद्रुतंभंगस्तस्यनकेवलंक्षितिभुजांदोस्तंभदंभस्यच
॥ १०४ ॥ रामाकर्षणभग्नकार्मुकभुवाध्वानेनरोदोरुधाहृतक्षत्रयशःसितेच्छदकुलेजीमूतनादायितं ॥ वीरश्रीप्रथमप्रवेशसमये
पुण्याहघोषायितंमैथिल्याःकिलमानसेपरिणयेमांगल्यतूर्यायितं ॥ १०५ ॥ रवःकठिणकर्षणत्रुटितचापजन्माक्षणाद्दिशां
द्विरदफीत्कृतैःकृतहरित्पतिस्वागतः ॥ जगद्भ्रमणकौतुकोच्चलितरामकीर्त्यंगनाप्रयाणपटहध्वनिंप्रथयतिस्मताराध्वनिः ॥ १०६ ॥
गद्यं ॥ तत्रसीतापरिणयकृतनियमजनकप्रहितदूताहूतःपुरोहिताभ्युपगमान्मिथिलामुपागमद्दशरथः ॥ पद्यं ॥ यत्कीर्तिस्ति
लकायतेसुरवधूसंगीतगोष्ठीमुखेयेनाद्यः पितृमान्मनुमान्वसुमतीयेनैवराजन्वती ॥ इंद्रःसंगरसंकटेषुविजहौवीरस्ययस्यो

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ द्यावापृथिवी २ राजहंसः ३ मेघः ४ तज्जातिशब्दैः

न्मुखप्रेंखत्स्यंदनकेतनांबरदशासंदर्शनाद्दुर्दशां ॥ १०७ ॥ ततः ॥ जनकःस्वकनीयांसमाजुहावकुशध्वजं ॥ हत्वायुधिसुधन्वा
नंसांकाश्येस्थापितंपुरे ॥ १०८ ॥ तदनुताभ्यामभ्यर्चितःसपुरोहितोदशरथस्तत्रपुत्राणांगोदानमंगलंनिर्वर्तयामास ॥ पद्यं ॥ ज
ग्राहजनकात्सीतांतातादेशेनराघवः ॥ आम्नायशासनेनार्च्यंयजमानादिवानलः ॥ १०९ ॥ गद्यं ॥ आश्चर्यमेतत् ॥ पद्यं ॥ गुण
मनिमिषचापेकंचिदारोप्यसीतांकुशिकतनयवाक्यादग्रहीद्रामभद्रः ॥ तदनुतदनुजन्मामैथिलेंद्रस्यचित्तेनिहितबहुगुणः
सन्नूर्मिलांलक्ष्मणोपि ॥ ११० ॥ ततोभरतशत्रुघ्नौकुशध्वजनियोगतः ॥ मांडवीश्रुतिकीर्तिभ्यामभूतांगृहमेधिनौ ॥ १११ ॥ ग
अथदशरथःस्वतनयैःसहकृतविवाहैर्विदेहेभ्यःप्रतिनिवर्तमानोदुर्निमित्तदूयमानांतरंगःसंवर्तसमयसमुज्जृंभितहुतवह
दुःसहरोषभीषणंदुर्वारपराक्रमंक्षत्रवर्गगर्वसर्वंकषपरश्वधधाराधीनरुधिरधारापरिकल्पितपितृतर्पणंदर्पवतामग्रेसरंसमु

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ कनिष्ठं २ केशांतकर्म ३ वेदः

दग्रप्रतापंतपः समुचितवल्कलमयवसनंवसानमपिवासनावशादनतिपरिमुषितयुद्धश्रद्धंमध्येमार्गंभार्गवंमुनिमन्विश
रामभद्रमद्राक्षीदप्राक्षीच्च ॥ तन्निरीक्षणादेवप्रक्षीणहर्षोपिमहर्षिभिः सहविधायसपर्यामार्यशीलःकुशलमन्वयुंक्त ॥ पद्यं ॥ अथद
शरथवाणींतामशृण्वन्प्रसन्नांभृगुपतिरिदमूचेप्रस्थितंरामभद्रं ॥ अवजिगमिषुरासंजीर्णचापात्तकीर्तेरविदितपरशोस्तेदोर्मदं
कार्मुकेस्मिन् ॥ ११२ ॥ आदायतत्सगुणमाशुविधायतत्रसंधायबाणमवधार्यतपोधनत्वं ॥ तज्जीवितायदयमानमनामनीषीसं
भूतघोरसमराद्विररामरामः ॥ ११३ ॥ तावुभौचभृगुवंशसंभवौचापदंडजमदग्निसंभवौ ॥ प्रह्वभावमवलंब्यकेवलंराघवार्पितगुणौ
बभूवतुः ॥ ११४ ॥ युगपत्प्राप्तगुणयोश्चापभार्गवयोस्तयोः ॥ ऋजुतावक्रतांप्रापवक्रतापितथार्जवं ॥ ११५ ॥ गद्यं ॥ ततस्तत्क्षण
ममोघेनराघवः शरेणभार्गवस्यस्वर्गगतिंरुरोध ॥ स्थानेहितत् ॥ पद्यं ॥ नूनंजनेनपुरुषेमहतिप्रयुक्तमोगः परंतदनुरूपफलं
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ नम्रत्वं २ विनयःमौर्वींच ३ अपराधः

प्रसूते ॥ कृत्वारघूद्वहगतेःक्षणमंतरायंयद्भार्गवः परगतेर्विहतिंप्रपेदे ॥ ११६ ॥ गद्यं ॥ अथसंक्रांतयाजामदग्न्यशक्तिसंपदासंपन्नपन्नगप
रिवृढभोगभुजाभिराममविरलपुलकमालिंग्यमूर्ध्न्युपाघ्रायदशरथः परिवयेवपरिसरंत्यासरयूसरितानुविद्धामयोध्यांदारकानूसदा
रानूसादरमवलोकयंतीनांपौरपुरंध्रीणांनीरंध्रितगवाक्षैःकटाक्षैः सौंदर्यवंचितताविच्छेदैःपिच्छातपत्रायमाणधवलातपत्रः प्रविवेश ॥
पद्यं ॥ तत्र ॥ लज्जावशादविशदस्मरविक्रियाभिस्ताभिर्वधूभिरतिवेलमवाप्तसौख्यान् ॥ इक्ष्वाकुनाथतनयान्प्रथमोरसानांतारु
ण्ययोगचतुरश्चतुरः सिषेवे ॥ ११७ ॥ विघयेवत्रयीदृष्ट्यादर्भपत्राग्रधीःसुधीः ॥ राजपुत्र्यातयारामः प्रपेदेप्रीतिमुत्तमां ॥ ११८ ॥
॥ ॥ इतिश्रीविदर्भराजविरचितेचंपूरामायणेबालकांडः समाप्तः ॥ ॥ अथद्वितीयकांडप्रारंभः ॥ ॥
प० ॥ गच्छतादशरथेननिर्दृतिभूभुजामसुलभांभुजाबलात् ॥ मातुलस्यनगरेयुधाजितःस्थापितौभरतलक्ष्मणानुजौ ॥ १ ॥ अथद
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ विघातं २ श्रेष्ठः ३ चतुःसंख्याकान् ४ सुरतं ५ दुर्लभां

दशरथः पुत्रं रामं स्वतस्त्रिजगत्पतिं स्वविषयमहीमात्रैकर्तुं पतिं विदधे मतिं ॥ भुवनभरणे कल्पं कल्याणभूधरमादरात्स्वगृहपटलीधु
र्यस्तंभं विधातुमनाइव ॥ २ ॥ ग० ॥ तदनंतरमसौ संमंत्र्य मंत्रिभिः सह पौरवृद्धान्वृद्धश्रवःपुरोधसः समास्पुरोहितान्समाहूय समा
दिदेश ॥ विदितमेव हि भवतां शिवतातिमेवमतिं दधानाः स्रुपथास्रु संचरमाणाः प्राणिनां दयमानमानसाः मानधनाः अयशःसंस
रणिसंमार्जनजागरूकाः जनोपतापमार्जनपराः परां निर्वृतिमुपेत्य देवभूयं गताः सर्वे नः पूर्वपुरुषा इति ॥ तस्मादस्माभिरप्येते
षां सरणिमनुसरमाणैरेतावंतं कालं परिपालिताः किल सकलाः प्रजाः प्रमाणमत्र परिपालनक्रियामनुभवंतो ननु भवंतः ॥ एवं भव
तामभ्युपगतानां निगमानां वा प्रतीपगामिनीं पदवीं न प्रत्येति खलु लोकस्तदस्ति किंचिदभ्यर्थनीयं ॥ प० ॥ ममस्फुरनरकीतख्या
तिभिर्हेतिभिर्वादिविभुविच्चसमानप्रक्रमैर्विक्रमैर्वा ॥ नियतमपरिहार्यायाजरासामदंगे विकचकमलखंडे चंद्रिकेवाविरासीत् ॥ ३ ॥

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ धारणे २ समर्थं ३ कल्याणकरीं ४ मार्गे ५ देवत्वं ६ पूर्वपुरुषाणां ७ विश्वासिति ८ शास्त्रैः ९ आरंभः

गद्य० ॥ तस्मात्समस्तक्षत्रवर्गगर्वपाटनपटुधारापरश्वधभरणभीषणवेषभार्गवभंगादपरिच्छिन्नतरशौर्यशालिनि सौजन्य
भाजने जनानुरागनिलये निर्मत्सरे मत्समेवत्सेऽस्मिन्विश्वंभराभारं चिरकालधार्यमाणमार्यैरमात्यैरनुमतः सन्नवतार्य विश्रांति
स्रुखमनुभवितुमभिलषामीति ॥ ततः प्रावृषेण्यपयोवाहव्यूहस्तनितनादाकर्णनसमुदीर्णनिरतिशयाल्हादनिसर्गनिरर्गलनि
र्गलत्केकालापिनः कलापिन इव जनाः प्रमदभवकलकलरवमुखरितहरिन्मुखा बभूवुः ॥ पद्यं ॥ आनंदबाष्पविसरो नयनेषु प्रजा
नामाविर्बभूव मकरंद इवारविंदे ॥ रामस्य कांतिमभिषेकदिने भविन्नीं प्रक्षाल्य चक्षुरिव वीक्षितुमादरेण ॥ ४ ॥ गद्यं ॥ राजा
पि तेषां संपत्स्यमानमहोत्सवोत्सुकजनसंमर्दजनिष्यमाणरजोराजिव्रातपरिजिहीर्षयेव रोमांचप्रपंचेन कंचुकितांगानां प्र
माणातीतां प्रीतिं प्रपन्नानां हर्षप्रकर्षेण द्विगुणीकृतमानंदमंतर्नियम्य स्फुमंत्रप्रमुखान्मंत्रिमुख्यानेवमाचख्यौ ॥ पद्यं ॥

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ नाशनं २ कुठारः ३ अपरिमितं ४ श्रवणं ५ अपरिमितः ६ निष्प्रतिबंधं ७ हर्षः

अस्मानन्नाश्रिततपोवनभूमिभागानुन्मुच्यमार्गपरिपालनजागरूकान् ॥ अम्लानमौग्ध्यमचिरादवलंब्यराममेवंविधःक
थमुदेतिजनानुरागः॥५॥ ग॰॥ तेपिनियमितान्निजमनोरथायदशरथायसविनयमेवंव्यजिज्ञपन् ॥ प॰॥ देवेस्थितेपितनयं
तवरामभद्रंलोकःस्वयंभजतुनामकिमत्रचित्रं ॥ चंद्रंविनातदुपलंभनहेतुभूतंक्षीरोदमाश्रयतिकिंतृषितश्चकोरः॥ ६॥
गद्यं ॥ तदनंतरंतत्वरेतत्वविदांवरस्यवसिष्ठस्यशासनादभिषेकोपकरणाहरणायसामात्यःपौरवर्गः॥प॰॥ आहूयरामंविनया
भिराममत्माविःप्रमोदप्रभुरेवमूचे ॥ तवोत्तमांगेमुकुटंविधातुमन्हायतिष्येदिवसेयातिष्ये॥७॥ ग॰ ॥ अथदशरथमनोरथंकौस
ल्यायैनिवेद्यस्वभवनमुपगतस्यरामस्यभगवान्वसिष्ठःसंजातकौतुकःकौतुकमंगलंनिर्वर्तयामास॥प॰॥आपूरयन्मंगलतूर्य
घोषैराशावशावल्लभकर्णतालान् ॥ उज्जृंभितःकोपिगिरामभूमिरुन्मस्तकःपौरजनातिमोदः॥८॥ तत्र॥ यामेवाहुर्निशिचरकुलो

॥ ॥ टिप्पणं॥ ॥ १ मस्तके २ पुष्पे ३ दिग्गजाः

न्मूलनेमूलहेतुंयस्याश्चित्तंप्रकृतिकुटिलंगात्रमित्रंबभूव ॥ अंभोजिन्याःशिशिरसरितःकासरीवाच्छसंभःकैकेय्याःसाहृदयमदयंमंथ
रानिर्ममंथ॥९॥ अलघुचलितझंझावातनिष्पेषदोषादशनिरिवकठोरःशीतलांभोदपंक्तौ ॥ अपहृतजनसौख्यान्मंथराभेदवाक्यादपिभ
रतजनन्यांहंतदौर्जन्यमासीत् ॥१०॥ गद्यं ॥ सैषामंथराभिधानपिशाचिकावेशपरवशानिजाशयापूर्वंदंडकेवैजयंतपुरवास्तव्यशंब
रास्करसंगरसंगतवेदनापनोदनवेतनार्थमात्मनेवितीर्णवरायदशरथायवरद्वयंन्यवेदयत् ॥पद्यं॥ तयोरेकस्यसंरंभोभरतस्याभि
षेचनं ॥अन्यस्यवन्यवृत्त्यैववनेरामस्यवर्तनं ॥ ११ ॥ तस्मिन्क्षणेवरयुगंक्षणतप्ततामनाराचवेधपरुषंश्रवसीविदार्य ॥ सत्य
प्रहाणचकितस्यनृपस्यकाममूरीचकारहृदयेपुटपाकरीतिं ॥ १२ ॥ तदनुतनयवार्तामात्रसंतप्यमानादथदशरथचिन्ताचेतना
निर्जगाम॥ दवहुतवहरोचिर्ज्वालयालिह्यमानाज्झटितिगहनगुल्माद्दुज्जिहानामृगीव ॥१३॥ ग॰॥ अथदशरथःकथमपिलब्धसंज्ञः

॥ ॥ टिप्पणं॥ ॥ १ महिषी २ सदृष्टिकवायुः ३ बाणः ४ कर्णौ ५ अंगीचकार

केकेयीमभाषत ॥ पद्यं ॥ रामःकाममुपाश्रयिष्यतिवनंत्यक्त्वाधृतंकौतुकंलोकस्त्यक्ष्यतिकौतुकंचिरधृतंतस्याभिषेकेकथं ॥ धर्मोपा
यभयेनवत्सविरहंद्रक्ष्यामिवक्ष्यामिकिंयावत्कल्पमकीर्तिरार्तिजननीजायेतजायेतव ॥ १४ ॥ वत्संकठोरहृदयेनयनाभिरामंरा
मंविनानखलुतिष्ठतिजीवितंमे ॥ धातुर्बलादुपयमस्त्वयिजातपूर्वःकेकेयिमामुपयमंनयतीतिमन्ये ॥ १५ ॥ गद्यं ॥ तदनुनिजमनो
रथैकपूरणेकृतादराकेकेयीसोपहासमवादीत् ॥ पद्यं ॥ सत्यविप्लवमपत्यसंगतःसंगतंभ्रशमपश्यतस्तव ॥ आश्रुतस्यविफलत्वम
स्तिचेदाश्रुतस्यरचितोयमंजलिः ॥ १६ ॥ किंनागतस्तेश्रवसोःसकाशमरिंदमःसत्यगिरांपुरोगः ॥ श्येनामिषीभूतकपोतपोतजीवा
तवेशस्त्रनिकृत्तगात्रः ॥ १७ ॥ किंच ॥ अभ्यर्थ्यकस्मैविदुषाश्रितायवितीर्यविप्रायविलोचनेस्वे ॥ आपूरयत्कश्चिदलर्कसंज्ञःप्राज्ञःप्रति
ज्ञांप्रथितःप्रभावः ॥ १८ ॥ अस्फुरसमरवेलाजातबाधावसानेवरयुगमदिशस्त्वंप्रीतिपूर्वंयथामे ॥ अशिथिलगुणबंधाःसत्यसंधानरेंद्रा

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ विवाहः २ यमसमीपं ३ कर्णयोः ४ जीवनार्थं

जललिपिरितिकामंसंगिरंतांगिरंतां ॥ १९ ॥ किंबहुना ॥ सद्योद्यांगिरमिहनिर्वहस्वमावासन्मानंभुविनसहेयराममातुः ॥ संस्थास्येवि
षमुपभुज्यपश्यतस्तेसन्नाहंत्यजसिनचेत्सवर्तमानं ॥ २० ॥ गद्यं ॥ एवंवादिनीमेनांभूयोपिभूपतिरवदत् ॥ अयिकठिनहृदयेकिमुक्तमु
क्तलोकमर्यादयादयापेतयात्वयेति ॥ पद्यं ॥ नैवाभवस्त्वमिहशीलवतीषुगण्यानैवागमत्पितृमतांगणनांसरामः ॥ नैवापमात्मजसु
खान्यहमप्यनार्येनैवापमंबुभरतेननमेपदेयाः ॥ २१ ॥ किंच ॥ वासस्त्वचांभवतुकिंचनतारवीणांछायाद्रुमाश्चभवनानिभवंतुवन्याः ॥ कै
केयितस्यशयनानिकथंभवेयुस्त्वच्चेतसोपिकठिनानिशिलातलानि ॥ २२ ॥ एवंभर्त्राभर्त्सिताप्याद्रचित्तानाभूदेषामंथराक्रांतवृत्तिः ॥
राकाचंद्रराजमानेनिशायांवीरुच्छन्नाचंद्रकांतस्थलीव ॥ २३ ॥ ग० ॥ तदनुमुहूर्तमात्रमपिराममुखावलोकनसुखमनुबुभूषुर्दशरथःकु
मारमानयेतिसुमंत्रमादिदेश ॥ तेनसत्वरंराजभवनंप्रवेशितस्ततोरामःकृतप्रणामःपितरमयथाभूतमुखविकासमाशदालक्ष्यचकितमतिः

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ तरुसंबंधिनीनां २ पूर्णिमा ३ लता

किमिदमितिकैकेयीमन्वयुंक्त ॥ सापिपापाशयाप्रत्यवादीत् ॥ वत्सप्रतिश्रुतवरद्वयनिर्वहणेनिपुणतरस्तातस्तेसंप्रतिसोनुशयस्तनय
वात्सल्यात्सत्यव्यत्याससंत्रासाच्चगाढमगाधशोकसागरेनिमज्जतीति ॥ वरद्वयंतावन्नववन्यवृत्त्यैववनेवर्तनमेवैनरवनंभरतस्यचेति ॥ रा
मस्तदाकर्ण्यप्रमुदितहृदयःकृतांजलिरेनांव्यजिज्ञपत् ॥ प॰ ॥ भीतोभूभरतःकिमंबभरतःकिंवावनांत्यावनाभ्रस्तोहंसगरान्ववायककुदेस्तातःकु
तःशोचति ॥ दिव्यायाःसरितोनिर्वापकरणाल्लब्धांप्रतिज्ञामिमामावाभ्यामिहपूरयिष्यतिनचेत्पुत्रीकथंस्यादयं ॥ २४ ॥ वनभुवितनुमात्रत्राणमा
ज्ञापितंमेसकलभुवनभारःस्थापितोवत्समूर्ध्नि ॥ तदिहसुकरतायामावयोस्तर्कितायांमयिपततिगरीयानंबतेपक्षपातः ॥ २५ ॥ किंच ॥ तातः
स्ववाचाव्यवहृत्यहृद्यंवत्साभिषेकोत्सवमंगलंमे ॥ प्रणामसंज्ञस्यमयार्पितस्यकिंपूर्णपात्रस्यनपात्रमासीत् ॥ २६ ॥ ग॰ ॥ तत्क्षणमशनिहतइवप
र्वतःसर्वतःपरीतदवदहनइववनस्पतिर्दिवस्पतिपदभ्रंशाविधुरइववनहुषःपपातनिःसंज्ञःपंक्तिरथः ॥ ततःसापितृनिदेशाविचारमचिरमाचरेति

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ असमर्थः २ पश्चात्तापसहितः ३ पृथ्वीसंरक्षणं ४ श्रेष्ठः ५ पितृदानं ६ वज्रं ७ दशरथः

राममादिदेश ॥ सएषः ॥ पद्यं ॥ मातुराज्ञांवहन्मूर्ध्नामालामिवमहायशाः ॥ वनायरामोवव्राजजगतामवनायच ॥ २७ ॥ ग॰ ॥ असौ
समासाद्यकौसल्यासदनमाभिषेकप्रतिबंधकैकेयीनिबंधमात्मनश्चवनवासंप्रणामानंतरंतस्यैन्यवेदयत् ॥ एतदाकर्ण्यविदीर्णहृ
दयाविषदिग्धमुखशिलीमुखविद्धश्रवणयुगलेवसहसाभूम्यांनिपत्यविललाप ॥ पद्यं ॥ रेखारथांगसरसीरुहशंखचिन्हेक्षेमंकरेतवकरेजग
तांत्रयाणां ॥ कांतारकंदखननंरचयेतिनूनमाबद्धवान्नतिमरंभगवान्वसिष्ठः ॥ २८ ॥ गद्यं ॥ तत्रसौमित्रिरतिमात्रप्ररूढमन्युःशांतमन्युस
मानमेनमग्रजमकथयत् ॥ आर्यनकार्यमिदंलोकगर्हणीयायाःकैकेय्यावचसाजरसाचसमाक्रांतस्वांतनयाकृत्याकृत्यविवेकमूकस्यरा
ज्ञःप्रज्ञाशैथिल्यान्निःसृतेनवचसासंत्यज्यराज्यमटवीपर्यटनं ॥ किंतु तुभ्यमनभ्यर्थयमानायप्रथममेवपित्राप्रदत्ताननुपृथ्वी ॥
क्षत्रधर्मोपिसत्यात्पथःप्रमाद्योपिवर्णाश्रमरक्षणतःसमीचीनःप्रायेणपुरुषान्निःश्रेयसेनियोजयेत् ॥ नियतंनियंतर्बलमतिलं

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ लिप्तं २ मंगलसूत्रं ३ इंद्रः ४ देवस्य

ध्यपौरुषमेवपुरुषस्यधीरस्यपुरुषार्थान्समर्पयेत् ॥ पद्य ॥ माभूत्त्वत्पदपद्मयोररुणिमाकांतारसंचारतः पाणौपाटलिमामनाकुप्रसरतुज्या
कर्षणादेवमे ॥ कैकेयीपरिभूततातवचनेनम्रोभवान्मास्मभूत् किंवामामकमार्यशौर्यजलधेनम्रंधनुर्वर्ततां ॥ २९ ॥ ग० ॥ एवमाचक्षाणं
लक्ष्मणंरामः सांत्वयन्नेवावोचत् ॥ वत्ससवितृवंशजातानांपितृनिदेश एवदेशिकः सर्वकर्मसु ॥ बहवः खलुपितृवचनगौरवात् गो
हत्यामपिमातृवधमपितारुण्यविनिमयमपिमृकंडुरैणुकेयपूरुप्रभृतयः कुर्वाणास्तेपिनिर्विचारमाचारवतामग्रगण्याइतिगण्यं
ते ॥ तस्मादवश्यंवश्यएवपितुरवगाहेगहनमिति ॥ तत्रविस्तृतपुत्रवात्सल्याकौसल्यातेनसहगंतुमभिलषंतीकृतप्रणामेनरामेणस
विनयमेवमभिहिता ॥ प० ॥ कांतारभाजिमयिकेकयराजपुत्र्याः कार्कश्यकंदलितयादलितस्यवाचा ॥ तातस्यशोकदहनग्लपितंश
रीरंमातस्त्वयानतुकदाचिदुपेक्षणीयं ॥ ३० ॥ ग० ॥ ततःसातनयस्यस्वस्त्ययनायसमस्तदेवताकीर्तनपुरः सरीमाशिषमाचचक्षे ॥ रामस्ता

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ दुर्गममार्गः २ कल्याणाय

मभिवंद्यनिष्क्रांतः प्रक्रांतनेपथ्यायाः सीतायाःप्रासादमाससाद ॥ प० ॥ कल्याणवादस्फुरितांसहसैवकांतांकांतारचारकथयाकलुषी
चकार ॥ अंभोदनादमुदितांविपिनेमयूरींसंत्रासयन्निवधनुर्ध्वनिनापुलिंदः ॥ ३१ ॥ ग० ॥ अयमेनामुपगंतुमुपक्रांतामकथयत् ॥ प० ॥ प्रियेज
नकनंदिनिप्रकृतिपेशलामीदृशींकथंग्लपयितुंसहेतवशिरीषमृद्वींतनूं ॥ गृहीतहरिणीगणत्रिकविसारिनानाशिराक्षतिक्षरितशोणि
तारुणदृकाननेकानने ॥ ३२ ॥ ग० ॥ तदनुनानाविधप्रयत्नशतेनाप्यनुन्मिषदनुजिगमिषाशैथिल्यायांमैथिल्यांलक्ष्मणेप्यनवसितानुगमन
व्यवसायेवासिष्ठायस्फुयज्ञायभूषणमशेषंनागसहस्रेणसहशत्रुंजयाह्वयमतुलंमातुलदत्तंहस्तिनमगस्त्यकौशिकाभ्यांचमहार्हाणिचर
त्नानिवितीर्यनिर्जराराातिवीर्यमुषीधनुषीनिरपायत्राणकर्मणीवर्मणीनिर्मर्यादशिलीमुखकृतानुषंगौनिषंगौनिर्वर्तितवीरपाणौकृपाणौ
वरुणेनजनकमदसिदत्तमेतत्सर्वमादायममानुगच्छेतिसौमित्रिमन्वगृहीत् ॥ सीतापिनिजाभरणगणसुयज्ञपत्न्यैविदधे ॥ सौमित्रिरपि

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ हृष्टां २ किरातः ३ स्वभावः ४ अनुगमनेच्छा ५ श्रेष्ठवस्तूनि

स्वधनेनकंचित्कौसल्याश्रितमुपाध्यायमतोषयत् ॥ तत्रसकुटुंबायत्रिजटाभिधानायद्विजातयेस्वहस्ततलनिक्षिप्तदंडदेशावधिकंगोधनंकां
पिल्यादिभ्योद्विजातिभ्यश्चरघुपतिर्वित्तानिविविधानिवितताार ॥ ततस्तेपौरनारीणांविश्वासान्निश्वासजृंभानिलचलदधरकिसलयानाम
श्रुसलिलासारेणशोकपावकेनचवपूंषिमनांसिचसिक्त्वादग्ध्वाचनिषिद्धपरिजनानुगमनतयाप्रकाशितप्रवाससिद्धांताच्छुद्धांतान्निश्चक्र
मुः ॥ तत्र ॥ पद्यं ॥ सीतापुरागगनचारिभिरप्यदृष्टाभाग्यदियंसकलमानवनेत्रपात्रं ॥ इत्यार्कलय्यनियतंपिदधेविधाताबाष्पोदकेननयनानि
शरीरभाजां ॥ ३३ ॥ रुद्धापियांतमनुगच्छतिमैथिलीमांवत्सोजहातिनकदाचनलक्ष्मणोपि ॥ इत्येतयोरनुगतिंप्रतिबोध्यगंतुंभूयोपिराज
भवनंप्रविवेशरामः ॥ ३४ ॥ गद्यं ॥ तस्मिन्स्वमंत्रेणविज्ञाप्यदर्शितेदाशरथौभूपतिर्भूताविष्टइवविष्टरान्निपत्यसदारःसदारश्चिनप
रिदेवनोत्कंठांस्वयमप्यकरोत् ॥ तदास्वमंत्रः कैकेयीमब्रवीत् ॥ देविविरमविरमरामाभिषेकसमुन्मिषिताल्हादांकुरवंग्रहादाग्रहात् ॥
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ ददौ २ अंतःपुरात् ३ नेत्रगोचरं ४ निश्चित्य ५ अवर्षणं

पुराखलुब्रह्मणोवरप्रसादादवगतसकलप्राणिभाषणतयापर्यंकपर्यंतपरिसरत्पिपीलिकालापेक्षृतहासंतवपितरंहसनकारणंपृष्टवात
द्विवरणंपत्कर्मरणहेतुरित्येवंत्यापिभूयसोनिर्बंधात्कुपितेनराज्ञावज्ञातायाः मातुस्त्वमेमार्गमानुकुर्वीथाइति ॥ ततः ॥ पद्यं ॥ कृतासमंज
निर्यासंसगरंकेकयात्मजा ॥ निदर्शनेननिर्दिश्यनिरबध्नान्निजंपतिं ॥ ३५ ॥ तत्र ॥ सिद्धार्थकोमहामात्यस्तत्परित्यागमब्रवीत् ॥ सर
यूपतितानेकप्रजामरणकारणात् ॥ ३६ ॥ गद्यं ॥ अथदशरथेनरामः सपरिच्छदएवगच्छेतिनिर्दिष्टःकेवलंखनित्रपिटकेवल्कलयुगुलं
चप्रार्थयत् ॥ प० ॥ स्वखोचितानांसुव्यक्तदिव्यलावण्यसंपदां ॥ त्रयाणामपिकैकेयीवल्कलादीन्युपाहरत् ॥ ३७ ॥ अथरघुकुलनाथो
मध्यमांबानियोगाद्गुणवतिपरिधानेमंगलार्हेनिराशः ॥ अधिकुचतटवल्गज्जानकीबाष्पसेकादपगतखरभावंवल्कलंपर्यधत्त ॥ ३८ ॥
ग० ॥ तत्रयेनिवीयंतः सर्वेनिर्विकारवदनलक्ष्मीकमिक्ष्वाकुकुलाध्यक्षमध्यक्षयंतस्तेषामेवशोकशंकुसंकीलितमानसानामाननेपुपारंपर्ये
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ दृष्टांतेन २ बद्धं

णास्फुरद्दिकारः॥ पद्यं॥ सवल्कलेदाशरथौविषादादामीलिताक्षोयदभूद्वसिष्ठः॥ तदेवजातंकरणंमहर्षेःकाकुत्स्थयाथार्थ्यविलोकनस्य॥ ३९॥
अस्यपीतांबरत्यागेकिंजाताविक्रियापुरा॥ इतिप्रत्यकूद्दशांश्रेष्ठोवसिष्ठोनातिविव्यथे॥ ४०॥ ग०॥ सोयंमैथिलीवल्कलधारणनकरणदारुणसारथि
कुलगुरुः॥ तत्र॥ प्रयाणायप्रणिपतंतींस्नुषामाश्लिष्यकौसल्यागद्गदमवदत्॥ प०॥ घर्मेनिदाघकिरणस्यकरैःकुठारैःकांतारमध्यपदवीपुनरस्त्वं
पचासु॥ त्वांवीक्ष्यनिस्तुलपदांवनदेवताभिर्निर्दिष्यनेनियतमेवनिमेषहानिः॥ ४१॥ ग०॥ अथमैथिलीनाथःसलक्ष्मणःसप्रदक्षिणंराजानंजन
नीजनंचप्रणम्यप्रतिपिहृप्रतिहारस्त्वकोनिश्चक्राम॥ रथोदशरथाज्ञापरतंत्रेणसुमंत्रेणहारिरसमानीतः॥ प०॥ आरब्धयात्रस्यरघूद्वहस्यप्रागेवसीता
रथमारुरोह॥ आनीलरथ्यंरथमारुरुक्षोरन्हांप्रभोरग्रसरीवभेव॥ ४२॥ गद्यं॥ दाशरथीत्वरथमारुरुहतुः॥ पद्यं॥ यथायथारा
घवराजधानींविहायसीताविपिनोत्सुकाभूत्॥ तथातथाजायतयातुकामालंकांविनाराक्षसराजलक्ष्मीः॥ ४३॥ आबालवृद्धमनुग

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥ १ सूर्यस्य २ अनुपमे ३ हरितहयं

च्छतिरामभद्रेनपापुरीनदिहमाखलुनिर्गुणास्यात्॥ इत्यादरादिवधराबहुधाविधायधूलिच्छलान्निजतनुंतमनुप्रतस्थे॥ ४४॥ नृपसुखवि
मुखेनस्वेनकांतेनसाकंदुहिनरिविधिपाकात्काननायव्रजंत्यां॥ अकुशलमितिमत्वानूनमन्वायधात्रीपरिजनमुखबाष्पंपांसुभिःपर्यहा
र्षीत्॥ ४५॥ रामानुसारसहनिर्गतपौरवर्गासंस्थाननात्रगृहत्वरराजमार्गा॥ निर्मुक्तभोगभुजगत्वमिवक्षणेनलघ्वीबभूवरघुपुं
गवराजधानी॥ ४६॥ गद्यं॥ अथदशरथःसांतःपुरजनःपुरान्निर्गत्यगत्यंतराभावान्नमेवरामस्कचिरमवलोकयन्नालोकपथमतिक्रांत
सुमंत्राक्रांतस्यंदनेरघुनंदनेस्यंदमानबाष्पप्रवाहोमोहमुपगम्यभूम्यांपपात॥ ततःपरिजनकृताश्वासाल्लब्धसंज्ञायराज्ञेकौसल्यासदनम
रोचत॥ दाशरथिरप्यहमहमिकयासंमूर्च्छन्महाजनौघदुरवगाहतयामंदायमानस्यंदनवेगःसकलजनविवेककाकनदंमुकुलयन्मोहतमसा
मसानटमुपागमत्॥ चरमगिरिशिखरमपिमहस्वदिधितिः॥ प०॥ आविःप्रलापमुर्वीभजतोजनस्यकाकुत्स्थपादविरहासहमानमन्या

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥ १ दत्तं २ अटति

आस्तीर्णपर्णशयनान्यभवन्गृहाणिमूलस्थलानितमसातटभूरुहाणां ॥ ४७ ॥ ग० ॥ अथनिशीथेदाशरथिःसुमंत्रेणसंमंत्र्यवंचितजन
संहतिरतिविनतानंदनेनस्यंदनेनवेदश्रुतिगोमतिनिष्यंदिनीनामनदीत्रयपरिष्कृतामिक्ष्वाकवेमनुनादत्तांवसुमतीमतीत्यविविधवनगहन
वीरुत्तृणपटलपिहितरथतुरगखुरमुद्रयापदव्यागंगातरंगसंगतमूलंगगनगंगालिंगितशृंगंशृंगबेरपुरालंकारमिंगुदीपादपमुपागमत् ॥
तत्र ॥ प० ॥ दृष्ट्वाराममनेकजन्मरचितैर्दृश्यंशुभैःकर्मभिःश्रुत्वामातृवरद्वयंदुपगतांवृत्तिंचवैखानसीं ॥ अत्युज्जृंभितहर्षशोकजनितैर्बाष्पै
निषादाधिपःशीताशीतगुणान्वितैरविरलैःसंपृक्तवक्त्रोभवत् ॥ ४८ ॥ ग० ॥ सोयंसुहृत्समासाद्यगुहःकृतांजलिरंजसारघुनाथमनुनाथितवान् ॥
देवपितृनियोगप्रवणांतःकरणमपिभवंतंविज्ञापितुमज्ञातजानपदरीतिर्भीरर्तीमांमुखरयति ॥ अस्त्यतदनिवार्यवीर्योद्भटभटवर्गदुर्गयुक्त
मनुषक्तभोज्यजातमंथरंमंथराहृदयतोदावहमस्मदीयंराज्यं ॥ तदिदमनिशंप्रथमप्रवृत्तंपरिगृह्यकिंचिदनुगृह्यपरिजनयोग्यभाजनममुं

नममुंचन्नेववनानादेशेनदेशोस्मिन्विस्मयनीयानुभावमुनिवृंदमंदाकिनीसंदर्शनेनमंदायमानजननीजनदुर्दशश्वशुर्दशादशरथकथिता
स्समाःसमापयन्नुभवानिति ॥ पद्यं ॥ तस्मिन्नित्थंप्रार्थनाभाजिसख्यौप्रत्याचख्यौगाममभद्रःप्रियोक्त्या ॥ मातुर्वाक्याद्वल्कलेनावृतं
मेगात्रंक्षात्रप्रक्रियांनार्हतीति ॥ ४९ ॥ गद्यं ॥ ततस्तदनुरोधेनरोधस्तीरोरधस्तात्कमंत्रनियंत्रितरथ्ययोर्दाशरथ्योरातिथ्यंसम
धुपर्ककर्तुमिवमंदमंदमरविंदवृंदस्यंदमानमकरंदबिंदुसंदोहवाहिनिवाहिनीतरंगमरुतिवातिकाननगमनावस्थांकाकुत्स्थस्य
प्रेक्षितुमक्षमायामिवक्ष्माभृतिचरमेतिरोहितायामन्हामधिदेवतायांसंध्यांचरमांरामःसमाप्यतस्यांतरुमूलभुविलक्ष्मणकल्पितं
पर्णतल्पमभजत ॥ पद्यं ॥ रामेविदेहसुतयातरुमूलसंज्ञमंतःपुरंविशतिलक्ष्मणसौविदल्लम् ॥ निध्यायतंनियमितामितबाष्पदृ
ष्टिर्निद्रांनिरस्यनिपपादनिषादनाथः ॥ ५० ॥ गद्यं ॥ व्यतीतायांविभावर्यामर्यममरीचिवीचिमालाहारिणिपूर्वोर्वीधरमूर्ध्निविरचितजटा

वंधौसहसीतयादाशरथीभागीरथीकच्छ[1]मागच्छतां॥तत्ररामःप्रहृष्टचेताः सीतामाचष्ट॥ पद्यं॥ मेध्याश्वमार्गपरिमार्गणदुर्नयस्यदिव्यौष
धिंकपिलकोपमहाज्वरस्य॥ तातानुतर्पणपचेलिमभागधेयांभागीरथींभगवतींशरणंभजामः॥ ५१॥ गद्यं॥ तदनंतरंरामःसांत्वव
ननिवारितसुमंत्रःससौमित्रिर्मंगलानिप्रार्थयमानयातयामैथिल्यासहगुहेनानीतांनावमारुरोह॥ सएषनिषिध्यनिषादाधिपते
रनुगमनमपितूर्णमेवावतीर्णसुरसरित्पूरः संपूर्णसस्येमत्स्याभिधानेजनपदेकृतपदश्चलल्लक्ष्यवेधनश्चतुरश्चतुरोमृगान्निहत्यकु
त्रचिद्वनस्पतिमूलेनिशामनैषीत्॥अन्येद्युर्वन्येनपथाप्रयातास्तेप्रभातेप्रतीयमानहोमधूमप्राग्भारंभारद्वाजाश्रममाश्रयंतश्चाभिवंद्यत
ममंदहर्षमहर्षिजनेनादिष्टवर्त्मनावैकर्तनीपूरोपप्लवंप्लवेनवैणवेननिस्तीर्यशर्ममधनजनसंनिधानशमितशात्रवसत्त्वचारित्रंविचित्रंचित्र
कूटमचलमभजंत॥ प०॥अनुजरचितपर्णागारहृद्यासुमाद्यत्परभृतकुलचंचच्चूतमैरंजितासु॥जनकदुहितृयोगाज्जातसाकेतसौख्य

॥ ॥ टिप्पणं॥ ॥ १ जलप्रायं २ चतुःसंख्याकान् ३ यमुना ४ मुनिः ५ अयोध्या

श्चिरमरमतरामश्चित्रकूटस्थलीषु॥ ५२॥ गद्यं॥ अथमांवनवासवैरस्यादपिरामःसमाह्वयेदितिप्रत्याशयापरतंत्रःसुमंत्रः कानिचिदहानि
गुहसकाशेनीत्वानिराशस्ततःप्रतिनिवृत्तोनिवृत्तोत्सवामयोध्यामासाद्यनिर्दाशरथिःसारथिरितिशोकातिरेकात्पौरजनजनितदीनाक्रंदमंदी
भूतनेमीघोषादवरुह्यरथाद्दशरथंप्रयाणोन्मुखप्राणंप्राणंसीत्॥ एतद्दर्शनेनविसंज्ञोदशरथःकौसल्यासुमित्राभ्यांसमाश्वासितः कथंप्रयातं
रामेणकथंकथितंमैथिल्याकिंवृत्तःसौमित्रिरितिमुहुर्मुहुरश्रुकुंठितकंठःसुमंत्रमन्वयुंक्त॥ सोपिराज्ञेव्यजिज्ञपत्॥देवकथंब्रवीमिकठिनहृदयोहं
प०॥सेवारसानुगतपौरमनोरथस्यपारेरथस्यवसुतौतववर्तमानौ॥ भूत्वाविदेहदुहितुर्नवसौविदल्लौभागीरथीतटवनेपथिकावभूतां॥५३॥
किंतु॥ देवत्वत्तनयस्यकुंतलभरंक्षीरैःस्वधेनूद्भवैःसेक्तुंनालमरुंधतीपतिरभूत्तस्याभिषेकोत्सवे॥ सिक्तोहंतसएषमैथिलसुताबाष्पोदकोत्पाद
कैर्न्यग्रोधक्षरितैर्जटांरचयितुंक्षीरैर्निषादाहृतैः॥ ५४॥ तस्याविदेहदुहितुःपदयोर्नखेषुलाक्षांविनाप्यरुणिमासहसाबभूव॥ वन्येपथिभि

॥ ॥ टिप्पणं॥ ॥ १ वणनाम

चं०रा० यतमेनमहवन्नजंत्यांविवर्ण्यमाविरभवन्नकदापिवक्त्रे ॥ ५५ ॥ सातापनैः किसलयैः परिकल्प्यतल्पंसंचार्यसत्वदमनायनिशासुदृष्टिं ॥ धन्वीतदं अ०का०२
२४ घ्रिभजनादिवपुण्यलभ्यादस्वप्नएववनवर्त्मनिलक्ष्मणोभूत् ॥ ५६ ॥ गद्यं ॥ एवंसुमंत्रनिवेदितपुत्रचरित्रश्रवणमगिरिशिखरजुषिनिगमवसु
षिज्योतिषिहृदयलग्नशोकशल्यांकौसल्यामाश्वास्यनरपतिरित्थमकथयत् ॥ पुराखलुसरयूरोधसिविविधतरुनिवहपिहितवियत्स्वति
वेतस्वतिमृगयास्पृहयाकमपिसमयमगमं ॥ तत्र ॥ पद्यं ॥ तोयादाननिदानपुष्करगजभ्रांत्यातपस्वीमयाविद्धः कश्चनशब्दवेधनविदापो
थः सरय्वाहरन् ॥ तत्पित्रोर्जरदंधयोरनुमृतिंकर्तुंचितांचिन्वतोः शापोमय्यपतद्भवानपिसुतप्रेम्णाव्रणश्येदिति ॥ ५७ ॥ अहंवैश्यस्यशूद्रायां
जातस्तस्मान्नसंभवेत् ॥ ब्रह्महत्येतिमामुक्त्वास्वर्गतोदुर्गतोमुनिः ॥ ५८ ॥ गद्यं ॥ तदवश्यंवश्यएवास्मिमृत्योरितिनरपतिः श्रुतिमार्गंग
तगमएवविरराम ॥ पद्यं ॥ मुनिशापकृतात्पत्तिर्विपत्तिर्निष्प्रतिक्रिया ॥ यतोदशरथायाभुदिदंशादर्शोमींदशां ॥ ५९ ॥ किंबहुना ॥ नाकौ
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ वद २ करिशुंडाग्रं ३ जलं ४ दरिद्रः ५ कर्णमार्गः ६ अंत्यां २४

तंत्रिदिवंपरैः स्मनसांकांतानवंदीकृतानाकीर्णपुरुहूतशासनधरैः साकेतबाह्यांगणं ॥ नादिष्टाः सचिवाश्चभूतलपरित्राणाययद्यप्यसौनाकंशो
कवशादगाद्दशरथोनास्थांवहन्वाहने ॥ ६० ॥ गद्यं ॥ अथदशरथप्रशंसामांसलैः कैकेयीनिंदाकंदलितैरामगुणकीर्त्तनद्विगुणितैरवरो
धवधूजनपरिदेवनारवैर्मुखरितेषुदिग्मुखेषु ॥ पद्यं ॥ अभूदराजकम्लानसद्गुणंगगनांगणं ॥ आलोक्यैवतथाशांतमशेषंचमहीत
लं ॥ ६१ ॥ गद्यं ॥ ततः प्रभातेवसिष्ठवचसातैलद्रोण्यांनरपतिंनिक्षिप्याक्षिप्रमेवभरतमकथितदशरथकथमेवआनयतेतिदूतान्केक
येषुप्रेषयामासुः ॥ तेपिजितपवनजवनयवनहयसंकोचितपथास्त्वरगपतिपुरेदुःस्वप्नदर्शनदूयमानमानसंभरतमभिवंद्यगुरुनि
देशंव्यजिज्ञपन् ॥ सोयंमातामहेनयुधाजितावानुज्ञातः कतिपयैरेवदिनैरतिनिमित्तसंभूतसातंकः साकेतमाससाद ॥ पद्यं ॥ अनिव
कितमतिः पुरैवपश्यन्पुरमयथापुरचारपौरवर्गं ॥ न्यविशतभरतः परीतदूतः पितृभवनेपितृकाननादनूने ॥ ६२ ॥ सपितरमनवेक्ष्यतत्र
॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ अयोध्या २ कटाहे ३ स्मशानं

मातुः सदनगतः प्रणिपत्य तामपृच्छत् ॥ क्वनु मम गतवान्पितेति सैषा परुषतरं भरताय वाचमूचे ॥ ६३ ॥ वनचर इव साकं मैथिलीलक्ष्मणाभ्यां पि
तृविधिमभिरोद्धुं प्रस्थितो रामभद्रः ॥ तदनु तव पिता भूत्कालधर्मानुकूलस्त्वमनुभव यथेच्छं निःसपत्नां धरित्रीं ॥ ६४ ॥ मयूरीव महानागं केकया के
कयात्मजा ॥ भरत्या भरतं चक्रे परिक्षुभितमानसं ॥ ६५ ॥ गद्यं ॥ तदनु भरतश्चिरतरं विलप्य विलप्य मानविवेकः कैकेयीमकथयत् ॥ प० ॥ परिणति
परुषाणां पाप्मनां सन्निपातो ऽस्मिहि भवसि चतुर्णां सा त्वमस्माकमंबा ॥ तदिह तनयवत्यः संलपिष्यंति कामं श्रुतिपुटरचितार्तेस्त्वां सवित्रीमकीर्तेः ॥
॥ ६६ ॥ ग० ॥ तदनु तन्मुखादाक्रोष्टिरनुजमिदमवादीत् ॥ पद्यं ॥ अविकलमिन वंशं दग्धुमाश्रित्य तापं जनमनसि किरंत्यां हंत सत्यां भवत्यां ॥ अ
नुसवनमपापैर्देवतापूज्यमाना वहति कथमिदानीमाश्रयाशाभिधानं ॥ ६७ ॥ अविरततृषितार्तं वत्समालोक्य धेनोरपि तनुजशातानां मातुरस्त्वं ब
भूव ॥ तदिह तनयशोकं संतरे दे कपुत्रा कथय कथमिदानीं कोसलेंद्रस्य पुत्री ॥ ६८ ॥ अपिबदियममंत्रे कालयोगान्नरेंद्रे वरयुगरसनाभ्यां

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ पंचता २ राज्ञि विषवेधेच

प्राणवायुं तदीयं ॥ अपनगरममुष्या वर्तनं युक्तरूपं पितृवनवसुमत्यां क्वापि वल्मीकवत्यां ॥ ६९ ॥ एषा निकृष्टमतिरात्मगुणोचितेषु वंशेषु सत्क
वहुधा पिशिताशनानां ॥ माकंदशालिनि वने विषवल्लरीव हा हंत केकयकुले कथमाविरासीत् ॥ ७० ॥ जननीति विहीना मे जननीति स धर्मवि
त् ॥ निरयान्निरयाद्भीरोनिरयादिवसानुजः ॥ ७१ ॥ गद्यं ॥ ततः सामात्यः पत्यश्चितारोहणमभिलषंतीं कौसल्यां भरतः शपथशतैर्निवार्य व
सिष्ठाधिष्ठितेन पथा दशरथाय यायजूकाभिप्रेतं प्रेतकृत्यमशेषमकरोत् ॥ पद्यं ॥ ताते पितृवनं याते यातुं भ्रातृवनं तथा ॥ भरतः प्रार्थयामास
प्रांजलिः प्रकृतीः कृती ॥ ७२ ॥ गद्यं ॥ ताभ्यां सुमित्राकौसल्याभ्यामंतः पुरजनेन च सह भरतो भवनमभजत ॥ अथ यथाविधि विहितौर्ध्व
दैहिकं गमित चतुर्दशादिवसं दिवसकरकुलहितकरैर्नगरवृद्धैः सार्द्धममात्याः समुपेत्य मुकुटाभरणाय भरतं प्रार्थयामासुः ॥ ततस्तान्निर्ब
ध्नतः सोयं प्रत्यवादीत् ॥ पद्यं ॥ बहुभिरिह किमुक्तैस्त्यक्तसौमित्रिहंत्रि मुकुटमथ वहेयं युष्मदाज्ञा हि पूज्या ॥ मम परमवकाशः पर्णशाला

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ राक्षसानां २ आम्रः ३ इज्याशीलः ४ स्मशानं ५ सूर्यः

चं० रा० नुकूलः क्वचिदपिविपुलायांनास्तिचेद्दंडकायां॥ ७३॥ गद्यं॥ इत्युक्त्वारामसेवोत्सुकमनानिश्चक्राम॥ पद्यं॥ अनवधिरचयित्वासत्य अ० कां०
२९ थेपांसुलत्वंभुवननयनसौख्यभ्रांतिकूल्यंचकृत्वा॥ नरपतिगृहमध्याच्चूर्णमुद्घूर्णमानाकुटिलगतिरुदस्तान्मंथरानामवात्या॥ ७४॥ ततः॥
केशहस्तंस्वहस्तेनगृहीत्वातद्धूयोद्यतं॥ कौसल्यावारयामासक्रुद्धंरामानुजानुजं॥ ७५॥ गद्यं॥ ततः॥ सांतःपुरएवपुरान्निर्गत्यशि
ल्पिवर्गसमीकृतसरणिर्भरतःपुरतःप्रसृतनरगजरथतुरगचरणक्षुण्णक्षोणीतलसमुत्कीर्णेनरेणुनिकुरंबेनजंबालयन्नंबरगंगांगंगांच
सुमंत्रभणितगुणनिवहगुहानुमत्यानिस्तीर्यदूरादेवाश्रमद्वारिनिवेशितबलभारोभरद्वाजाभिवंदनमकरोत्॥ सोयंप्रीतमनामुनिर्भरतं
तज्जननीजनमपिप्रत्येकमालोक्यसेनामप्याहूययथोचितमातिथ्यमकुरुत॥ प०॥ तथातिथ्यंचक्रेभरतबलभाजांतनुभृतांभरद्वाजःसो
यंभ्रूकुटिभटकल्पाखिलसुरः॥ तपस्तस्याघोरंदिविसुमनसस्तत्फलभुजोयथातेषांतोषंक्षणमभिलषेयुर्मुनिकृतं॥ ७६॥ गद्यं॥ इतिदिनंदिनशात

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ अमर्यादं २ सदोषत्वंसरजस्कत्वंच ३ वक्रगतिः ४ केशकलापं ५ शत्रुघ्नं ६ मार्गः ७ चूर्णितं २९

कल्पंतत्रनीत्वामुनेर्निर्देशेनसर्वेपिचित्रकूटवनोद्देशमविशन्॥ तत्रसंन्यस्तसैन्यस्ततइतोगुहेनसहराममन्विष्यन्हव्यगंधिनागंधवहेनहोमधू
मेनचदूरादेवविभाव्यमानमचपलमृगगणमदृश्यरूपाभिर्वनदेवताभिरवकीर्यमाणबलिकुसुममशेषतपिशिताशनपिशाचोच्चाटनमंत्रायमा
णलक्ष्मणचापघोषश्रवणसमुचितसामीप्यप्रदेशंनूतनपरिकल्पितपर्णशालावास्तव्यवैखानसकुटुंबिनीनिबिडितभूभागमनोकहशाखावलं
बमानवल्कलाजिनममुंतरुशाखारचितैरंबरचरपतिसेनागणकरकिसलयविमुक्तैरभिनवपल्लवभंगशबलैःकुसुमनिकरैरभ्यर्च्यमानजान
कीनिवासतरुमूलवेदिकमालक्ष्यमाणखड्गकार्मुकनिषंगमतिथिजनसपर्यापर्युत्सुकसौमित्रिसमाहृतकंदमूलफलकल्पितैकदेशमविनाभूत
जनकदुहितृचरणनलिनविन्यासमपहसितसाकेतरामणीयकंरामाश्रमंभरतःससंभ्रममभजत॥ प०॥ अथावासंशांतेरकृतसुकृतानाम
सुलभंनवांभोदश्यामंनलिननयनंवल्कलधरं॥ जटाजूटापीडंभुजगपतिभोगोपमभुजंददर्शश्रीमंतंविपिनभुविसीतासहचरं॥ ७६॥ ततस्त

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ तापसः २ अविरहितः

स्वोपांतेजनकयजनाधीनजननांबवंदेवैदेहींरजनिकररेखामिवनवां॥ अरण्यानांपुण्यात्पदकमलमुद्रापरिचयादयोध्यालंध्रीचीमभ्रि कलमवस्थांविदधतीं॥७८॥ स्वतःसिद्धंयस्मिन्नितरदुरवापंविजयतेसुमित्रापुत्रत्वादपिजगतिरामानुजपदं॥ यदीयाश्रिद्वंद्वप्रतिनिधिनिन्नं द्वंबुजयुगंनिशीथेनिर्निद्रंयदितमपिसाक्षादकृतसः॥७९॥ग०॥ तदनंतरंमरुपथेप्रथितनरग्रीष्मोष्मणिदैवात्कृतोपलंभमंभोरुहनदाकंसुधाधारा द्गरितापंभूरितापःसतृष्णइवकृष्णसारःसरभसमुपेत्यनिपत्यपादयोश्चिरतरंरुदन्दशरथकथामपिकथितवांमैथिलीसहितायसलक्ष्मणायरामा यशोकमूर्च्छाप्रायच्छत्॥जननीजनोपितत्रनिपत्यसुचिरमरोदीत्॥प०॥वेलोल्लंघनमेतेषांशोकोदन्वतितन्वति॥ अगस्त्यायितमेतस्मिन्वसिष्ठे नात्मवेदिना॥८०॥ गद्यं॥ ततःप्रपद्यसंज्ञामनुज्ञयागुरोरमरसरितितिविरचितसमुचितनिवापकृत्यंप्रणिपत्यराममस्तकृत्यवर्तयितुंभरतःप्रार्थ यत्॥ वितर्कनकुलस्ययदनुकूलंगुणगणस्ययदनुगुणंयशोरूपस्ययदनुरूपंसमाचारस्ययत्समुचितंप्राचीनभाग्यस्ययद्योग्यंलोकगर्हणीया

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥ १सदृशीं २विकसितं ३अगस्त्यवदाचरितं

ययदनर्हश्रुतस्यवायत्सदृशंतादृशमाशयंप्रकाशयंतीभरतोपज्ञाविज्ञापना॥ तत्क्षणंक्षणप्रभाभंगुरलक्ष्मीसमावेशलक्ष्मणिक्षोणीपतिशतधृतोज्झि तेमुकुटेविघटिताशंरामंप्रणिपत्यसादरंमांपादुकाभ्यांपरिष्कुरुतंयुवामितिरघुवरचरणद्वयंस्वयमेवप्रार्थ्यपरिरचयितुंस्थंडिलशायिचरितमिवब भारभरतस्योत्तमांगं॥तथाहि॥ पद्यं॥ त्वयामयाचकर्तव्यंसत्यवाचःपितुर्वचः॥ इतिप्रत्यादिशद्रामोभारतीमपिभारतीं॥ ८०॥ गद्यं॥जाबालिप्रा र्थनायामपिव्यर्थायाम्॥ पद्यं ॥ भरतस्तदनुप्रार्थ्यलेभेलाभविदांवरः॥ काकुत्स्थपादुकाकारंमहर्घमुकुटद्वयं॥ ८१॥ सएषसानुजःप्रायादयोध्यां भ्रातृशासनात्॥ अटवींपितृसंदेशाद्ययौरामःसलक्ष्मणः॥८२॥ विलंघ्यविविधान्देशान्भरतोधृतवल्कलः॥ विषयंसमुपाश्रित्यविषयेविमु खोभवत्॥ ८३॥ गद्यं॥ ततश्चापंयावदार्यस्यप्रत्यागमनंतावदयोध्यांनाध्यास्ते॥ तस्मिन्नवधिमतिक्रम्यचिरायतिसद्यएवाश्रयाशमाश्रि त्यप्राणानपिनिंदिष्यामीतिनंदिग्रामसंज्ञमाश्रममशिश्रयत्॥ दाशरथिरपिर्ग्रामधनजनकथितनिशिचरगणरचितकदनपरिहरणाय

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१शास्त्रश्रवणस्य २विद्युल्लता ३मस्तकं ४महामूल्यं ५देशं ६इंद्रियार्थे ७अग्निं ८मुनिजनः

गहनजठरमवजगाहे ॥ पद्यं ॥ विस्तीर्णाक्षैर्विपिनहरिणैर्वीतभीतिप्ररोहैर्दर्भग्रासेष्यकृतरुचिभिः सस्पृहं वीक्ष्यमाणः ॥ रामः प्राप्य प्रकृति
महितं स्थानमत्रेर्महर्षेर्जग्राहास्य प्रमुदितधियः प्रेमपर्याप्तपर्यां ॥ ८४ ॥ गद्य ॥ सीतामप्यनसूयाभिधानास्य पत्नी स्वभूषणैरतोषय
त् ॥ पद्यं ॥ खंडनाय वरूथावधूमनःपुंडरीकतुहिनत्विषां द्विषां ॥ दंडकावनमवाप राघवश्चंडभानुरिव मेघमंडलं ॥ ८५ ॥ ॥ इति
विदर्भराजविरचिते चंपूरामायणे श्रीमदयोध्याकांडः समाप्तः ॥ ॥ अथारण्यकांडः ॥ ॥ प॰ ॥ प्रविश्य विपिनं महत्तदनु मैथि
लीवल्लभो महाबलसमन्वितश्चलितनीलशैलच्छविः ॥ निशाचरदवानलप्रशमनं विधातुं शरैश्चचार सशरासनः सुरपथे तडित्वानिव ॥ १ ॥ ग॰ ॥ ततः ॥
कंडूलापनयनपटुशुंडालकपोलकषणविषमितानमितविकटविटपसालखंडनिर्यातनिर्यासगंधानघ्रात्तगंधानुविदधानैश्चाहुतिगंधैर्धूम
स्तोमैरनुमीयमानाविनाभूतजलाशयानाश्रमभागानभितश्चरतो रातिथ्यशमितमार्गश्रमयोर्दाशरथ्योरध्वानं तरसा रुरोध विराधाभिधानो या

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ पूजितं २ युक्तां ३ पूजां ४ सूर्यः ५ बाणैः जलैश्च

तुधानः ॥ स एष रोषभीषणस्त्रिशिखशिखरावतंसितविविधमृगशावशतः शतह्रदालनयः सीतामपजहार स्माजहार च दाशरथी ॥ कौ युवां युवानौ कृत
स्त्यौ वामाचारवत्प्रतिभाति मे वामाचारः ॥ चीरं वपुषि जटा शिरसि करे च चंडकोदंडः क्वायमाकल्पः क्व च नव पल्लवकल्पेयमनल्पाभरणा तरु
णीति ॥ दाशरथिरपि कथितनिजान्वयो विराधांके वेपमानां विदेहराजदुहितरं विलोक्य सकोपः सौमित्रिणा साकं रक्षोवक्षसि शिलीमुखान्नि
जघान ॥ ततः ॥ पद्यं ॥ विशिखे विशिखे तत्र विधात्त्ववरवर्मणि ॥ सीतां निक्षिप्य विक्षेप शूलं रक्षो रघूद्वहे ॥ २ ॥ तदनु शूलमखंडयदंजसा
शितशिखं रघुनायकसायकः ॥ नियतमेव विराधविरोधिनां हृदयशूलमपि त्रिदिवौकसां ॥ ३ ॥ गद्यं ॥ विराधोपि क्रुधा सरभसमभिपत्य स्कं
धे निधाय रामलक्ष्मणौ गतिनिरोधापराधपरिहरणायेव मिहिरहिमकरौ प्रस्थे वह न्विंध्य इव प्रतस्थे ॥ रामस्तत्र विराधवधोद्युक्तं सौमित्रिमेवम
भिदधे ॥ प॰ ॥ यातु नः पदवीं सेयं यातु नश्वास्य लक्ष्मण ॥ यातुकामं तयैवेदं यातुकामं न हन्यतां ॥ ४ ॥ अयिक वलयमामभूविमूंचेत्यतिकरुणं रुद

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ सूर्यचंद्रमसौ २ सानौ

नीमवेक्ष्यसीतां ॥ अरमरचयतामुभावसिभ्यांपिशितभुजंभुजभारहीनमेनं ॥ ५ ॥ ग० ॥ ततस्तीक्ष्णतरक्षुरप्रप्रहरणगवाक्षितवक्षसा रक्षसानप
रित्यक्तेषुप्राणेषु ॥ पराक्रमविषयपराक्रमौप्राक्रमेतामेतौ तदंगगलितरुधिरधारासेकेनखननक्षमायांकाननक्षमायांराक्षसशवोचितंविकटम
वटमुत्पादयितुं ॥ तत्क्षणमेवक्षणदाचरोपिसंजातप्रत्यभिज्ञः सन्रामंव्यजिज्ञपत् ॥ आत्मनोगंधर्वकुलसंभवंरंभापरिरंभंतच्छ्रवणकुपितवैश्रवण
दत्तरक्षोरूपिणींशापव्यापदंतस्यास्तथाविधमवसानंच ॥ पद्यं ॥ रक्षोवधः प्रक्रतइत्ययमेववंसेल्वर्गायगायकपदंगमितोविराधः ॥ नागालयाय
वपुरस्यवदेदितीयश्वभ्रेतदक्षिपदिषुप्रहृतंसरामः ॥ ६ ॥ गद्यं ॥ तदनुनाकलोकभजनायपुरुहूतेनसमाहूतस्यभगवतः शरभंगस्याश्रमपदंर
घुपतिरभजत ॥ तत्र ॥ पद्यं ॥ दशशतनयनेपिवीक्ष्यमाणेदशरथपुत्रसिषेविषेवजाता ॥ मनसिजशरभंगकारिवृत्तेर्मनसिमुनेः श
रभंगनामभाजः ॥ ७ ॥ गद्यं ॥ समुनिराश्रमस्थंकाकुत्स्थमातिथ्येनसमाराध्यतत्सान्निध्याच्छुद्धांमंत्रपूतामाहूतिमिव आत्मनस्तनुंतनूंन

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ आलिंगनं २ आरब्धः ३ गर्त्ते ४ जातवेदसि

पातिपातयित्वाशाश्वतंपदंसमाश्रितवान् ॥ ततः स्तीक्ष्णतपसः सुतीक्ष्णस्यतस्यनिदेशाद्देशात्तस्मादुच्चलितः सलिलनिधिपानसंभावितजीवना
भावशंकयाशरणाश्रयणायलंबमाननीलांबुदकुटुंबसंदेहावहेननानानोकहनिवहेनपिहिताभोगमगस्त्याश्रममाससाद ॥ अकथयच्चमैथिलीं ॥ प
द्यं ॥ तस्येदमाश्रमपदंसरसीरुहाक्षिसंख्यावहीनमहिमैकनिकेतनस्य ॥ भर्तासमस्तसरितांकुपितस्ययस्यहस्तारविंदमकरंददशामवाप ॥ ८ ॥
इहसमदगजेंद्रन्यस्तहस्तातिभारात्पथिविनमितशाखः सल्लकीवृक्षएषः ॥ अभिनयतिनिकामंसंगतोच्छ्रायहानिर्मुनिवरकरपाताद्भुग्नविंध्या
द्रिमुद्रो ॥ ९ ॥ अस्मिन्महापथधियावदनंविगाह्यनिर्गंतुमक्षमतयाजठरेलुठद्भिः ॥ वन्यैर्गजैरजगराः पिशिताशनेभ्योवातापिदानवद
शामुपदेशयंति ॥ १० ॥ तत्र ॥ चुलुकगतसमुद्रास्वादकुंभयोनेरितरकरनिरस्तामक्षिकोत्सारशीत्या ॥ गगनगतिविहीनायेघनाः प
त्वलोतैविपिनमहिपयैपैः केवलंतेवलंते ॥ ११ ॥ गद्यं ॥ एवंविपिनविलोकनविस्मितमतिस्तदुटजनिकटमासाद्यरामः शिष्यैः प्रवेशितः स

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ कृष्णमेघः २ समूहेन ३ पर्णशाला

कललोकवंद्यमानचरणारविंदमरविंदभवमिववृंदारकवृंदैः परिहृतकोपहुंकारनिरहंकारायनहुषायभुजंगभावदूषितायदत्त
भुजंगभावंखगगतिनिरोधकल्पवैपुल्ययोर्दुरवगाहमहावनयोर्विंध्यशैलसिंधुराजयोर्गाधतागाधतातस्करकरोदरमुदरजा
तजातवेदो जितवातापिदानवावलेपंलोपामुद्रावल्लभंसकलसरिद्वल्लभनिःशेषीकरणबाडवंब्राह्मणश्रेष्ठमपास्तसमस्ता
शामप्युपगतदक्षिणाशादृष्टैकतानजन्मानमपिकुंभजन्मानंभगवंतमगस्त्यमपश्यत् ॥ पद्यं ॥ प्रभामिवार्कींतमसांनिहंत्रींब्राह्मींद
धानंनियमेनलक्ष्मीं ॥ तपोनिधिंशौर्यनिधिःप्रपन्नः स्वनामसंकीर्तननामरामः ॥१२॥ ग० ॥ ततः परमहर्षेणमहर्षिणा प्रणीताभिराशी
र्भिः सहमुरशासनंशरासनंसरसिजासनास्त्रंसौत्रामणंतूणीरयुग्मंरुक्ममयकोशंखड्गंचप्रगृह्यतदाज्ञयागोदावरीतटप्रकटि
तांपंचवटीमसेवत ॥ तत्रविस्तृतपक्षद्वंद्वमप्यप्रतिद्वंद्वशौर्यंशौर्यावस्थाप्रत्ययायकृतापरोक्षमिवतार्क्ष्यंमहामहीध्रकल्पंगृध्रराजम

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ गर्वं २ वडवाग्निं

द्राक्षीत् ॥ प० ॥ पानेनहीनजलमब्धिमपास्यनूनंमैनाकएषमुनिमाश्रयतीतिजातां ॥ शंकामिमांरघुपतेः कथितात्मवंशस्तत्तातमित्रम
हमित्यहरज्जटायुः ॥१३॥ ग० ॥ रामस्तंदशरथमिवतंपश्यन्काश्यपकुलसंभूतंसंपातेरनुजमनुजरचितपर्णशालः पंचवट्यांकंचित्काल
गमयामास ॥ अथकदाचिदुपनीयमानमनोभववैभवः पाककपिशकलममंजुमंजरीपुंजपिंजरीभूतकेदारप्रपंचः पंचबाणप्रयाणोचितवीरपा
णवत्पत्रपुटपात्रदृश्यावश्यायबिंदुसंदोहश्चंद्रातपेनिरानंदतां चंदनानुलेपननिर्लोलुपतां चंद्रशालायांनिराशतां चंद्रकांतस्थलेनिरास्थ
तां ॥ वातायनसेवनेनिरुत्सुकतां वापीकूपोपकंठेनिरुत्कंठतां वासरावसानेनिरादरतां वारिविहारेनिराकांक्षतामुत्पलमालायामुपेक्ष
तामुपवनभजनेष्वुद्विग्नतांजनानांजनयन्गंभीराभोगगर्भगृहस्यचघनेष्टिकारचितभित्तिश्लक्ष्णतिरस्करिणीपटलस्यचशशोद
रलोममृदुकंबलस्यचकालागरुधूमस्यचकाश्मीररागरागस्यचनिर्धूमांगारभरितहसंतिकायंत्रस्यचस्कंभभंगकरः करेणुकरनिकरवल्ल
कणायमानतुषारधूलिधूसरवासरः सरसीरुहगहनदावपावकस्तुहिनव्रणितलासिकाधरदूरीकृतवंशकृत्यः प्रक्षीणतारुण्य

पर्ण्यांगनांगवत्नयातसौभाग्यप्रपासन्निवेशास्ताल्व्हंतविश्रांतिकरः कामिनीस्तनभरगिरिदुर्गसीम्नि निर्भयनिलीननिदाघभावो
दिवाभीतव्रातस्याप्यनतिभयंकरदिवाकरश्चकोरनिकरस्याप्यनतिक्षेमंकरनिशाकरः कादंबकदंबस्याप्यनतिप्रीतिकरकमलाकरः
करयुगकृतस्वस्तिकाबंधनतयानीहारांतकशंकयाहृदयकमलमिवगोपायंतमश्रांतदंतवीणाव्यापारवेपमानाधरउटतयाशीतिका
पिशाचिकानिर्हरणायनिपुणमंत्रजपमिवकुर्वंतमविरलपुलकपालीकंबलितकलेवरतयासकरुणविधिवितीर्णरोमकंबलकृतांगरक्षमि
वभिक्षामटंतंदुर्गतवर्गनिर्घृणाकदाचिदपिकमलानालोकयतीतितस्यैसासूयइवतदीयावासतामरसकोशंनाशयन्नगजमतंगजकर
पुष्करोत्थितशीकरनिकराकारैरतिपरुषस्मरशरजाततापभतत्तगगनांगनांगस्त्रवत्स्वेदबिंदुसदृक्षैरक्षीणमहिमहिमप्रसारैरध्वगांतः
करणानिसीमंतयन्हेमंतसमयः समुदज्जृंभत ॥ पद्यं ॥ यत्रकांतानपश्यंतिक्लांतांविरहवह्निना ॥ निशावसानवेलांचवेलांचव्यसनांबुधेः ॥
॥१४॥ ॥३१॥

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ दरिद्रसमूहं

ग॰॥ तत्रपर्णशालामध्यमध्यासीनंलक्ष्मणाग्रजमुपससर्पशूर्पणखा ॥ पद्यं ॥ तस्मिन्नुज्जृंभितोष्णस्तनतटदयिताश्लिष्टसंहारकालेकालेप्रा
लेयधाराकवचितगगनभोगदिक्चक्रवाले ॥ कामांधाराक्षसीसापतिं[मति]मलनोन्मैथिलीप्राणनाथेलक्ष्मीलीलारविंदेनवपिशितधियंतन्वती
श्येनिकेव ॥ १५ ॥ गद्यं ॥ ततस्तेनजानकीजानिरितिजानीहिजनममुंममानुजमतिमनुजबलमबलावियुक्तंयुक्तमाश्रयितुंत्वमेति
रामेणप्रत्याख्यातासौमित्रिमुपेत्ययथामनीषितमभाषत ॥ तेनापिभद्रेतस्यार्यस्यदासोहंदासभार्यापदमनार्यमार्यायाःकुलसंभूतापा
स्त्वस्मान्नमेवभजेथाः ॥ किंच ॥ क्रूरसत्वभयानककाननसंचाराचतुरांविहायवैदेहींतत्रभवतीमेवासौपरिग्रहीष्यतीतिलक्ष्मणेनाभिहि
ताविहितहितमितिनर्दायवचनममनुत ॥ प॰ ॥ दशरथात्मजयुग्मनिरीक्षणक्षणसमाकुलबुद्धिरियंदधौ ॥ उभयकुलसमुत्थितशाड्वलभ्रमगनाग
तविन्नगवीदशां ॥१६॥ वृषस्यंतीवृषस्कंधंराघवंरावणानुजां ॥ भूयः शूर्पणखाभेजेशूर्पकारानिबाधिता ॥१७॥ ग॰॥ तदनुजनकदुहितुरनितरसु

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ कामपीडिता

वनियोग्यभाग्यं रामस्य रामणीयकं निरूप्य पुनरेवमचिंतयत् ॥ पद्यं ॥ लावण्यांबुनिधेरमुष्य दयितामेनामिवेनं जनं कस्मान्नाम्बुजदम्भदन्व
यगुरोरुत्पत्तिभूः सद्मभूः ॥ आस्तामेतदरण्यवासरसिकेहाकष्टमस्मिन् जने कांतिकानन चंद्रिका समदशां किं निर्ममे निर्ममे ॥१८॥ सीतामाह
र्तुकामामसकलभविषयप्रार्थनोद्दामकामां सामित्रिः शस्त्रपाणिर्दशमुखभगिनीं तामनार्यां निवार्य ॥ कामक्रोधाधिकानामहह महाभिकयांग्रे खला
मायतानां तस्याः श्वासानिलानामकुरुत तरसा मार्गविस्तारकृत्यं ॥ १९ ॥ गद्यं ॥ ततस्तस्या निकृत्तकर्णनासिकायाः कनीयस्या परिभवं वदनेव च
नेच दृष्ट्वा श्रुत्वा च जनस्थानवर्ती समरमुखमुखरः खरश्चतुर्दशसहस्रसंख्यं चतुर्दशाध्यक्षरक्षितं रक्षोबलं रामलक्ष्मणौ जिघृक्षुः प्रेषयामा
स ॥ अथ दाशरथिर्निरीक्ष्य दिक्षु रक्षोगणमुपसर्पंतमपसर्पभूतया तया शूर्पणखया निर्दिशितगण्णेमरणिमिय मंथनात्प्रागनाविष्कृततेजः
प्रसरं सीतारक्षणे लक्ष्मणमादिश्य यातुधानवधं तथाविधमतनुत ॥ तपोधननि ग्नकरकरनिकुरंबमिदं परुषभाषणस्पृहयालु तालु

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ ममताशून्ये

जालमिदं परदारनिरीक्षणनिरपत्रपनेत्रद्वंद्वमिदमिति निशिततरशरशतशकलितनिशिचरावयवानाहत्याहत्य प्रत्युटजं दर्शयद्भि
स्तपोधनाध्वशुद्धिं विदध्मिति गृध्रराजनिदेशाद्दिवदेशांतरादापतद्भिःपतद्भिः कंकप्राचीकप्रायैरनवकाशमभूदाकाशं ॥ तत्र निकृत्तशिरसि त्रिशिर
सि विस्रगंधिना शरीरश्चुतवसास्रोतसा प्रेत्यापि क्रियमाणाश्रमदूषणे दूषणे रोषभीषणवीक्षणः खरः खरः राघवमाहवायाह्वयत ॥ तत्र वि
पश्चिद्भिरप्यनिश्चीयमानजयापजयमनिमिषैरप्यननुसंधीयमानशरसंधानमोक्षमभूदभूतपूर्वं द्वंद्वयुद्धं ॥ तत्र खरो गृहीतकोदंडस्त्व
सकृदनुभूयमाननमनोन्नमनायासः समरसमापनचतुरश्चतुराननास्त्रसंधानार्हदाशार्हशरासनं ग्राहयितुकाम इव रामहस्तात्त्राक्तनं
चापं शरैरपजहार ॥ सोपि कोपपावकपावकिताननः कुंभसंभवदत्तं धनुराधत्त ॥ पद्यं ॥ खरपरुषिशरासने गृहीते खरकिरणान्व
यशेखरेण तेन ॥ खररघुवरयो रणं समासं खरनरवैरायुधयोरिवक्षणेन ॥ २० ॥ खरवधपरिशुद्धे दंडकारण्यभागे मुनिभिरभिहिताना

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ दुर्गंधिना २ भयंकरः ३ व्याघ्रः

माशिषांतादृशीनां॥स्वयमचरमपात्रंस्वैर्गुणैर्मंथराभूत्तदनुमनुकुलेंदुः सानुजः शौर्यराशिः॥ २१॥ तथाहि॥ प्राग्मंथरेतिमहिषीतिवरद्वयी
तिधर्मव्ययव्यथितभूपतिभारतीति॥काकुत्स्थकाननकथेतिचसंतिसंज्ञाःपौलस्त्यभीतभुवनत्रयभाग्यपंक्तेः॥२२॥ग०॥अथशूर्पणखालंकामपिजन
स्थानमिवाद्विजनस्थानकाकुत्स्थेनकारयितुंदशकंठोपकंठेक्रुत्येवनिपत्यरामलक्ष्मणयोर्याथातथ्यंवैदेह्यादेहसौंदर्यंखरप्रमुखैःसाकमनीकस्य
चतुर्दशसहस्रसंख्यस्यपंचताकरणकारणभूतामात्मावज्ञांचविज्ञापयामास॥ पद्यं॥ सदंडकायांकृतदंडकायांस्वसारमेनांप्रथितस्वसारः॥
निशम्यरामस्यनिशाम्यवृत्तंचक्रेरुषंराक्षसचक्रवर्ती॥ २३॥ गद्यं ॥ ततःप्रस्थाप्यजनस्थानेराक्षसानष्टौनष्टमतिरयंताटकेयंहाटक
मृगंपुरस्कृत्यसीताख्यांहरिणींग्रहीतुंतस्यावसथमाससाद॥मारीचोप्याकर्णितरावणमतिःप्रयत्नशतैरप्यनिवार्यमाणेतस्मिन्
रावणेस्कबाहुमेवबहुमन्यमानोगत्यंतराभावात्तदभ्यर्थनामभ्युपेत्यजातरूपमयमृगरूपंगृहीतासीतांवंचयितुंपंचवटीमगाहत॥

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ प्रथमभाजनं २दृष्ट्वा ३स्कवर्णमयं

दशमुखोपिजलधरपथस्थापितरथोदाशरथिविघट्टनेक्रुतास्थमन्तस्थौ॥ पद्यं ॥ विपिनमर्वेगाहेराक्षसानांकरोटारसकृदमक्रुदाविर्वाष्पमालो
क्यशोचन्॥ क्रुतरुचिरिववर्त्मन्यंकुशानांकुशानांपथिकचरणलाविन्यंकुरेन्यंकुरेषः ॥ २४ ॥ तदनुजनकपुत्रीयांचयातज्जिघृक्षुर्हरिणम
नुजगाहेचापमादायरामः॥ समयइतिनिभेजेपाशमातन्यमृत्युःकुशिकस्कतमखाजौभ्रष्टमेनंजिघांसुः॥ २५॥ आकृष्यदूरमुटजा
दथदर्शितांगःक्रव्यादएपरघुनाथशरेणविद्धः॥ कोर्तस्वरेणतनुतांद्विजहोहनो स्मीत्यार्तस्वरेणसहरामवचोनिभेन॥ २६ ॥ गद्यं ॥ ए
तदाकर्ण्यविदीर्णहृदयाहृदयदयितप्रेम्णाकर्तव्याकर्तव्यमजानानाजानकीजानीहिभ्रातरमितिसौमित्रिमादिदेश ॥ ततश्चार्येनका
र्यमिदमादिष्टंदिष्टदोषान्मिथ्याप्रतीतिः पराभवतिभवतींपरंत्रिभुवनैकधनुर्धरस्यशौर्यराशेः रामार्यस्यकः श्रद्धधीतकौणपघुणनिमि
त्तांविपत्तिमितिप्रणिपत्यप्रत्याचक्षाणंहृदयतोदकारिण्यावाण्यामोहविक्लासाबद्धतर्जयत्॥ भूयोपिलक्ष्मणः परुषभाषणभाषि

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ मृगः २स्कवर्णं

णींप्रजावतीमेवनभाषत॥ पद्यं॥ स्कमुखिममस्कमित्रासत्यमंबायदासीत्तदमजमवितर्कमातृसंपर्कसौख्यं॥ अहहविधिविपाका
द्याहरंतीदुरुक्तिंत्वमसिविपिनमध्येमध्यमांबाहिजाता॥ २७॥ गद्यं॥ इत्युक्त्वाभ्रातृजायांभ्रातृसमीपगामिनिलक्ष्मणेतत्क्ष
णमेवरंध्रान्वेषीदशकंधरः स्यंदनंविहायविहायस्थलादवतीर्यनिजांतःकरणेप्यमांतंरागंबहिःप्रकटयन्निवधृतकाषायपटस्स
न्यासिवेषः पर्णशालामाससाद॥ पद्यं॥ रामाश्रमाद्विगतलक्ष्मणसन्निधानात्सीतांजहारचपलः पिशिताशनेंद्रः॥ मालांमहोत्पलम
यींपललभ्रमेणदेवालयादिवनिरस्तजनादलर्कः॥ २८॥ हानाथक्वचिरायसीतिबहुशोच्याकुलयबाष्पाविलंचक्षुर्दिक्षुविमुंचतींदशर
थस्याद्यामवेक्ष्यस्नुषां॥ रेरेरावणमावधूंप्रतिरुधामुंचेतिगृध्राधिपोरुध्वाध्वानमनल्पकोपमकरोदग्रेवणंरावणं॥ २९॥ समभूत्समयेत
स्मिन्समरंसमेरंहसोः॥ मिथोमथनसंक्रुद्धगृध्रराक्षसराजयोः॥ ३०॥ दशमुखरथमाशुध्वस्तरथ्यंविसूतंशिथिलतरवरूथंशीर्णचक्रंसच

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ सारमेयः २ पराक्रमः ३ विच्छिन्न

क्रे॥ गरुदभिहतशक्तिप्रासबाणासिखड्गत्रिशिखविशिखतूणीपाशकुंतःशकुंतः॥ ३१॥ राक्षसासिक्षतःक्षिप्रंपपातपततांवरः॥ मै
थिलीपक्षपातेनपक्षपातमवापसः॥ ३२॥ गद्यं॥ तत्क्षणमन्यरथाधिरूढेनरावणेनभूयोपिनीयमानाजानकीऋष्यमूकशृंगेसंगतप्लवं
गपंचकेपंचचूडाधरइवक्ष्माधरकुमारेकस्मिंश्चित्सुग्रीवसात्कृतदशग्रीवप्रतापानलसदृशांवालिविनाशपिशुनंमहोल्कापातभ्राति
मंरामसाहाय्यप्रोत्साहनायपुत्रमभिपतत्पतंगबिंबशंकावहंकनककपिशकौशेयमयोत्तरीयांतरितमाभरणभारमपातयत्॥ त
त्पतनमपिस्वतेजःपतनमिवनपश्यन्लंकालंकारभूतामशोकवनिकांमैथिलीमनयदनयज्ञोदशग्रीवः॥ पद्यं॥ अशोकवनिका
लेभेराक्षसीपरिवेष्टितां॥ सीतांमारुतिवालाग्निस्तंभनार्हामिवौषधिं॥ ३३॥ काकुत्स्थोप्यथरक्षसामधिपतेर्वाग्वागुरावेष्टितेकृ
त्वाहाटकताटकेयहरिणेशार्दूलविक्रीडितं॥ आगच्छन्ननुजेनतत्रगदितामाकर्ण्यवार्तांततःसीतासंगमलालसस्तदुटजंराम

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ पक्षिणां २ सूर्यः

प्रतस्थेद्रुतं ॥ ३४ ॥ अयंकथंस्यादितिबाष्पगर्भमालोक्यमानोवनदेवताभिः ॥ विलोकयन्नूकेवलपर्णशालांविलीनचेताविल
लापरामः ॥ ३५ ॥ हाकष्टमत्रनहिसाकिमिदंप्रवृत्तमालोकयामिचटुलामिहपारमुद्रां ॥ मांवीक्ष्यनूनमगृहीतमृगंमुहूर्तमंतर्हितातरुषु रोषवतीव
सीता ॥ ३६ ॥ त्वदभिलषितपूर्त्यैवंचितःपंचवट्यामचरमचेरमोहंमोहभाजांप्रजानां ॥ तदिहसरलबुद्धेनैषरोषस्यकालः सुमुखिममनु
खंकिंसोढसीतावियोगं ॥ ३७ ॥ यद्यस्तिकौतुकमपूर्वमृगेमृगाक्षिचांद्रंहरामिहरिणंममसंनिधेहि ॥ यावन्नमुंचसिमयाहृतमेणमेनंताव
द्धातुतववक्त्रतुलांमृगांकः ॥ ३८ ॥ सप्राणाचेज्जनकतनयाकिन्नतिष्ठेतमह्यंहिंस्रैः सत्वैर्नकिलविहतारक्तसिक्तानभूमिः ॥ गोदाव
र्याःपुलिनविहृतिंरामशून्यानकुर्याद्युक्तंनक्तंचरकवलनात्संस्थितासर्वथासा ॥ ३९ ॥ लोकांतरप्रणयिनंश्वशुरंप्रणंतुमाज्ञमकालमतिलंघ्य
यदिप्रयासि ॥ विज्ञाप्यमामपिसमाह्वयसाध्वितस्मैसौमित्रिरेवभरतेनिदधातुराज्यं ॥ ४० ॥ इत्थंविलप्यदयितांविपिनेविचिन्वन्रामोनतत्र

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥ १ सुंदरं २ प्रथमः

धृतिमान्नचलक्ष्मणोपि ॥ तादृग्विधामपिदशांकथयन्स्ववाचावल्मीकजन्ममुनिरेवकठोरचेताः ॥ ४१ ॥ ग० ॥ तत्रप्रारभमाणप्रयाणानुत्रा
णानवष्टभ्यजटायुःक्रियमाणसीतान्वेषणंसलक्ष्मणंराममालक्षयन्नवोचत ॥ आयुष्मन्मांखड्गविक्षतपक्षतिंक्षितितलेनिक्षिप्यक्षिप्रतरं
जहारमैथिलींरावणइति ॥ पद्यं ॥ स्वयमपिशरभंगस्वीकृतांभंगहीनांसपदिगतिमवाप्तःसंहृतायुर्जटायुः ॥ नयनसलिलमिश्रंरामहस्ते
नदत्तंदशरथदुरवापंप्रापनैवापमंभः ॥ ४२ ॥ गद्यं ॥ अथदक्षिणारण्यानींप्रस्थितेकाकुत्स्थेराक्षसीकाचिदयोमुखीनामसौमित्रिमभि
भूयतदीयेनशस्त्रेणशूर्पणखासिद्धिमभजत ॥ तदनुक्रौंचारण्यसरण्याप्रयातावेतौमहर्षेस्स्थूलशिरसःशापात्कौणपतांप्रपन्नःपन्नगप
तिभोगभीषणाभ्यांभुजाभ्यांबबंधयथार्थनामाकबंधः ॥ तदनंतरमनश्रुपात्रेषुराक्षसीनेत्रेषुसदोत्पादितवारिभ्यांतरवारिभ्यांराम
लक्ष्मणयोःकबंधबाहुयुगलंकदलीलोवमिवाल्र्यत ॥ पद्यं ॥ तदनुदनुकबंधेनादरादर्थितौतौगिरितटभुविदेहंदेहतुस्तस्यभीमं ॥

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥ १ शरीरं २ छेदने

अकथयदथशापापायतुष्टः सरामंतपनतनयमैत्र्यामैथिलींप्राप्नुहीति॥ ४२॥ गद्यं ॥ तस्मिन्नृश्यमूकमार्गमुपदिश्यस्वर्गंगतेमतंगाश्रम
वासिन्याशबर्याकृतांसपर्यांरामः परिगृह्य तदनुज्ञयामनोज्ञकूजितविहंगमृगगणविहारमनोहरंगहनपदमवगाह्यव्याकोशकुशेशयपरि
चयकषायैर्वनदेवतालतादोलानुकूलैःकूलायतलीलापरवशावशावल्लभमदांबुचुंबिभिः शंबरारातिशरधिसदृशतटसहकारशिखरवि
सरदासवासारसीकरशेखरैर्विविधलतालासिकालास्योपदेशदेशिकायमानैः कायमानसमानाभोगलतागृहकेलिलुब्धलुब्धकपुरं
ध्रीशिथिलधम्मिल्लमल्लिकागंधमांसलैर्मल्लिकाक्षपक्षविक्षोभक्षोदीभूतपाथः[1]पाथेयैस्तटवनपवनैरनुकंप्यमानः पंपामभजत् ॥ ॥
इतिश्रीमद्विदर्भराजविरचितेचंपूरामायणेश्रीमदरण्यकांडः समाप्तः ॥ ॥ अथकिंष्किधाकांडः॥ ॥प०॥ सतां
सतांबुद्धिमिवप्रपन्नांपंपांवियोगज्वरजातकंपः॥ विलोकयन्लोकनिविष्टकीर्तिरार्तिरघूणांप्रवरःप्रपेदे॥ १॥ गद्यं ॥ ततस्तस्यास्तटवने
॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१उदकं २शंवलैः ३साधूनां

नानानोकहनिवहपरिष्कृतेनिभृतेतरपरिभ्रमणपरभृतव्रातचंचूमयविपंचीसमुदंचितपंचमांचितासंततताकुंचितपंचशरशरासनशरासारवं
चितसंचारपथिकप्रपंचात्रमदचंचलचंचरीककुलकंचुकितमाधवीमाधवीभूतिरुदजृंभत॥ प०॥ यत्रकांतैर्वियुक्तानांयुक्तानामपिसुभ्रु
वां॥ दोलाकर्मवितन्वंतिमनांसिचवपूंषिच॥ २॥ करतलैरुपचायमथेक्षणैरपचयंचवनेषुजनेषुच॥ सुमनसांमनसामपियाह्निविरचयंति
विलोलविलोचना॥ ३॥ गद्यं ॥ तस्मिन्नसमशरसमरसमयेपंपांसमंतात्पर्यटन्पर्याकुलहृदयोहृदयदयितांहृदिलक्षयन्लक्ष्मण
मिदमभाषत॥ प०॥ आधोसिद्धोपधिरिवाहितांकेलिकालेवयस्यापत्नीत्रेतायजनसमयेक्षत्रियाण्येवयुद्धे॥ शिष्यादेवद्विजपितृस
माराधनेबंधुरानौसीतासामेशिशिरितमहाकाननेकानजाता॥ ४॥ मलयगिरिचरोयंमन्मथाधोरणाज्ञामथितपथिकवर्गोमारुत
व्याजहस्ती॥ विरचयतिमदीयेशैत्यसौरभ्यमांद्यत्रिविधमदसमृद्धोमानसेवप्रलीलां॥ ५॥ गद्यं ॥ एवंदुःसहविरहकृशानुकृशानुभावंभा
वसंधुक्षणविचक्षणलक्ष्मणवचनधार्यमाणधैर्यराघवमग्रतःसुग्रीवोविलोक्यवालिप्रणिहितापसर्पधियासद्दूरमपससर्प॥

सतुसंमंत्र्यमंत्रिभिस्तयोराशयमवजिगमिषुरांजनेयंप्रभंजनसंजातंप्राहिणोत् ॥ प॰॥ तपनपवनयोर्यः प्राप्तवान्पुत्रभावंशतम
खकृतवाणीविघयाजन्मनाच ॥ सतुदशमुखकीर्तिस्तोमसोमस्यपक्षश्च्वरमइवतनूमान्प्रापरामंहनुमान् ॥ ६॥ ग॰॥ सएषस्वीकृतभिक्षु
वेषःसविनयमेतावाबभाषे॥ भवंतौकतरौकांताकारौकांतारंकथमिदमवातरतांविचित्रतरजिष्णुकोदंडमंडितावपिदिनस्यास्यसुदिनलाद्भ
वंतौनजीमूतौजटावल्कलयुतावपिजंगमत्वाद्भवंतौनकल्पवृक्षौतमोपहालाकललितावपियोगपद्मभास्करसान्निध्याद्भवंतौनपुष्पवंतौ॥
प॰॥कुशास्तंभेपिसंभूतंसौरभ्यमिवभासते॥तपोवेषेपिसौंदर्यंयुवयोर्युवयोगिनोः॥ ७॥युष्मद्वार्तासुधास्वादलुब्धयोःश्रोत्रयोःसुखं॥ स्व
यमेवगृहीतुंमेजिह्वाप्रह्वाप्रवर्तते ॥ ८॥ ग॰॥कश्चिदस्तिसमस्तवानरपतिःसुग्रीवइतितेनभ्रातृभयादृश्यमूकमुपाश्रितेनयुवाभ्यां
सहसख्यमिच्छताप्रेषितंहनूमदभिधानंदधानंभिक्षुरूपप्रतिच्छन्नंवानरमिममांजनेयंप्रभंजनसंजातंजानीतमिति॥ ततस्तदीयं
॥ ॥टि॰॥ ॥शिष्यत्वंपुनत्वंच २ दिवाकरनिशाकरौ

वचनमाकर्ण्यकर्णयुगुलसुधावर्षिदेवर्षिप्रतिमोदाशरथिस्तद्दर्शितेनपथातमुपाश्रित्यविरचितभुवनसौख्यंसख्यंतपनतनयेनसाक
मग्निसाक्षिकमकरोत् ॥ प॰॥ योगंवितन्वतिहनूमतिराघवस्यवैवस्वतेनहरिणासमवर्तिनाच ॥मेनेविधिर्घटयितुंहरिमिंद्रपुत्रंवैवस्वते
नहरिणासमवर्तिनाच॥ ९॥ ग॰॥ततस्तत्क्षणसंभूतविस्रंभायप्रतिश्रुतवालिवधायकथितनिजदशायदाशरथयेसुग्रीवोदशग्रीवनीयमानसीत
पातितानिकानिचिदाभरणान्यदर्शयत्॥ प॰॥ प्रत्यर्पितानांकपिपुंगवेनरामःस्वकांताधृतभूषणानां॥ संस्कारहान्यापरिधूसराणांप्रक्षा
लनंबाष्पजलैश्चकार ॥ १०॥ गद्यं ॥ ततःसौमित्रिभणितनिर्बंधसंधुक्षितधैर्येणरामेणानुयुक्तोवालिवैरकारणंभानुसूनुरित्थमकथ
यत्॥ पुराखलुनिखिलरिपुकुलतिमिरनिचयमरीचिमालिनंवालिनंमायावीनामदानवःकश्चनदुंदुभेर्भ्रातायुद्धायरुधातद्बलचकितध्वनि
रुरगनगरकुहरमवागाहत॥तदनुगाहमानेनमानशालिनावालिनाबिलमुखपालनायनिहितस्तस्योत्थानवेलांप्रतिपालयन्नहंचिर
॥ ॥टि॰॥ ॥१वानरेण २ यमेन

कालेप्यतीतेफेनस्त्यानमांसनिःसृतमसृग्पूरमवेक्ष्यभ्रातामेनिहतइतिनिरचिनवं॥ तदनुविपुलोपलपटलपिहितबिलमुखःसवलीमुख
बलस्तस्मैदत्वास्वयमुदश्रुरुदकंनैवापमवापंशोकांधःकिष्किंधां॥ अथविदितवृत्तांतैरमात्यैरभिषेचितेमयिमायाविनंनिहत्यखरतरभुज
परिघविघट्टितबिलवदनपिधानस्तरसारसातलात्पुरंप्रविष्टोतीवरुष्टःप्रभ्रष्टाशयंबहुशःप्रणिपतंतंप्रतिपादितयाथातथ्यंमांनगरा
न्निरागसमपिनिरकासयत्॥ तदनुतदनुधावनात्कांदिशीकस्यममपर्वतेस्मिन्नकुतोभयसंचारकारणमाकर्ण्यतां॥ पुरैकदावालि
नमतुलभुजबलमखिलकुलाचलचलनचतुरंचतुरर्णवलंघनजंघालंदुंदुभिर्नामवृंदारकारिर्लुलायकायःपरिभूयसमरेसमति
ष्ठत॥ निहतस्यतस्यशवंबाहुबलावलेपेनवालीसकललोकविलयविलोलदनिलबलचलितलघुतूललीलयामतंगाश्रम
क्षितौक्षिप्रमक्षिपत्॥ पद्यं॥ तत्रवालिकरनुन्ननिष्पतद्दुंदुभिप्रसृतरक्तबिंदुभिः॥ पाटलंतदभवन्मुनेर्वनंतस्यवक्त्रमपिरो
षपाटलं॥ ११॥ गद्यं॥ ततोमतंगशापबलादवालिवश्यमृश्यमूकंविमृश्यास्मिन्विस्मृतपुरनिवासस्करवेस्कचिरंनिवसति

सतिमयि॥ पद्यं॥ अयमस्करवयदेवंदेवधीमान्हनूमान्रिपुरितिभवतोपिन्नस्त्नमस्तोजसंमां॥ दवहुतवहधूमस्तोमइत्यंबुवाहान्चकि
तमिवमयूरंमारुतोवारिशीतः॥ १२॥ ग॰॥ श्रुत्वाथरामःशोकोदग्रांसुग्रीवगिरं॥ यद्येवंमहाभागमाभैषीर्नमशिलीमुखएववलीमु
खस्यतंस्यासून्नकालक्षेपमपास्यपास्यतीत्यक्त्वातत्रयार्थपादांगुष्ठेनप्रेरितदुंदुभिकलेवरस्तत्कर्मणाप्यतृप्तस्यसुग्रीवस्यप्रार्थनया
सप्तभुवनभवनस्तंभसंभावनयाकिलसप्तधाधात्रावर्धमानपरिणाहरोहान्सप्तसालानप्यविधेययातुधानकुलविविधवधविधा
यकेनसायकेनविव्याध॥ सोयंसायकोनिकटगिरिकटकमपिपाटयामास॥ प॰॥ निर्भिन्नसालकटकोस्मियथातथात्वंपौल
स्त्यसालकटकंयुधिपाटयेति॥ ऊचेशिलादलनजातरवेणनूनंतस्मैबलीमुखवरायशिखीमुखःसः॥ १३॥ गद्यं॥ ततस्तत्र
त्याहूतेनपुरुहूततनुजेनसार्धंतस्यतलातलियुद्धेप्रवृत्तेसतिसज्जनदुर्जनयोर्भेदंरूपतोपिविवेक्तुमक्षमतयामनसिविचारयन्सदसि
॥ ॥दि॰॥ ॥१ वालिनः

नुमतामुपेत इववाग्मीतयोरप्येकवेषकर्मणोर्भेदमनवगच्छन्नमुक्तशरोभूद्दाशरथिः ॥ सुग्रीवस्तु वालिबलासहनतयालब्धदैन्यो
वाचंयमतामुपेत इववाग्मीतयोरप्येकवेषकर्मणोर्भेदमनवगच्छन्नमुक्तशरोभूद्दाशरथिः ॥

वदान्यइवमार्गणापातमार्गेसदाचक्षुर्विक्षिपन्नपगतधृतिरतिदूरमपासरत् ॥ तमेनमृश्यमूके मूकवत्त्रपयानिषण्णांविषण्णहृदयंदयालु
रालोक्यत्रैलोक्यैकधन्वीरामस्तद्वंद्वमवगंतुकामः काममप्यभिज्ञानमालांसुग्रीवग्रीवायांबाणनिवारणनिपुणांसिद्धौपधिमिवबध्वाभूयोपि
वालिनमाहवायाह्वयेतितमादिदेश ॥ पुनरप्यवाप्यकिष्किंधांपर्जन्यइवगर्जतितस्मिन्स्त्रामपुत्रस्ताराभिहितांहितोक्तिमतिक्रम्यदुरतिक्र
मतयानियतेः समारब्धसमरोदाशरथिशरशकलीकृतवक्षस्स्थलः क्षितितलेसहसापपात ॥ अथविदितवृत्तांतासंतताश्रुनिष्पंदकलुषित
ताराताराननगरान्निर्गत्यवारिवारितंवारणयूथपतिमिवस्कंध्रीवनिर्भयानिरीक्ष्यमाणमुद्धतग्रीवमुत्थातुमक्षमतयाक्ष्मातलार्पितकूर्प
रयुगलंगलगलदसृक्पूरशारशरीरंशरासनशिखरविन्यस्तहस्तेनसन्निकर्षस्थितेनकाकुत्स्थेनकृतसल्लापमपेताडंबरमिवांबुधि

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ दानशौंडः २ बाणः याचकश्च ३ दैवस्य

मस्तोन्मुखमिवमयूखमालिनंवालिनमालिंग्यस्वांकोत्तंसिततदुत्तमांगारघुनाथमित्थमकथयत् ॥ पद्यं ॥ कारुण्यंनिरवधियन्नवप्रसिद्धंशी
तांशोःसहजमिवार्तिहारिशैत्यं ॥ तत्सर्वमनुकुलनाथरम्यकीर्त्तेमत्पापात्कथयकथंत्वयानिरस्तं ॥ १४ ॥ एवंविधेप्रियतमेप्यनमेतजीवांमारा
तांशोःसहजमिवार्तिहारिशैत्यं ॥
क्षसीतिरघुपुंगवसाधुबुध्वा ॥ बाणंविमुंचमयिसंप्रतिनाटकारेश्रेयोद्भवेदयितसंगमकारिणस्ते ॥ १५ ॥ साधारणीक्षितिभुजांमृगये
तिपूर्वमुक्तंत्वयैवजनसंसदिसत्यवादिन् ॥ शाखामृगींतदिहमारयमांशरेणकोनामराममृगयुर्दयतेमृगीणां ॥ १६ ॥ संत्रस्यपूर्वममुत
स्तवबंधुरेपभेजेयथाद्रिमकुतोभयमृश्यमूकं ॥ भर्तामनायममपिरामशरैरभेद्यंप्राप्तोमदीयहृदयस्थलमद्रिदुर्गं ॥ १७ ॥ नाहंसुकेतुतन
यानचसप्तसालीवालीनचत्रिभुवनप्रथितप्रभावः ॥ तारास्मिवज्रहृदयाविशिखैरभेद्याधन्वीकथंभवसिराघवमामविध्वा ॥ १८ ॥
क्षितिपतितनयानांहंतगर्भेश्वराणांकिमुनिरवधिमोघ्यंशौर्यवज्जन्मासिद्धं ॥ ममहृदिनिरपायेवर्तमानेकपींद्रेरघुवरयदमु
ष्मितिष्ठसेचापपाणिः ॥ १९ ॥ गद्यं ॥ एवंविलपंत्याहारयिताश्रुधारायास्तारायाः परिदेवनरवैर्बाष्पांबुकणाभ्युक्षणैरक्षीण

श्वासानिलेश्वकृताश्वासइवलब्धसंज्ञोवालीनिजनंदनमिक्ष्वाकुनंदनेसमर्प्यांगदमंगसंगिनीकांचनकांचनमालांशोकावननम्रीवाय
सुग्रीवायदत्वानिजभुजबलप्रशांतास्करः प्रशांतास्करभूत् ॥ तत्रहासकलभुवनबहुमतबाहुबलानलशलभायिताहितबलललितगं
धर्वगंधसिंधुरपंचताकरणपंचाननदशमुखभुजभुजंगभोगनिरोधायाहितुंडिकायितवालवलयवालिन्विलयंकथंगतोसीतिबाष्पा
विलमुखावलीमुखास्तस्यराजाज्ञयायथाभिप्रेतंप्रेतकृत्यंसर्वेनिर्वर्तयामासुः ॥ पद्यं ॥ अभिषिक्तेतुसुग्रीवेरामश्यामपयोमुचा ॥ अ
भिषेक्तुंस्थितामेघास्तन्महींमहिषीमिव ॥ २० ॥ आर्यार्यान्वेषणाकार्याशारदीत्यक्तसंविदा ॥ कपींद्रेणार्थितोरामःकिष्किंधावर्तनं
प्रति ॥ २१ ॥ नयोग्यानगरप्राप्तिरित्युक्तवतिराघवे ॥ सुग्रीवप्रार्थनाप्यासीद्भरतप्रार्थनासमा ॥ २२ ॥ दत्तोर्ज्जुनविकासेनधार्तराष्ट्रान्नि
रस्यता ॥ तेनजीमूतकालेनदेवकीनंदनायितं ॥ २३ ॥ तत्र ॥ आस्माकींरूपलक्ष्मीमसकृदपहरत्यात्मकांतातदास्तांभर्तारंनःसुरेंद्रंकिम

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ इक्षपार्थश्च २ हंसाः धृतराष्ट्रपुत्राश्च

पिनगणयन्वालिनंद्राग्जघान ॥ इत्थंमत्वेववैरंझटितिघनघटाराघवस्याहवोत्थामांशामाशाश्वरुध्वास्तनितमिषमहासिंहनादंततान ॥
॥ २४ ॥ उपचितजीवनधारासत्पथभाजोनिरस्तसंतापाः ॥ भूपाइवनवमेघाःपौलस्त्यमहाबलाकुलिताः ॥ २५ ॥ ग० ॥ तेनकिलरघुपतिरतिमात्रप्रवृ
द्धमन्युःशतमन्युशरासनशारंतरतारापथांघनतरघनरवमुखरितहरिन्मुखाभोगांकदंबवनपवनाकंपनानिराडंबरकोदंबकुटुंबामंबुदकदं
बकवलितांबरांशिलींध्रसंबंधबंधुरवसुंधरांविकचकुटजनिचयकवचितमहारण्यांप्रावृषेण्यांप्रक्रियांप्रेक्षमाणोलक्ष्मणमिदमभाषत ॥
पद्यं ॥ अयंकालःकालप्रमथनगलाभैरभिनवैरहंयूनांयूनामपहरतिधैर्यंजलधरैः ॥ स्मराधाराधारापरिचयजडावांतिसहसानभ
स्वंतःस्वंतःकथमिववियोगःपरिणमेत् ॥ २६ ॥ महासमरसूचकप्रतिदिशंमनोजन्मनोमयूरगलकाहलीकलकलःसमुज्जृंभते ॥
पयोदमलिनेदिनेपरुषविप्रयोगव्यथांनरेषुवनितास्ववादधतिहंतकेकाइति ॥ २७ ॥ अंभोदरोदरविनिर्गतवारिधारासंमर्दमांस

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ इच्छां २ दिशः ३ शबलः ४ कलहंसाः ५ अहंकारवतां ६ वायवः ७ मनोभवस्य

लसमीरसमीर्यमाणैः ॥ आमोदवीचिनिचयैः कुटजप्रसूनैराकाशमेतदवकाशविहीनमासीत् ॥ २८ ॥ घनश्यामलपत्रस्यव्यो
मन्यग्रोधशाखिनः ॥ प्ररोहाइवलक्ष्यंतेवारिधाराधरांगताः ॥ २९ ॥ अंभोधिपानेसलिलेनसाकमापीतमौर्वाग्निशिखाकलापं॥
तसोद्गिरावारिधरावमंतिविद्युल्लतोन्मेषमिषेणनूनं ॥ ३० ॥ गद्यं ॥ इत्थंप्रवृत्तेषुघनदिनेषुदाशरथिनाकथमपिनीतेषुतदाका
रकांतिविजितमिवशनैः शनैर्मेघमंडलंपांडुरमभूत् ॥ तस्यचापस्यव्यापारवेलायांनसन्निधातव्यमित्यंतरिक्षांतरादंतर्हितंकि
लपाकशासनशरासनं ॥ पद्यं ॥ रघुपतिचापघोषसमयोभवितेतिभियाप्युपरतमुद्भटंघनघटाजनितंस्तनितं ॥ श्वसितमरुद्भि
रत्रविजितः किलशांतिमगात्परिचितकेतकीकुटजनीपवनः पवनः ॥ ३१ ॥ तापोपशांतिनटनात्कृतलोकहर्षावर्षानटीगगनरंगतलात्प्र
याता ॥ अंभोदवाद्यमचिरेणशशाम सर्वंनिर्वापिताश्चसहसैवतडित्प्रदीपाः ॥ ३२ ॥ ग० ॥ क्रमेण वाहिनीजातंसकलंभाविनींवानर ४१

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ वटः

वाहिनीपूर्तिमसहमानमिवतनिमानमभजत ॥ दुर्दिनापायेलंकायामपिराजहंसनिःशंकसंचारः संभविष्यतीतिमत्वाकिलभून्यामपिसम
जनिराजहंसनिःशंकसंचारः ॥ एवंप्रोषितायामपिप्रोषितजनशेमुषीमुषिप्रावृषि ॥ पद्यं ॥ कामक्षिप्तसटेषत्कभिन्नहृदयच्छिद्रप्रणाली
गलन्मैत्रीसारलघोप्रतिश्रुतगिरंनिर्वोढुमप्यक्षमे ।(सुग्रीवेचिरसंस्थितांशमयितुंरागांधतांतादृशींकिष्किंधांद्रुतमापकोपकलुषोरामाज्ञ
यालक्ष्मणः ॥ ३३ ॥ ग० ॥ तत्रसौमित्रिरतीवरुष्टः प्रविष्टइत्यंगदेनविज्ञापितोप्यनंगसंगरसंगतपरिश्रमादजातजागरः सुग्रीवस्तद्द
र्शनत्राससंकुलितसकलप्लवंगकुलकिलकिलायितेनप्रबुद्धः सचिवयोः प्लक्षप्रभावनाम्नोः प्रभावेनप्रकृतिंप्रपेदे ॥ ततस्तस्मिन्सुग्रीवेरा
घवरोपस्यकारणंनिरूपयतिसतिमुखरितहरिन्मुखोभूल्लक्ष्मणज्याघोषः ॥ प० ॥ तत्रासनंद्रुतमपास्यपतिः कपीनांतत्रासनम्रवदनो
घनचापघोषात् ॥ संतोषपोषमिवभूरिभजन्भुजंगः संतोषनाशपिशुनात्तरुणाभ्रघोषात् ॥ ३४ ॥ ग० ॥ ततः प्रतिश्रुतकार्यस्यप्रोत्सा

॥ ॥ टिप्पणं ॥ ॥ १बुद्धिः २ शरः ३ जलनिर्गममार्गः

हनायप्रणयकुपितेन भ्रात्रा प्रेषित एष इति मारुतिना धार्यमाणधैर्यः सुग्रीवः सौमित्रिं सांत्वयितुं तारां प्रेषितवान् ॥ प० ॥ द्राग्वारुणी भजन निष्कु
तराजते जो निष्क्रांततार मुपशांततमोविकारं ॥ पूर्वाशया विशति सत्पथभाजि मित्रे सत्यं निशांतसममस्य निशांतमासीत् ॥ ३५ ॥ ग० ॥ सा तु
रामारा मानुजमासाद्य चैवमवोचत् ॥ प० ॥ प्राचीनं व्यसनं सुरेंद्रतनयाज्ज्यातं वने भ्राम्यतः सुग्रीवस्य निराकृतं खररिपोर्बाणेन सालच्छिदा
अद्यास्य व्यसनं तु पंचविशिखादासीदुपेंद्रात्मजात्सौमित्रे तदपि प्रशांतमभवज्ज्याघोषमात्रेण ते ॥ ३६ ॥ गद्यं ॥ तदनंतरं तारासांत्वन
प्रशांतकोपेन सौमित्रिणा साकं तपनतनयः सविनयमाश्रित्य दाशरथिं प्रांजलिर्व्यजिज्ञपत् ॥ देव कपिबलमखिलमखिलकुलाचलनिलयम
निलतनयेनाहूतं पुरुहूत इव पुलोमजापहारिणं बलाभिधानमनुल्हादं रावणं रणे हनिष्यतीति ॥ ततः ॥ पद्यं ॥ ककुभि कुलिशपा
णेर्मैथिलीं तां विचेतुं विनतमथ दिशायां मारुतिं प्रेत भर्तुः ॥ वरुणदिशि सुषेणं यक्षराजांचितायां हरिति शतबलिं च प्राहिणोद्वानरेंद्रः

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ मदिरा पश्चिमदिशा च २ सूर्ये सुहृदि च ३ मंदिरं ॥३७॥

गद्यं ॥ तदनु दिनेषु केषुचिद्गतेषु ॥ मासातिपातनासहो नियतमुदग्रदंडः सुग्रीव इति सत्वरमितरेषु दिगंतरप्रेषितेषु निवृत्तेषु प्लवंगबले
पुष्पितदपति हरिति प्रेषिता मारुतिजांबवदंगदनलनीलप्रभृतयोप्यलब्धसीतोपलब्धयस्तनयनाशकुपितकण्वशापनिःशेषितचराचर
मपरचितचारप्रांतारं कांतारं तीर्त्वा कांतारे कस्मिंश्चिदसुरमेकं निरीक्ष्य रक्षः पतिरिति रितिबुध्या युद्धाय सन्नद्धा बभुवुः ॥ प० ॥ निशि
चरपतिरित्यवेक्ष्य रोषादशनिनिपातनिभेन ताडनेन ॥ असुरहितममुं प्रहत्य दैत्यं सुरहितमेव चकार वालिपुत्रः ॥ ३८ ॥ ग० ॥ तत
स्तारेयवचनात्तत इतो विचित्य निकटगिरिसानुशायाः सानुशायाः सलिलाशया जलचरपतंगपतनोत्पतनानुमीयमानपल्वलोपशल्यं
किमपि बिलकुहरमवगाह्य कंचन कांचनमयं मयमायानिर्मितं पिहिताशानभोभागं विहिततपोभंगाय सुरांगनायै हेमायै द्रुहिणेन वि
तीर्णं मेरुसावर्णिदुहित्रा स्वयंप्रभया सुतावनं वनोद्देशं अविशन् ॥ ततः कृतातिथ्यायाः स्वयंप्रभायाः प्रभावेन बिलादुत्तीर्णा नांस

॥ ॥टिप्पणं॥ ॥१ दक्षिणदिशि २ रावणः ३ दैत्यहितं प्राणरहितं च ४ पश्चात्ताप युक्ताः

मयातिपातेन पतिष्यतिस्म ग्रीवदंड इति विकृतिमुपेत्य संगतमनो गदेनांगदेन पवनतनयवचनप्रत्ययप्रत्ययानीतप्रकृतिनासह
प्रायोपवेशमुपेयुषां प्लवंगपुंगवानां परिदेवनकथाप्रसंगेन जटायुषो निधनं निशम्य विंध्यरंध्राद्दिहितसंपातः संपातिर्नाम गृध्रराज
स्तानेवमवादीत् ॥ पद्यं ॥ केयूयमक्षयबलेष्वभिधाय पार्यवत्सेजटायुषि मम श्रवसीदहंतः ॥ तस्मात्पुराकिरणदाहितपक्षयु
ग्मतिग्मांशुमुष्णवचसा शिशिरीकुरुध्वे ॥ ३९ ॥ गद्यं ॥ ततस्तैः प्रस्थापितवृत्तांतः संपातिः प्रोषितायुषेजटायुषेनिवापांजलिंनि
र्वर्त्य पुराकदाचिदामिषान्वेषणाय प्रेषितेन निजसुतेन स्तुपार्श्वनाम्ना समाम्नातं महेंद्रमहीध्ररंध्रनिर्गतदशवदननीयमानजानकी
परिदेवनं जानानः सूक्ष्मचक्षुः पुनरेवमवोचत् ॥ अलंकातर्येण लंकाभिधानां यातुधानराजधानीं अधिवसति सीता दशवदननीता तत्र
गच्छंतु भवंतः ॥ प० ॥ किंच ॥ दिवाकरप्लोषभवां ममार्तिं निशोकरो नाममुनिर्निरस्यन् ॥ जगाद वः कार्यमहार्यधैर्या क्षणेनतां द्रक्ष्य

॥ ॥ टि० ॥ ॥ १ कर्णौ २ दाहः

थ राजपत्नीं ॥ ४० ॥ इति ब्रुवाणं कृतसौहृदं तं संपातिमापृच्छ्य परावरज्ञं ॥ प्रवृद्धहर्षाः प्रथितप्रभावाः प्रतस्थिरे वानरयूथनाथाः ॥ ४१ ॥
पर्यांतं प्रमदमुपेयुषां कपीनां पांथानां दशमुखमार्गमार्गणाय ॥ पाथेयीकृतकपिराजशासनानां पाथोधिर्नयनपथातिथिर्बभूव ॥ ४२ ॥
कत्रामपुत्रारिशिलीमुखानां स्मृत्वागणस्तत्रवलीमुखानां ॥ अपामपारस्यनिधेश्च पश्यन्नवाङ्मुखो वक्तुमवाङ्मुखोभूत् ॥ ४३ ॥ ग० ॥
तदनु वानरसेनामेनामवार्यमाणकातर्यामित्थमकथयदंगदः ॥ प० ॥ किमिति भजथ मौनं वानरामानहीनाः सगररचितकूपोल्लंघने कुंठि
ताशाः ॥ अकलशभवलेह्यं दुःशमं वाडवाग्नेरनवधिमयशोब्धिं किं समर्थास्तरीतुं ॥ ४४ ॥ ग० ॥ ततः पारावारपारीणतायामात्मशक्तेरि
यत्तां प्रत्येकं कथयत्सु यूथपेषु निर्दिश्यांजनेयं प्रभंजनसंभवं जांबवानभिहितवान् ॥ प० ॥ हे वीरा यूथनाथाः परिणतिपुरुषः कोयमासीद्वि
षादः कस्मादस्माकमेतज्जलनिधितरणे शक्तिरेतावतीति ॥ स्मृत्वाराज्ञः प्रतिज्ञामयमनिलसुतो लंघनायोन्मुखश्चेद्वेदः प्रादुर्भवेत्किंक

॥ ॥ टि० ॥ ॥ १ अधोमुखः २ मौनमुखः ३ अमर्यादं ४ पारगामितायां

थयतपयसामास्पदेगोप्यदेवा ॥ ४५ ॥ उदपतदुपभोक्तुंमंडलंचंडभानोःपरिणतफलबुध्याबालभावेपिसोयं ॥ तदनुकुलिशपात
क्षुण्णगंडायतस्मैवरमदिशदमेयंवायुतृस्यैविधाता ॥ ४६ ॥ इत्थंजांबवतापरावरविदासंधुक्षितश्राभवःकृत्वाहृद्गिमुपेयुषास्ववपु
षात्रैविक्रमंप्रक्रमं ॥ आरुह्याद्रितटंयथोचितमसौसंमान्यसेनाधिपानासन्नानथसंननाहृतरितुंवारांनिधिंमारुतिः ॥ ४७ ॥ ॥
इतिश्रीविदर्भराजविरचितेचंपुरामायणेकिष्किंधाकांडःसमाप्तः ॥ ॥ अथसुंदरकांडः ॥ ॥ प० ॥ ततोहनूमान्दशकंठनी
तांसीतांविचेतुंपथिचारणानां ॥ महेंद्रशैलस्यखगेंद्रवेगःप्रस्थादुदस्थात्प्रथमानमानः ॥ १ ॥ ग० ॥ तदानीमुदन्वदुल्लंघनदृढतरनिहित
चरणनिष्पीडनंसोढुमक्षमःक्ष्माभृदेषनिःशेषनिःसरन्निर्झरौघतयानिरंतरनिष्पतद्बाष्पपूरइवइतस्ततोवितत जीमूतवृंदस्यंदन
यापारिप्लवशिथिलधम्मिल्लइवसंत्रस्यमानकुंजरयूथतयासंजातश्वयथुरिवससाध्वसतयाधावमानहरिणीगणचरणकोटिपाट
॥ ॥ टि० ॥ ॥ १ वर्धित २ शोधितुं

नोद्धूतधातुधूलिपाटलितविकटकटकतयाक्षरितशोणितइवतत्क्षणप्रबुद्धकंठीरवकंठरवमुखरितकंदरतयाकृताक्रंदइवपरिसरगह्वर
निविरीसनिःसृतसरीसृपतयानिर्गलितांत्रमालइवघूर्णमानतरुविटपकोटिताडितजलदवृंदस्यंदितसीकरनिकरकोरकिताकारतया
समुपजातस्वेदइवस्फुटिततटोपलपतनदलितकीचकरुषिरसंमूर्छत्पवनफूत्कारपरिपूरितगगनतयाप्रवर्द्धमानोर्ध्वश्वासइववचसाम
विषयंदौस्थ्यमभजत ॥ पद्यं ॥ कृत्वामारुतिलंघनोत्थितरयान्तत्रानुयात्रांततःपर्यायात्पततांमहेंद्रगहनक्षोणीरुहाणांततिः ॥ मध्येवारिनिधि
प्रकाशितशिखासेतोःकृतेभाविनःसूत्रन्यासनिखातशंकुनिवहभ्रांतिंपयोधौदधौ ॥ २ ॥ पक्षाभिघातरयरेचितवीचिमालःपाथोनिधेःपे
वननंदनविश्रमाय ॥ उत्तुंगशृंगकुलकीलितनाकलोकोमैनाकभूभृदुदजृंभतसंभ्रमेण ॥ ३ ॥ तत्रयात्राप्रत्यूहःप्रत्युद्भूतइतिवक्षसातमधः
पातयित्वाप्रयातमेनंसांत्वयन्हिरण्यनाभोबभाषे ॥ पद्यं ॥ सागरेणकृतज्ञेनतवाध्वश्रमशांतये ॥ मारुतेप्रेरितोस्म्यत्रसौम्यविश्र
टिप्पणं १ सिंहः २ सर्पतया ३ वेगात् ४ अरण्यं ५ हनूमान् ६ स्पर्शितः ७ विघ्नं

म्यगम्यतां ॥४॥ तव पित्रा परित्रातः पूर्वं पर्वतभेदिनः ॥ तस्मान्नास्ति विपक्षोत्र सपक्ष इति मां भज ॥५॥ गद्यं ॥ एवं प्रार्थयमानमेनं संमान्यका
र्यगत्यागते सति हनूमति ॥ पद्यं ॥ अवलोक्य हिरण्यनाभमब्धौ वेलमानं बलमानमाथिवज्रः ॥ शतमन्युरपेतमन्युरासीत्स्वमानात्म-
जसेवनादमुष्मिन् ॥६॥ गद्यं ॥ तदनु यथापुरं लंकापुरं प्रति धावतो हनूमतः सरणिमरुणदरुणसारथेः पदवीं विंध्य इव वदनं व्यादा
यह्रिरसनजननी रंहसा सुरसा ॥ पद्यं ॥ उज्जृंभितस्य तरसा सुरसां विजेतुं पादौ पयोधिकलितौ पवमानसूनोः ॥ तस्योत्तमांगमभवद्गगन
स्रवंतीवीचीचयस्खलितसीकरमालभारि ॥७॥ तनुं तनूकृत्य तदा हनूमान् कृत्वावगाहं जठरे तदीये ॥ ततो विनिष्क्रम्य स चक्रपाणेस्त्रि
विक्रमस्य क्रममेव चक्रे ॥८॥ भूयोपि सोयं रघुनाथदूतश्चिच्छेद गच्छन्नखरैः खरांग्रैः ॥ नृसिंहरंहाः पथि सिंहिकांगं छायानिरोधादुप
पन्नमन्युः ॥९॥ ग० ॥ तदनु पारावारस्य पारे लंबमानशिखरिणि लंबमानतनुर्लंकापुरद्वारमासाद्य नितांतचिंतातंतुसंदानितांतः

टिप्पणं १ इंद्रात् २ चंचलं ३ सूर्यस्य ४ विष्णोः ५ तीक्ष्णाग्रैः

करणो भूत् ॥ वानरसेना कथं तरेदिममंतरायं वितन्वंतमुदन्वंतं तरतु नाम ॥ कथमुपयातु यातुधानराजधानीमिमां सर्वथा वितथमनोरथो दाश
रथिर्मोघीकृतार्णवलंघनः केवलमहमभवं जीवति वा न वेति न जानामि जानकीमिति ॥ ततस्तत्र भवतीं सीतामवजिगमिषुरां जनेयः प्रच्छन्न
संचारहेतोरस्तमयं गभस्तिमालिनः केवलमभिललाष ॥ तदनु शातमखस्य निक्षेपच्चापस्य प्रत्यासीदति प्रयोजनवेलेति प्रचेतसे कथयि
तुमिव प्रतीचीं दिशं प्रविशति भगवति भास्वति गगनतलमिदमपरमहीधरकटककांतारसमुद्भवदावपावकशिखाश्रेणिभिः किमिह शो
णितं अथवा समीपसमापतत्पतंगरश्मिदृढतरवेष्टननिष्यूतानलतटतपनोपलजालसमुल्लसज्ज्वालापटलैः किमापाटलं आहोस्विदागता
यमित्राय महार्घमर्घ्यं प्रदातुं प्रमुदितचेतसा प्रचेतसा तूर्णमर्णवोद्दीर्यमाणमाणिक्यकिरणैः किमरुणितं आहोस्वित्तारापथतरंगिणी स
लिलमपि ग्रसितुमुज्जृंभितस्य चरमसागरौर्वाग्नेः रश्मिः पुंजेन किमिह रंजितमिति सकलजनस्य संदेहसंदोहं संदधाने संध्यारागे समुदंचिते

टिप्पणं १ वरुणाय २ महामोल्यं

 सरसीरुहश्रेणिषु पत्रपुटकपाटपिधानात्प्रतिकुमुदवनं मकरंदभिक्षामटत्सु मधुव्रतद्विजेषु विकचकुवलयकलिकाकषणकषायेषु सा
 यंवायुषु ततइतः संचरत्सु तिमिरेषु कालागरुधूमस्तोमश्यामलितेषु दिक्पालपुरगोपुरव्यूहेषु प्रतिकमलाकरं प्रेंखितविश्लेषवेदना
पूर्वरंगे रथांगविहंगानां दीनक्रेंकारे नक्षत्रमालालंकृते गगनमतंगजे ॥ पद्यं ॥ आविर्बभूव पूर्वाद्रेः शृंगे शृंगारजीवितं ॥ तमस्तमालकां
तारकुठारः शशलांछनः ॥१०॥ तत्करास्तमसारूढा रेजिरे गगनाजिरे ॥ शैवालनयसंच्छन्नाः सरसीव बिसांकुराः ॥११॥ तस्मिन्प्रदोष
समये सहसा हनूमान्कीर्तिच्छटाजवनिकामपनीय शत्रोः ॥ आविर्बभूव स्वमनःपरितोषणाय लंकाप्रवेशननवनाटकसूत्रधारः ॥१२॥
गद्यं ॥ तत्काले लंकाधिदेवतामात्मना सह विग्रहं विधातुं गृहीतयुवतिविग्रहां मार्गस्यार्गलीभूय भूयसा तर्जयंतीं निर्जित्य तया वानररचि
तावशोपज्ञं निजाविलयं सरसिजासनशासनादावेदयंत्या विहितानुमतिर्मारुतिर्लंकायामविकलमेव मैथिलीं विचिन्वन्नैर्ऋतिचक्र

टिप्पणं १भ्रमराः २कमलं ३किरणाः ४पंडिताः देवताश्च

वर्तिनः प्रासादमाससाद ॥ तत्र ॥ पद्यं ॥ एषा राक्षससार्वभौमनगरी रक्षश्चमूरक्षिता तस्येदं सदनं विमानशिखरैर्बिभ्राणमभ्रावलिं ॥ एत
त्पुष्पकमाहृतं धनपतेरित्यादरान्मारुतेस्तत्रादर्शयदिंदुदीपकिरणप्रद्योतिताशा निशा ॥१३॥ अपिच ॥ आदित्यः कृतकृत्य एष भविता
सीतापतेरीदृशं साहाय्यं विरचय्य कीर्तिममितामादित्सुना सूनुना ॥ इत्यालोच्य तदा किल स्वयमपि ख्यातिं ग्रहीतुं परां लंकायां रघुनाथ
दूतसरणौ चंद्रेण दीपायितं ॥१४॥ गद्यं ॥ एवमेव पर्यटन्नस्वप्रकंदरी सौंदर्यमुद्रां निद्रयाप्यतिशय्य शय्यागृहे कृतसंवेशां वेशयुवती
परिवृतमवरोधवधूजनमप्यनिरोधेन निरीक्ष्य तत्र वितथमनोरथो मारुतिर्विरचितबहुविधचिंताप्रकारः प्रासादादवप्लुतः सभ्रशोक
वनिकायामपि मैथिलीमन्वेष्टुमभीष्टदेवताप्रणाममतनुत ॥ पद्यं ॥ असौ जनकनंदिनीं ततइतो विचिन्वन्क्षणादशोकवनिकामग
गादपगतान्यमार्गश्रमः ॥ परामभिलषन्नातिंशमधनो यथा निर्ममस्त्रयीमखिलकिल्बिषप्रशमनैकदिव्यौषधिं ॥१५॥ ग० ॥ ततस्तस्यां

टिप्पणं १वेदत्रयी

नाग पुन्नाग ताल हिंताल तमाल हृत मालसरल बकुल तिलकामलक कुटज लिकुच केतक कंकोललवंग विकंकत कदंब कोदुंबर कपित्थाश्वत्थ
कुरबक मरुबक कुंद तिंदुक चंदन स्यंदन चंपक चांपेय पनस वेतस पलाश पाटला प्रियाल प्रायै रनेकै रनोकहनिवहैः परिवृतां परिभ्रमन्नभ्रं
कष विटप निबिडित गगन प्रपंचां कांचन कांचनमयीं शिंशपामारुरोह ॥ पद्यं ॥ तत्र तस त्र संछन्न गात्रः पुत्रो नभस्वतः॥ न्यग्रोध दलसंलीन
जनार्दनदशां दधौ॥१६॥ मल्लीं चूत वनादि वल्लुहि वने म्लेंछे न संस्थापितां मालां दैवकुलादिवा मिष धिया क्षिप्तांश्मशाने श्वुना॥ देवी माश्रम
तस्तथास्त्वभ वनं नक्तं चरेण च्छलादानीताम पनीत वेष रचनामालोकयन्मारुतिः॥१७॥ग०॥ पुनरयमेवं चिंतां ततान॥प०॥ एनां विना रघुपतिः परिग्रह धैर्य समाण एव
वसतीति विचित्र मेतत्॥ ज्योत्स्नां विनापि निवसेन्निशि शीतभानुश्छायां विनापि निवसेद्दिवसेश्वरोपि॥ १८॥ गद्यं॥ एवं चिंतयता हनूमता नीते
निशीथसमये निशीथिनीनाथे चरम गिरि शिखरोपकंठ सेवासमुत्कंठमाने दशकंठस्तु निद्राशेषेण स्मर प्रहारेण च कलुषी कृताक्षः सर

टिप्पणं १वायोः २देवालयात्

सहरि चंदन चर्चया जानकी दर्शनेच्छया च प्रकटित रागः वैकक्ष मालया मुकुट तट रत्न प्रभया च तिरस्कृत नक्षत्रमालः शनैः शनै रविश दशोकव
निकां ॥ पद्यं ॥ रजनि चरम भागे वारसीमंतिनीनां करतलकलिताभिर्दीपिका मार्जनीभिः॥ दिशि दिशि परिमृष्टं यत्न मस्त त्तमस्तं हृदय मव
जगाहे केवलं रावणस्य॥१९॥ सोयं मदांध हृदयो रघुवीर पत्नीं सीमंतिनीतिहननी निरवाप पापः॥ आमूल पल्लवित कोमल सल्लकीनि वेतान
पावक शिखा मिव वारणेंद्रः॥२०॥ गद्यं॥ एतद्दर्शन वेपमान तनुलता मैथिली कापुरुष विषय परुष वचन पारंपर्येण विदीर्यमाण हृदया
हृदय दयित शौर्य प्रत्ययादमुमेव तृणाय मत्वा तृण मंतरतः कृत्वा स्थिता पर्यभाषत॥ अयि भोः सकल समाचार प्रतिष्ठानिष्ठः परमेष्ठी
ननु कुलगुरुर्भवतः परकलत्र गात्र नेत्र प्रसक्तिरप्य निरपत्र पां जनयति गोत्रे जातानां भूयोपि पंचवटी परिसर मुंजनं प्रभंजन इवानुकू
लः कूलोपकंठ परिभ्रष्टां नाव मिव यदि नयेथाः॥ तथापि दयते नियतं मदीयो जीवितेशः साक्षाज्जीवितेशोपि त्वयि दयालुर्भवेद्दाशर

॥ टिप्पणं॥ १निरस्तं २प्रविवेश ३नारी ४स्ववंशजातानां ५प्राणेशः ६यमः

चं॰ रा॰ थे रजेयपयमैर्न्याःपात्रमपिभवितासि॥ किंतु॥ खरप्रमुखनिशाचरबलमथनसमयस्फुरविरलप्रसांद्रवमापंकपंकिलमुखमार्यपुत्रस्य शिली सुं॰ का॰ ५

५८ मुखं भवंतमंतरेण कः श्रद्दधीत निजहृदयगलितरुधिरधारया प्रक्षालयितुं अथवा जनस्थानसमरादारभ्य समराभावाद्वर्षग्रह[1]तृषि

तानां सौमित्रिपत्रिचातकानां त्वदंगगलितशोणितांबुपारणां तवापनयघनतश्चेत्कः समर्थो निवारयितुं॥ पद्यं॥ अथ निशिचरना

थं पंचबाणावभिन्नं न हि जनकसुतायाः श्रापदे कापि बाणी॥ जनमुपनतमृत्युं पंचवक्त्राहिदष्टविशतिहृतविषाधेरोषधेः किं नु शक्तिः

॥२१॥ गद्यं॥ एवं जनकदुहितुरवधीरणाफणितिमाकर्ण्य कोपपराङ्मुखो दशमुखस्तामभितो निवसंतीरारक्षिकाराक्षसीराहूय भ

वत्यश्चतुर्भिरप्युपायैरेनां ममावश्यं वश्यां कुरुध्वमियमननुकूला चेदिमां हताशां प्रातराशाय महानसं नयंतेत्यादिश्य निशांते प्र

त्यासन्ने निशांतमेव विवेश तदनु भीषणवीक्षणक्षणदाचरीणां वाक्यदोषोन्मेषणान्मुकुलितहृदयपुंडरीका पुंडरीकयूथपरिवृ ५८

॥ टिप्पणं १ अवर्षणं

तसारंगांगनाभंगीमंगीकुर्वाणा गीर्वाण[1]तरुणीवशापवन्ध्याहस्कंधरां प्रपन्ना जनकनंदिनी चिंतामेवमकरोत्॥ पद्यं॥ नूनं विदिनवृत्तांते जटा

युषि गतायुषि॥ मामिहावस्थितामार्यपुत्रः किंन्वावबुध्यते॥२२॥ आहोस्वित्क्रव्यादमायया विपर्यस्तप्रकृतेः काकुत्स्थस्य किमु नास्था

संजायते॥ अथवा॥ पद्यं॥ न केवलं मामहरद्दुरात्मा छपांचरमस्य निसर्गसिद्धां॥ इदं नचेत्संश्रितवत्सलः किं भवंत्स तूष्णीं जगदेकवीरः॥२३॥

ग०॥ इत्थं विलप्य रघुपुंगवं चिंतयंती छद्मान्मूर्च्छामगमत्॥ प०॥ निशाचरीस्तां निरवद्यशीलां निर्भर्त्सयंतीर्निभृतं विवार्य॥ अस्वप्नलोकोत्स

वमात्मदृष्टं दुःस्वप्नमेकं त्रिजटा जगाद॥२४॥ किंच॥ उपघ्न[2]वृक्षस्य परोक्षभावादुपेत्य पृथ्वींसु चिरं लुठंत्याः॥ नक्तंचरस्त्रीमुखकर्शितायाः

सीतालतायास्त्रिजटा जटाभूत्॥२५॥ ग०॥ तदनंतरमात्मत्यागाय स्पृहयंत्यां मैथिल्यां मारुतिरियमनुक्षेपणीया तपस्विनीनी निम

मुंचंतीति चिंतापरिगृह्य नेदीयान्[3]स्याबभूव॥ ततः॥ प०॥ देव्या दशाननवचोमयवज्रदीर्णकर्णांतरव्रणविरोपणभेषजानि॥ विस्रंभणा[4]-

॥ टिप्पणं॥ १ देवांगना २ आश्रयतरोः ३ अंतिकस्थः ४ विश्वासार्थं

र्थमयमन्वयसंगतानि रामाभिकीर्तनमधूनि शनैर्न्यषिंचत्॥ २६॥ ग॰ तदनंतरं समंतात्प्रसारितनयना जनकतनया तस्यां शाखायां शाखामृग-
मुदीक्ष्य चकितहृदया दुःस्वप्नबुध्या सलक्ष्मणाय भर्त्रे भद्रमाशंसमाना जनमिमं दुरापस्वापं स्वप्नः कथमाप्नुयादिति विचिंतयमाना मायास-
माया तनैर्ऋतपतिबुध्या तस्मान्मारुतपुत्रात्त्रास॥ सोपि समवतीर्य वचनवैचित्र्याज्जनकपुत्रीं प्रत्यापयन्नांजनेयः कृतांजलिर्व्यजि-
ज्ञपत्॥ प॰॥ कल्याणि तीव्रवेगेन त्वद्वियोगेन ताम्यतः॥ राघवेंद्रस्य दूतं मामन्यथा मास्म मन्यथाः॥ २७॥ त्वया सह प्रस्थितचित्तवृत्ति-
र्विभावरीकोकसमानधर्मा॥ वचोब्रवीन्मैथिलि मन्मुखेन त्वां कौशलं कोसलराजपुत्रः॥ २८॥ अपि च॥ शिरसा तव सौमित्रिरकरोदभि-
वादनं॥ अपृच्छत्सोपि भद्रं त्वामधिपश्च वनौकसां॥ २९॥ ग॰॥ एवमभिहितया तया संभूतविस्रंभया भयानपेतया तावदनुयुक्तः पवनतन-
यो वालिमरणकारणं सुग्रीवस्य सख्यमाख्याय प्राचेतसचेत इव संततसंनिहितरामनामकमंगुलीयकमस्यै प्रायच्छत्॥ प॰॥ सौख्याय

॥ टिप्पणं॥ १वाल्मीकिचित्तमिव

हस्य पवनात्मजदीयमानरामांगुलीयकविलोकनवासरस्य॥ सत्यं कलांशततमीमपि नैव भेजे पाणिग्रहोत्सवदिनं जनकात्मजायाः॥ ३०॥ ग॰॥ ततस्तं
जानकी निःसीमहर्षा बभाषे॥ महाभाग सर्वथास्य दुरात्मनः प्रत्यासीदति मृत्युस्तथैवमनलाभिधानया विभीषणदुहित्रा मह्यं च स्वमात्रा प्रेषितया
भाषितं॥ अयमप्यनार्यशीलस्तुरीयमुपायमंतरेण ममार्यपुत्रस्य न समर्पयिष्यति॥ नियतमहमपि मासादूर्ध्वं न शक्नुयां प्राणान्धारयितुमिति॥
एतदाकर्ण्य मारुतिर्महानुभावे माभैषीः भवतीं वहन्नेव तूर्णमुल्लंघितसागरो राघवचरणसरसिजमुपयास्यामीत्येवं मां समर्थं समर्थयेथा इत्य-
भिधाय॥ प॰॥ महामहीध्रसध्रीचीं सोयं वृद्धिमुपेयिवान्॥ ययानूनमपांराशिः कुल्यातुल्यां विशेदृशां॥ ३१॥ अथ तमुवाच सा जनकराजसुता
मुदिता किमु तव दुष्करं चरणलंघितवारिनिधेः॥ अपितु मया सह प्लवंगपुंगव यास्यसि चेदियमनपायिनी परिणमेद्द्रुवतः पदवी॥ ३२॥ अन्यच्च
पातिव्रत्यहुताशनेन यदि तं कुर्यामहं भस्मसात्सत्यं दाशरथेः शरस्य न भवेदात्मोचिता पारणा॥ किं चैतस्य यशोनिशापतिरपि प्रम्लानकां

॥ टिप्पणं॥ १महापर्वतसदृशीं

तिर्भवेत्तस्माच्छासितरावणे रघुपतौ यात्रा मम श्रेयसे॥३३॥ ग०॥ एवंव्याहृतः पवनसुतः सीतां पुनरभाषत॥ प०॥ मायामृगेण तव मैथिलि वंचिता
यः शाखामृगेण पुनरागतिरित्ययुक्तं॥ एषा कथा त्रिभुवने विदिता यदिस्यात्का नाम रामधनुषः प्रथिता प्रशस्तिः॥३४॥ किंबहुना॥ ग०॥ तदेव चिंति
तं यदर्हं राघवगृहिण्यास्तदेव निश्चितं यत्सदृशमीदृशस्य समाचारस्य तदेव प्रकाशितं यदनुगुणं रावणापराधप्रतिक्रियायास्तदेवानुमोदितं यद
नुकूलं कुलवधूशीलस्य तदेव कथितं यदुचितं क्षत्रियाणीवाणीक्रमस्येति बहुशः प्रशस्य सर्वथा रामलक्ष्मणौ लंकामिमां प्राप्ताविति जानकी
जानीहि जनमिममनुजानीहि प्रस्थातुं॥ किंच॥ काकुत्स्थेन विदितपूर्वं किमप्यभिज्ञानं दीयतामिति॥ सा तु दीर्घं निश्वस्य निश्चित्य पुराखलु
चित्रकूटतटवने तरुणतरतरुरमणीयतया मंदीकृतनंदनवैभवे रघुनंदनोपधानीकृतोत्संगा या मम पयोधरपरिसरे खरतरनखराग्रविर-
चितविदारणं धाराधरनामानं काकं रघुपतिरवालोकयत्॥ कुशरूपकुशौ शयासनास्त्रं विजहौ वासविवायसे स वीरः॥ अथ तत्कृपया हृताक्षिमात्र

॥ टिप्पणं॥ १ संस्तुत्य २ स्तननिकटे ३ ब्रह्मास्त्रं

श्चिरजीवी सदधो यथार्थसंज्ञां॥३५॥ ग०॥ सैषापरिचिंतकथास्मरणाद्विगुणदुर्दशा केशपिनद्धमपरमिदमभिज्ञानमुन्मुच्य॥ प०॥ चूडामणिं कपि
वरस्य ददौ दशास्यसंत्रासपूजितमहाग्निशिखं कृशांगी॥ आदाय तं प्रणतिपूर्वमसौ प्रतस्थे माणिक्यगर्भवदनोरगतुल्यबाहुः॥३६॥ ग०॥ ततः
कृतकृत्य एव विनिर्गत्य निजागमनं निशाचरपतेः प्रकटयितुमशोकवनिकां प्रबभंज प्रभंजनात्मजः॥ प०॥ स्वकृत्यैः शाखानामवनतिमतीव
प्रकटयन्न मार्गेणाभ्राम्यन्परिकलितभंगः सुमनसां॥ द्विजानां संत्रासं श्रुतिमधुरवाचां विरचयन्नयं लंकोद्याने दशवदनलीलामतनुत॥३७॥
ग०॥ तदनुसरभसमारक्षिकरक्षोगणनिवेदितप्रमदवनकदनकुपितदशवदनप्रेषितान्पितृपतिकिंकरभयंकरान्प्रहस्तपुत्रेण जंबूमालि
ना सह निहत्य चैत्यतोरणमुपागतवति हनूमति पुनरपि निशमितामितनिशिचरगणमारणो रावणः सचिवान्पंच पंचाननपराक्रमान्प्रह-
स्तप्रमुखान्बली मुखं जीवग्राहं गृह्णीध्वमिति प्राहिणोत्॥ तत्र तानपि पंचतां नीत्वा तोरणपरिघेण मुहुर्मुहुर्दाशरथिदासोऽहमित्यात्मानमुद्घो-

॥ टिप्पणं॥ १ शिरोरत्नं २ वायुपुत्रः ३ वेदशाखानां तरुस्कंधानां च ४ देवानां पुष्पाणां च ५ महीसुराणां पक्षिणां च

षयंतं हनूमंतं नियंतुं निखिलरक्षसामध्यक्षमक्षकुमारमाक्षिपत्॥ प०॥ वक्षःसंघट्टचूर्णीकृतकनकमहाभित्तिनिर्वेल्लोत्थधूल्या नक्षत्राणामकालेस
रणिमरुणयन्वीरलक्ष्म्या समेतः॥ रक्षःशूराख्यशाराक्षितितलफलके क्षेपणीयान्हनूमानक्षैः क्रीडां विधातुं दशमुखनगरीचत्वरे तत्वरे सो
॥३८॥ गद्यं॥ तत्क्षणं क्षणदाचराणामनिमिषितामेव निष्पादिततदंगनिष्पेषकृत्यश्चैत्यप्रासादमुत्पाटितस्तंभजातं जातवेदसा दग्ध्वा भू-
योप्युपाश्रिततोरणः समीरणसुतो बभूव॥ एनमपि वृत्तांतं श्रुत्वा कुपितस्य पिशिताशनपतेर्युगपदेव निपेतुः पुत्रे सुत्रामजिति समितिहे-
तोर्विंशतिर्दृष्टयः॥ प०॥ अनिमिषभुवने वा व्योम्नि वा भूतले वा समरमुपगतं त्वां वीक्षितुं कः समर्थः॥ इति नुतिवचनेन श्लाघयन्मेघनादं
प्लवगमिह नयेति प्राहिणोद्राक्षसेंद्रः॥ ३९॥ नेतुं शोकरसं निशाचरपतेर्हेतुं चमूरक्षसां तस्यांतःपुरयोषितां रचयितुं मानं विना रोदनं॥
सूर्याचंद्रमसोः प्रवेशविकलां लंकापुरीमग्निना शक्रर्द्धिं कर्तुमनुष्यवासवजिता जातो रणस्तोरणे॥ ४०॥ संग्रामदुर्दिने तस्मिन्जहर्ष शरवर्षिणि

॥टिप्पणं॥ १रावणकृतः पाशांश्च २रावणस्य ३इंद्रजिति ४स्तुतिवाक्येन

बर्हीव मेघनादेन मेघनादेन मारुतिः॥ ४१॥ ग०॥ तदनु यातुधानप्रबलप्रधाननिधनक्रुद्धो विविधायुधवैतथ्यं विमृश्य विजयश्रीसगंधं गंधवाहनं-
दनं चतुराननास्त्रेण बबंध दशकंधरात्मजः॥ तेन दिव्यास्त्रेण विवशशरीरमेनं पिशिताशनाः शोणवल्कलैर्बबंधुः॥ प०॥ समारुतेर्नैर्ऋतपा-
शजन्मा बंधोभवद्बंधनमोक्षहेतुः॥ पुरा पुलस्त्यान्वयपांसुलेन बंदीकृतानां सुरसुंदरीणां॥ ४२॥ ग०॥ तदनंतरमितरहननासहतया निजाहूतस्य दि-
व्यास्त्रस्य प्रभावं विभावयन्विभावरीचरपतितनूजः पवनतनयं निजपितृसमीपमुपनिनाय॥ प०॥ सोयं ददर्श दशकंधरमंधकारिलीलाद्रितोलनपरीक्षि-
तबाहुशौर्यं॥ बंदीकृतेंद्रपुरवारवधूकराग्रव्याधूतचामरमरुच्चलितोत्तरीयं॥ ४३॥ आपाटलाधरपुटांतविराजमानदंष्ट्रामहःप्रसरशारशरी-
रकांतिं॥ संध्यांबुदांतरितमध्यसुधामयूखरेखाभिराममिव वासवनीलशैलं॥ ४४॥ संग्रामकेलिपरिघट्टनभग्नभग्नदिग्दंतिदंतकृतमुद्रभु-
जांतरालं॥ छायात्मना प्रतिततरंगविराजमानसीतांशुमंडलसनाथमिवांबुराशिं॥ ४५॥ निःश्रेयसः प्रणयिनीं पदवीं निरोद्धुं त्रैलोक्यपापपरि-

॥टिप्पणं॥ १इंद्रजिता घनशब्देन च २शिवः ३तेजः ४प्रतिबिंबेन

पाकमिवात्तरूपं॥ सूर्येंदुपावकमहांसि तपोबलेन जित्वा यथेष्टमभिषिक्तमिवांधकारं॥४६॥ सोपि प्लवंगममवेक्ष्य समीरपुत्रं निर्वीयमाणहृदयः
पिशिताशनेंद्रः॥ कैलासशैलचलनागसिशापदायी नंदीश्वरः स्वयमुपागत इत्यमंस्त॥४७॥ग०॥ ततः प्रहस्तेन विहितविविधानुयोगः प्रत्य-
भाषत रावणं मारुतिः॥ अयमह मह्रामधिपतिकुलतिलकस्य सत्यसंधस्य पितृनियोगसमुपनतवनवासनिरतस्य शूर्पकारातिबाधितशू-
र्पणखामानवैरूप्यस्य कुप्यत्खरप्रमुखनिशीचरबलपलालजालकल्पानलकस्य शिलीमुखस्य कपटहरिणहननसमयसमुषितदाराऽन्वेषणप्र-
जातसुग्रीवसख्यसमुत्खातवालिकंटकस्य दुर्वृत्तक्षत्रवंशवनपवनसारथेस्तपोनिधेर्जामदग्न्यस्य भुजबलावलेपलोपहेतोः श्रीमतो दाशर-
थेर्दूतोहं सीतामार्गमार्गणाय दिशि दिशि तपनतनयप्रेषितानां वानराणामेकतमः समुद्रलंघनजंघालस्तव नगरप्रमदावनसीम्नि रघुवरधर्म-
दारान्प्रणम्य प्रतिष्ठासुर्मदीयमागमनं प्रकाशयितुं मथिताशोकवनिकानोकहनिवहस्त्वद्दर्शनकुतूहलेन केवलमनुभूतनैर्ऋतलूतातंतुसन्नहनस्त-

॥ टिप्पणं॥ १ इच्छा २ वेगवान् ३ ऊर्णनाभतंतुबंधनं

वनरिसरमुपासरं॥ प०॥ आनाकलोकपरिकीर्तितसच्चरित्रमत्रोपरुध्य रघुवंशपतेः कलत्रं॥ वैतानवेदिजनितं पवमानबंधुं वस्त्रेण बद्धमनिर्नीत-
कथं यतेथाः॥४७॥ प्रेंखंती पिशिताशयारणमुखे सौमित्रिपत्रिक्षतं त्वद्गात्रं परितः पतत्रिपरिषच्छत्रच्छविं मागमत्॥ द्राक्कपोलस्य पुलस्त्यवंश-
विलये संभावितेत्वत्कृते कांतानां नयनांतवांतसलिलं माभूद्भिवापोदकं॥४८॥ बद्धादरोपि परदारपरिग्रहेत्वमिक्ष्वाकुनायककलत्रमनार्य मागाः॥ वा-
ताशनोहमिति किं विनतासुतस्य श्वासानिलाय भुजगः स्पृहयालुतालुः॥४९॥ बाहुचंदननिषंगकोटराभिर्गतो रघुपतेः शरोरगः॥ प्राणवायुमवि-
नीततावकं कालयापनमपास्य पास्यति॥५०॥ किंबहुना॥ मायामृगे समरनाटकसूत्रधारे शाखामृगे च भवतः प्रतिकूलवाते॥ दृष्टोब मस्य रघु-
नायकसायकस्य मुक्ताप्रणाम कवचं कवचं किमन्यत्॥५१॥ एतन्निशम्य कुपितः पिशिताशनेंद्रः प्राणानमुष्य हरतेति भटानवादीत्॥ आजन्मसि-
द्धमतिरत्र विभीषणस्तं दूतो न वध्य इति शास्त्रगिरा रुरोध॥५२॥ग०॥ रावणोपि विभीषणभाषणमंगीकृत्य प्लवंगमानामंगेषु लांगूलमेव वरं॥ त-

॥ टिप्पणं॥ १ अग्निं २ गलितं

देवकार्पासवाससासंवीतं वीतिहोत्रसात्कृत्य चलरेचलरे दोषानुद्घोष्य स महारं नगरं परितः संचारयतेति राक्षसानादिदेश॥ तेषु तथा कुर्वाणेषु॥
प०॥ निर्णयाविषयमस्य वालतः कर्णिकारनिकुरुंबकर्बुरः॥ निर्निमेषगणभाग्यसंचयादुन्मिमेषभगवाननुषर्बुधः॥५३॥ ग०॥ एतद्वृत्तां-
तमारक्षिकराक्षसीगणेन गर्वोदीर्णं वर्णितमाकर्ण्य दूयमानमानसा जानकी हुताशनमुपस्थाय हनूमतः शीतो भवेति प्रांजलिः प्रार्थयत्॥ प०॥ घो-
रस्य राघवकलत्रतपोमयाग्नेर्माभूवमिंधनमहं क्षणमित्यवेत्य॥ शैत्यं वितन्य दहनः पवमानसूनोर्वालाग्रसीम्नि मणिदीप इवावतस्थे॥५४॥
ग०॥ तदनु पवनतनयोऽपि पुरमिदं न खलु स्फुव्यक्तं नक्तमालोकयं॥ तस्मादनलसाक्षिकमेव पुरमखिलमालोकयामीति यामिनीचरगणां
परिचिततोरणपरिघेन जघान॥ प०॥ सीताभिधानकमलां प्रभवे प्रदातुं लंकार्णवं क्षुभितसैन्यतरंगभीमं॥ वेधाममंथ किल रज्जुभु-
जंगराजभोगावृतेन पवनात्मजमंदरेण॥५५॥ गद्यं॥ अथ लंकायां दह्यमानायां॥ प०॥ रक्षस्स्त्रीवदनारविंदरजनीं विश्वंभराबर्हिणीव-

॥टिप्पणं॥ १ देवसमूहः २ अग्निः

र्षारंभदशां दशाननयशःकादंबकादंबिनीं॥ वैधव्योचितवेषनिश्चितमनोलंकावधूटीजटां वैदेह्यास्त्रिजटासमां समकिरद्धूम्यां हनूमान्दिवि
॥५६॥ अपिच॥ एतद्विक्रमवीक्षणेन जनितामानंदबाष्पोद्गतिं रक्षोनाथभयात्सिधातुमनसां विद्याधराणां तदा॥ व्याजव्याहृतये यथा परि-
णमद्धूम्या तथाजृंभते स्वर्लोकेऽपि कलिंदशैलतनयाकल्लोलशंकावहा॥५७॥ आदौ नीलांशुकश्रीस्तदनु मरकताबद्धनीवीविभूतिः क-
स्तूरीपंकभंगीक्षणमपि विकचेंदीवरस्रक्सपत्नी॥ पश्चात्स्निग्धांजनाभा जघनकुचतटीकंठनेत्रेषु जाता दिक्कांतानां तदानीं दशमुखन-
गरीदाहसंभूतधूम्या॥५८॥ हा तात हा जननि हा सुत हा सहाय हा पुत्रि हा प्रियसखि क्क नु हा हतोऽस्मि॥ इत्यादिपौरपरिदेवनभारवाग्भिरापू-
रि रावणपुरी शिखिना परीता॥५९॥ यैरिंदारकसुंदरीजनमुखे नीराजनं निर्मितं निर्मेघे गगनेऽपि यैर्विरचिता सौदामिनीसंहतिः॥ नेहि-
त्राण्यपि वासराणि नगता निर्वाणमौर्वानलज्वालाडंबरमंबुधौ विदधिरे बालानलोद्यत्कणाः॥६०॥ आदीप्यमानपवनात्मजवालसंगादं-

॥टिप्पणं॥ १ सदृशी २ धूमसमूहः

गारशेषविभवामवलोक्य लंकां॥ व्योम्नि स्थिता निशिचराः स्वगृहाणि नूनं निर्वापयंत इव नेत्रभवैः पयोभिः॥ ६१॥ चक्रे शक्रजिदाज्ञ-
या रणमुखे यत्कर्म रक्षोगणस्तत्कर्तुं क्षणदाचरक्षितिभुजा युक्तोप्ययुक्तोभवत्॥ समार्चिश्च हनूमता परिचितो लंकामधाक्षीद्यथा त
स्मिन्ना मरुतायुतोपि न तथा दाहक्रियायां पटुः॥ ६२॥ तस्मिन्हनूमदरणिप्रभवे हुताशेशर्द्धिं विधाय पतिमेव समेतुमिच्छन्॥ लंकेश्वरेण र
णकेलिकुतूहलेन बाहोर्बलादपहृतास्करराजलक्ष्मीः॥ ६३॥ वाचामिदानीं किमु विस्तरेण लंकापुरीं गवणबाहुगुप्तां॥ काकुत्स्थदूतोयमुपेत्य
चक्रे कृतांतदूतस्य सुखप्रवेशां॥ ६४॥ पौलस्त्यपातकिसमागमजायमानमेनः पुनान इव वानरयायजूकः॥ निर्वर्तितोक्ष विजयो निजवाल
वन्हौ हुत्वा पलाशसमिधः स्कगतिर्बभूव॥ ६५॥ लंकादाहेप्यनार्त्तां रघुपतिदयितां चारणोक्त्या विदित्वा सानंदस्तां प्रणम्य प्रतिगमनविधौ
प्राप्य तस्या नियोगं॥ आरुह्यारिष्टशैलं निधिमपि पयसां स्वैरमुत्तीर्य वेगाच्चक्रे गत्वा महेंद्रं प्लवगबलपतीन्पूर्णकामान्हनूमान्॥ ६६॥ गद्यं॥

॥टिप्पणं १ रावणपुत्रः इंद्रियं च २ राक्षसः किंशुकवृक्षश्च

अथ यथार्हं सैन्याधिपान्संमान्य मारुतिरेतैरनुयुक्तः स्ववृत्तांतमखिलमाख्यातवान्॥ तदनु पवनतनयवचनमुदिता वानरवरूथिनी यूथ-
नाथानुयाता तद्दर्शनजनितमानंदं दाशरथी स्कग्रीवेन च संविभज्येव विवक्षितुं॥ अहमहमिकया धावंती मध्येसरणि दधिमुखकृतावनं मधु
वनं हनूमदनुमत्याभिभूय मधुपानसुखमनुबभूव॥ पद्यं॥ अथाब्रवीद्धरिवरतुंगमंगदं कृतांजलिर्दधिमुख एष रोषवान्॥ वलीमुखान्मधु
भजने शिलीमुखान्भवानिमान्झटिति निवारयेदिति॥ ६७॥ गद्यं॥ अयमप्येनमवोचत्॥ प०॥ दशमुखपुरमध्ये वीक्षिता मैथिली ति श्रवण
मधु वितीर्णं येन वीरेण मह्यं॥ दधिमुख यदि सोयं भाषते को निरुध्यान्मधु पिबतु यथेष्टं वाहिनी वानराणां॥ ६८॥ ग०॥ तदनुभयविवेशासमु
न्नत दधिमुखवचनविदितमधुवनकदनपरिभणितजनकदुहितृदर्शनजनितप्रमदभरभरितस्तै पनतनयस्तनुविकृतिमतनुत तदभिमुखा
गमननिमित्तसंपत्तिं॥ पद्यं॥ आरुह्याद्रिमथावरुह्य विपिनान्यास्वाद्य नानाफलान्यास्फोटयप्लुतमारचय्य वदनैरापाद्य वाद्यक्रमान्॥ आ-

॥टिप्पणं॥ १स्कग्रीवः

लिंप्य द्रुममक्रमं मदवशादाधूय पुच्छच्छटामारादाविरभूदहं प्रथमिकापीनाकपीनांचमूः॥६९॥ निद्राक्षया दरुणितेन समीरपुत्रः सौमित्रिने-
त्रयुगलेन निपीयमानः॥ चूडामणिं करतले कलयन्ववंदे पादारविंदयुगलं भरताग्रजस्य॥७०॥ अक्लेशसंभूतगतागताभ्यां निस्तीर्णविस्तीर्णम-
हार्णवोपि॥ आनंदसिंधौ प्रतनारसमक्षमक्षस्य हंता नितरां ममज्ज॥ ७१॥ आनीतचूडामणिसंनिधानादाविःप्रमोदेन रघूद्वहेन॥ तत्रानुयुक्तः
पवमानजन्मा विज्ञापयामास कृतप्रणामः॥७२॥ लंकापुरोपवनसीमनि राजपुत्री मा स्तोकयं निशिचरीगणबाध्यमानां॥ केनापि पातक
वशेन सुपर्णलोके बंदीकृतामिव भुजंगमराजकन्यां॥७३॥ देव्यास्त्वदीयान्वयकीर्तनेन त्वन्मुद्रया चव्यपनीयशोकं॥ वार्तामभिज्ञानमयी
मयाचं प्रस्थातुकामः परिपूर्णकामः॥७४॥ ब्रम्हास्त्रवित्रस्तजयंतकृत्यां कथामभिज्ञाप्यवनेप्रवृत्तां॥ चिरंरुदंत्या जनकेंद्रपुत्र्या चूडामणिः
प्रेषित एष तुभ्यं॥७५॥ किं बहुना॥ देवतस्याः प्रतिष्ठासूनसूनाशोकपालितान्॥ मुद्रयित्वा प्रपन्नोहं त्वदभिज्ञानमुद्रया॥७६॥ इति श्री
विदर्भराज विरचिते चंपूरामायणे श्रीमत्सुंदरकांडः समाप्तः॥ ९ ९ ९ ॥

अथ युद्धकांडः॥ ॥पद्यं॥ दृष्टे यत्र यदृच्छया पिवचसां देवी पुरो वर्तते सारस्यं महदभ्युदेति सदसि प्रागल्भ्यमुज्जृंभते॥ जायंते सकलाः क-
ला अपि तृणां जागर्ति कीर्तिर्नवा चेतः स्निह्यतु तत्र देशिकपदांभोजे च भोजे मन॥१॥ भोजेन तेन रचितामपि पूरयिष्यन्नल्पीयसापि वचसा कृ
तिमप्युदारां॥ नव्रीडितोहमधुना नवरत्नहारसंगेन किं नहृदि धार्यत एव तंतुः॥२॥ मुद्रामुद्रितजीवितां जनकजां मोहाकुलं राघवं चूडारत्नवि
लोकनेन सुचिरं निध्याय निध्याय च॥ प्रारिभेहृदि लक्ष्मणः कलयितुं पौलस्त्यविध्वंसनं धीरः पूरयितुं कथां च विमला मे केन कांडेन सः॥ ३॥ आनं-
दमंथरमनंतरमांजनेयादाकर्ण्य वृत्तिमनघां जनकात्मजायाः॥ दृष्टिर्दशाननरुषा परुषायमाणा बाणासनोपरि दधे प्रभुणा रघूणां॥ ४॥ गद्यं॥
अथ स्फुग्रीवोपि दशग्रीवकुपित राघवावलोकनद्विगुणीकृतरणोत्साहः साहायकमनुपालयन्नंधुमिव सिंधुमवधार्यधार्यमाण धैर्यावष्ट-
गाढमतिः अधिरूढत्रिकूटशिखरां लंकामधिगंतुमंगदकुमुदनलनीलप्रमुखमपि बलीमुखानीकंसमनीनयत्॥ पद्यं॥ वारिदाद-

॥टिप्पणं १सौमित्रिः तथा नामकविश्च २बाणेन मंथेनच ३कूपं

विवरामनामतः पूरिता पुनरपां गधारया॥ तत्क्षणं प्रतिचचाल दक्षिणं वाहिनीश्रमखिलापि वाहिनी ॥५॥ गद्यं॥ ततः क्षणेन समक्षचलितऋक्षसमुदाये मुकुदामोदकारिणि शरभाधिकप्रसादशीले नीलेंदीवरानंदिनि दशाननदिशाक्रमणव्यग्रते जसि समारूढ तीरानंदन लक्ष्मणानुगते सरभसमुदयसानुमंतमिव हनूमंतमधिरोहति निशाचरतिमिरहरणनिस्तंद्रे रामचंद्रे समंततः कंदलितबहुलहरिजालकोलाहलभरितहरिदंतरो निरंतरास्कंदितनिकटकांतारावलिर्वलीमुखबलमहांबुधिः ससंभ्रममुद्रज्जृंभत॥ पद्यं॥ उत्रासकासरमुदंचितपंचवक्त्रं वित्रस्तहस्ति विशरारुचमूरुयूथं॥ आलोललोचनतरंगकुरंगशावमासीद्दर्शीमविपिनं कपिनर्मघोषैः ॥६॥ सैन्यैस्ततो रघुपतिः सरितां निवेशं वेशंतयन्विरलयन्विपिनांतराणि॥ आरुह्य सह्यमपि शैलमसह्यवातं मंदानिलैकनिलयं मलयं जगाम ॥७॥ गद्यं॥ गत्वा च तमद्रिं सौमित्रिमिदमवादीत्॥ पद्यं॥ अमी तटसमीपनिर्झरतरंगरिंखत्पयोजडीकृतपटीरभूरुहकुटीरसंसारिणः ॥ मनो वि-

॥टिप्पणं॥ १ रावणं समुद्रं च २ सेनानदी च ३ अंगदः बुधश्च

धुरयंति मे मलयमेखलामेदुरा दुरासदवनप्रियप्रियतमा रुता मारुताः ॥८॥ इत्यालपन्करुणमेष निरुद्धवेलं शैलं महेंद्रमधिगम्य महीमहेंद्रः॥ आवर्तमुद्रितमिवान्वयभूपतीनामक्षय्यकीर्तिनिधिमंबुनिधिं ददर्श ॥९॥ गद्यं॥ दृष्ट्वा च तमद्भुताकृष्टमना राममत्तदिदमाचष्ट॥ पद्यं॥ द्रष्टुं नालमगाधतां फणिपतिः सीमांतरेखा दिशो द्वीपाः सैकतमंडलानि तदयं दूरे गिरां वारिधिः॥ येषामेष स्करवादरवानिनरखैरैर्येनाथ वा पूरितस्तेषां नः कुलभूभुजामविहतस्थैर्म्ने महिम्ने नमः॥ १०॥ गद्यं॥ अथ हरींद्रोपि महेंद्रोपांतकांतारशोभिनि लोभनीयमलयवोलानिले वेलावनप्रदेशे दाशरथेर्निदेशेन निवेशयामास बलमखिलं॥ पद्यं॥ सरसपटीरकुंजवनं संजवनाभिपतन्मृगमदगंधगंधवह मे दुरिते जलधेः॥ तटनिकटे दरस्फुटिततालरसालफले रुदितमदाविचेरुरुदरंभरयो हरयः ॥११॥ गद्यं॥ अनंतरमपरमिव चलितं महांभोधिमंभोधिरोधसि कृतसंवेशं रोदसीलंघनविशृंखलाघवं राघवानीकमनीकोन्मुखं चारमुखादवधार्य धार्यमाणहृदयांतकः पंकलीनचरण इवे

॥टिप्पणं॥ १ स्थिरत्वाय २ मंदानिले ३ चंदनं ४ सभा

रावणोरावणो विधेयं परमजानन्जानकीमप्यविमोक्तुकामः कामपरतंत्रितो मंत्रिभिः सम संसमाजमाजगाम॥ पद्यं॥ रहस्तदानीं रजनीचरेंद्रः प्रहस्तपूर्वानिदमाबभाषे॥ इदंतु मे वांछितमीक्षितं वो वदंतु यद्वैरिजयोचितं नः॥१२॥ गद्यं॥ अमी च पुनरा शयज्ञा विज्ञापयामासुः॥ देवजीवत्क भवदाज्ञापरेष्वनुचरेषु परमस्माकं कस्मादयमवापो दुरवापोरु भुजपंजरानीतां सीतां जातु न जहातु नाथ इत्यभिदधानेषु प्रधानेषु रंभोपहित हटात्कारसंभव मंभोजसंभवशापमंतरायमावेदयंतं दुर्नयंतमग्रजन्मानं संमानयन्विनयविज्ञानभूषणो विभीषणः सरोषमिदमवादीत्॥ पद्यं॥ अहह विधिनियोगादद्य नक्तंचरेंद्र त्वमसि परकलत्रे दुर्निवारानुरागः॥ अरुणदव शिखाया मामिषग्रासमोहादविरतकृतजिह्वाचापलः केसरीव॥१३॥ आकर्ण्य किन्नरमुखादनघे स्ववंशे काकुत्स्थदारहरणोपनतं कलंकं॥ हाहेति मीलितदृशः करयोर्युगं तद्दत्तैः श्रुतीरपिदधातु कथं विधातुः॥१४॥ पश्येदानीमुदधिपरिखा पालिता कुत्र लंका वाचातीतः क नु वनचरादागतो दुर्विपाकः॥ कर्तुं न

॥टिप्पणं॥ १कर्णान्

क्तंचर परिभवं कपिर्मायेव शंके जातासीता धरणितनया जानकी मैथिलीति॥१५॥ किं बहुना॥ न गणयसि यदित्वं वानरं वानरं वा ननु परिचितवीर्यौ जिष्णुभूकार्तवीर्यौ॥ न कलयसि यदि त्वं नं दिशा पंचधातुर्वरमपि नरवर्जं दुर्जयो दैवयोगः॥१६॥ग॰॥ इत्यादिनीतिसहितं हितमेभिहितवंतं निजमनुजमवज्ञाय ज्ञातिरयमरातिपक्षः शिक्षणीय इति शंसंतं नृशंसं तमेरुंतुदरोषणभाषणो विभीषणो विहाय विहायसि समुत्पतंतमनूत्पतद्भिश्चतुर्भिरमात्यैः समवतीर्य वारिधिं दूरत एव स वितर्कमुद्रीवान्कपीवादीनंतरिक्षगत एवमाचचक्षे॥ पद्यं॥ पौलस्त्यमग्रजनुषं परुषं चरंतं संत्यज्य बांधवजनं च विभीषणोहं॥ रामं विराममिह विद्विषतामवापमापन्नदैन्यहरणं शरणं ममेति॥१७॥ गद्यं॥ अनंतरमतिकरुणं समीरयंतं समीरभुवा च सप्रत्यभिज्ञं विज्ञापितं निशाचरपतेरनुजं निशम्य तदा तदागमनाय किं कारणमिति शंकापरवशे निवेदयति हरीशे दाशरथिरपि दयमानः स्मयमानो मधुरमिदमभाषत॥ पद्यं॥ अभयागतो

॥टिप्पणं॥ १ भाषमाणं २मर्मस्पृग् ३ अग्रजन्मानं॥

यमपयाति चेन्मुधा रघवो भवंति लघवो न किं सखे॥ अनुजोयमस्तु तनुजोथ वारिपोः करुणापदं हि शरणागतो जनः॥१८॥ गद्यं॥
तदनु हृदयविदा हनूमता सरयमानीतो विनीतो यमौशरपतिरवंदत दाशरथिं॥ पद्यं॥ समस्तमाह विनतं रजनीचरेंद्रं दस्तं तदद्य
भवते दशकंठराज्यं॥ अस्मिन्नुदाहरणमग्रजराज्यभोक्ता सानुप्लवः प्लवगमंडलसार्वभौमः॥१९॥ श्रेयः पदात्सदमुदेति विधेः प्रसा
दात्माय स्तदद्य फलितं हि बिभीषणे यत्॥ रेखात पत्रसहितं पदमस्य गृह्णन्नेकातपत्रसहितं पदमेष भेजे॥२०॥ गद्यं॥ असौ पुनरग्र
त एव भरताग्रजापांगसुधातरंगाभिषिक्तो पि पुनरुक्तराज्याभिषेकः सकलविस्रंभभाजनतया सुग्रीव इवापरो दशग्रीवबलम-
खिलमावेद्य सद्य एव लंकापुरसमास्कंदनाय सेनासमुत्तरणहेतुं सेतुं विधातुमाराधयतु वारान्निधिमिति सविनयमेनं विज्ञापितवान्॥
पद्यं॥ अथ वारांनिधिं ध्यायन्नंभोधिहृदयेशयः॥ ध्यानशेदर्भशयनं वेदिमिव हुताशनः॥२१॥ ग॰॥ तत्र कुशास्तरणमध्यमध्यासीने नि-

॥टिप्पणं॥ १ बिभीषणः २ सुग्रीवः

ध्यानवति देवे रामचंद्रे॥ नियंत्रित इव नियतिवशान्निशात्रयमपि प्रसादं नाससाद यो दसांपतिः॥ पद्यं॥ व्यापारयन्नथ विलोचनकोणमब्धौ
कोपारुणं कुटिलितभ्रुकुटीविटंकः॥ आदातुमैहत धनुः प्रथनो रघूणां पैतामहप्रथमसर्गसमापनाय॥२२॥ गद्यं॥ आदाय च दुरापं चा
पमारोपयत विशिखमनलशिखं॥ पद्यं॥ नाथो विमोक्तुमुदयुंक्त नयावदेव पाथोनिधेरुपरि पावकरूपमस्त्रं॥ संतापिनी नयनवारिमि
षेण ताम्यन्मंदाकिनी किमुत वारुणमालंबे॥२३॥ रुषाविशिखमुच्छिखं जहति राघवेलाघवाद जायत रुजायतश्वसितनक्रचक्रा
कुलं॥ रसातलवलत्तिमिस्तिमितकुंभिकुंभीनसप्रविष्टगिरिकंदरं तरलमंतरं वारिधेः॥२४॥ गद्यं॥ तत्क्षणं जलनिधिः क्षंतच्युगांतानलस्य
महसो पि गरलदहनोष्मणां सोढापि वाडवगाढावलेपस्य तितिक्षुरपि भार्गवतीक्ष्णपरशोः परिशोषयंतमंतरंगमंगारमयं शरमयं नि
मिषमपि न विषेहे॥ पद्यं॥ शरणमथ शरव्यथानिदानं जलनिधिरेष जगाम राममेव॥ परुषकुलिशपातमेव किं वा जलधरमर्थयते न

॥टिप्पणं॥ १देवं २समुद्रः

जीवलोकः॥२५॥ गद्यं॥ आगत्यचानुपदमुपदीकृतनूतनरत्नराशिर्वारिराशिर्विनीतवेषोविशेषोपजातनतिभिर्नुतिभिरभ्यनंदयद्रघुनंद
नं॥ तदनु तदनुसंहितममोघमस्त्रं वैधात्रं कुत्रचन वनसीमनिविनिपात्यसाध्यतेमयासलिलविष्टंभः संप्रत्येवनलोविदधातुसेतुमित्यभिद
धानोमंदमंदमंतरधात्॥ पद्यं॥ आदिष्टारघुपुंगवेन हरयोप्यष्टासु दिक्षुक्षणात्त्रैलोक्यांचितमूलमध्यशिखरान्धात्रीधरानाहरन्॥ येःक्षिसैः
सलिलेनलेनजलधिर्यातोपिजंबालतांनिर्गच्छत्यचिरायनिर्झरपयःपूरेषुपूरेषुनः॥२६॥ अथजलधौ निपेतुरतिदूरनिपातदलज्ज
लचरदत्तजीवनवर्गंधमहोषधयः॥स्फुटितधराविराजदहिपुंगवफूत्करणक्षुभितगुहागृहासिकमहाहरयोगिरयः॥२७॥ अलक्षि
तमहीधरग्रहणमस्फुटक्षेपणंविचित्रघटनंततोविरचितोनलेनामुना॥ अबोधिहरियूथपैरधिपयोधिसेतुर्महान्भुवोभुजइवाभव
न्निजतनूभुवोलंभयन्॥२८॥ गद्यं॥ अनंतरमंतैर्मुखाइव बलीमुखाःप्रबोधेनेव सेतुपथेन संसारमिवदुस्तरंतरंणिपतिमतीत्यसच

॥टिप्पणं॥ ॥१स्तुतिभिः॥ २ब्रह्मास्त्रं॥ ३ पर्वतान्॥ ४ ज्ञानिनः॥ ५ समुद्रं॥

एवप्रकाशंगिरीशंसुवेलमवलोकयंतोमुहुरविंदंतमहांतमानंदं॥ पद्यं॥ वलयिततटदेशैर्वाहिनीनांनिवेशैरविरलवनरेखामध्यमध्यास्तरा
मः॥ कपिकलकलशीर्यत्कंदरामंदिरांतश्चलितकुपितसिंहत्रस्तवेलंसुवेलं॥२९॥ गद्यं॥ तदनुदशमुखःशुकमुखादतिलंघितजलधिमधि
गतसुवेलारामंरामंनिशम्यसम्यगवगमनायरघुनायकबलमनुप्रहितयोर्विदितवेषबिभीषणोवेदितकुपितकपिलोकनियंत्रणनितांत
खिन्नयोर्विपन्नाधारदाशरथिविमोचितप्राणयोः शुकसारणयोर्वचसाप्रासादाग्रमासाद्यप्रत्येकशस्तदावेद्यमानान्त्रवर्धमानमरसत्र
हमतीन्प्लवंगमसेनाधिपतीनतिधीरतयासावधीरणमवेक्षमाणःप्रतिपक्षबलप्रशंसिनौतावुभावप्युपेक्षमाणःशार्दूलप्रभृतिभिःप्रण
यिभिरप्यवगताशेषवृत्तांतःसांतस्तापःसुचिरमनुचिंतयन्नंतिकासीनमतिविनयप्रह्वंविद्युज्जिह्वमुपह्वरेकिमप्यभिधायसौधादवत
तार॥ तत्क्षणंक्षणदाचरोपिनिदेशान्निशाचरपतेर्दाशरथिशिरःसशरंधनुरपिनिर्माय मायानुभावादाहृवानीतमित्यभिधाय

॥टिप्पणं॥ ॥१ उपवनं॥ २ एकांते॥

निधाय च पुरो निदाघातिशयसंतापिनीं वासंतीमिव वैद्युतानलश्चिरकालविह्वलामाकुलीचकार मैथिलीं ॥ ततः प्रबुद्धा च मुग्धा पुनस्त
थ्यमिति विचार्य तदनार्यं पर्यदेवयत पतिदेवता ॥ पद्यं ॥ रक्षोवरोधवसतिं रजनीचरीणां रक्षोपरोधमपि रावणभर्त्सनं च ॥ सर्वं स
हेयदुपलंभधिया स एवं सर्वंसहे भवति जीवति हंत सीता ॥ ३०॥ गद्यं ॥ एवमत्याहितमत्यासमेतामेतामासाद्य सखिं वैदेहि वैदेहि
वचः कथमियं तव दीना दशा दशाननकृता माया हि माया हि मनसि वैधुर्यं निखिलजगतीधुर्यभुजबलाभिरामे रामे किमिदमनार्यम
विचार्यमित्यभिदधाना नवीनासारनिष्यंदिनी कादंबिनीव घर्मोद्वेगिनीं कैकिनीं सरमा चिरमाश्वासयामास ॥ पद्यं ॥ अथ निगदितनी
तिं मुंच मुंचेति सीतामविरतरणकंडूभीषणो रावणोयं ॥ मनसि न बहु मेने मंत्रिणं माल्यवंतं दिविपरममरीणां मंडलं माल्यवंतं ॥३१॥
॥गद्यं॥ अथ रामोपि कामोचितवेष बिभीषणामात्यविदितरक्षोनगररक्षोदंतोहृदंतोपजातसमरसंरंभविधिरंबुधिमेखलालंकार

॥टिप्पणं॥ १ समूहं २ मालायुक्तं

मणेर्लंकायाः प्राग्द्वारस्थाय प्रहस्ताय पर्यस्ताहित[1] प्राणानिलं नीलं दक्षिणद्वाररक्षिणोर्महोदरमहापार्श्वयोर्विश्वत्रयविजयधौरेयं तौ
रेयं प्रत्यग्द्वारपालनाधिकृते पाकशासनाजितपराक्रममिव तनूमंतं हनूमंतमंतर्व्यूहविहितरक्षाय विरूपाक्षाय रक्षः प्लवंगमकक्षा
धिपतीन्प्रतिनिधीन्विनिधाय विधाय च सज्जं धनुरनुजेन समं समीकाभिमुखेन दशमुखेन गुप्तमुत्तरं गोपुरमुत्तरंगो बलैरुपरुरोध
॥ पद्यं॥ अत्याकुलां हरिबलैरवलोक्य लंकां दत्तार्गलेषु दशकंधरकिंकरेषु ॥ आरक्षकैस्त्वरितमंतकराजधान्या मुद्घाटिताभिरु
द्भाविकवाटिकाभिः ॥३२॥ गद्यं॥ तत्क्षणं च लक्ष्मणाग्रजः सुग्रीवेण सह सुवेलाचलकूटमधिरूढस्त्रिकूटावनीधरचूडामणिं सिं-
हलद्वीपकमलकर्णिकां निर्माणकौशलीं विश्वकर्मणो निवेशादरीं निशाचरहरीणां अनारतबंदीकृतामरपुरंध्रीबाष्पनदीमातृकोप
वनसीमां तां सीमांतरात् निरंतरसेवासमागतदिक्पालमातंगमदांबुपंकिलबाह्यांगणो लंकामवलोकमानस्तत्रैकत्र समुन्नतं सौधमधिवसं

॥टिप्पणं॥ ॥१ शत्रुः॥ २ अंगदं॥ ३ मूर्तिमंतं॥ ४ शृंगं॥

तंसंतमसमिव सदेहबद्धमंतिकचरोदस्तविमलमुक्तातपत्रमिषात्स्तारकेण विभावरीपतिनेव सेव्यमानं वैमानिकवधूविधूयमानचामरद्वंद्व-
शोभितमभितश्चलितमंदाकिनीपरीवाहमिवांजनाचलमखिलजगद्विजयवर्णावलीमतिनिर्णायकैरनेकविधसमीकाभिघातमग्नभग्नैरा-
वणविषाणकुलिशाग्रैरुद्दीर्णविशालवक्षस्थलफलकमानीलतमालसच्छायमाच्छादिताभिनवलोहितपटमापाटलसंध्यारागबंधुरं कंधरमि-
व ददर्श दशकंधरं॥ पद्यं॥ कोपादुत्पतितस्तदा हरिपतिः कोटीरमुत्पाटितं चक्रे नैर्ऋतनायकस्य स्कद्दी चक्रे च वैभीषणं॥ युध्वा च प्रथमाव-
मानकुपिते नैतेन बुध्वा ततो मायामस्य जगाम कोमलगुणग्रामं स रामं पुनः॥ ३३॥ गद्यं॥ ततस्तत्साहसोपलंभविधिना दाशरथिना सममंत्र्य
मंत्रिभिः सममादिष्टः साधिष्टभुजशौर्यशाली वालिनंदनः सलीलं सालमुल्लंघयन् लंकां प्रविश्य नृशंसमिति शशंस निशिचरपतिं॥ पद्यं॥ सोहं प्लवं-
गमपतेस्तनयस्तदीयनिश्वासरोधिनिजवालधिमंडलस्य॥ कालस्य दूषणखरत्रिशिरोमुखानां पौलस्त्य मां रघुपतेरवधेहि दूतं॥ ३४॥ रक्षः-

॥टिप्पणं॥ १ जलधरं २ किरीटं॥

पते रघुपतेर्नयनं तृतीयमास्कंदनीयमिति हा मनुषे कलत्रं॥ अंभोजमित्यलिकसंभवमक्षि शंभोर्मंदाकिनीमधुकरस्तु यथा मदांधः॥ ३५॥ किं-
च॥ एकं हि हैहयसंभवात्परिभवान्म्लानं द्वितीयं पुनर्दैत्येंद्राविनया तृतीयमपि मे नाताहिताहे कृतात्॥ इत्थं त्वच्चरितैः पितामहमुखान्येकं वि-
ने वाभवन् तच्चैकं न विधेहि दाशरथये देया त्वया मैथिली॥ ३६॥ कौबेरस्य तु पुष्पकस्य हरणं कैलासविक्षेपणं दिक्पालाक्रमणं च जल्पसि मु-
हुः किं वा यशस्तावता॥ वेषं संयमिनो विधाय विजने देवीं वने जानकीं यद्गादाहरतात्त्वया परिचितं वीरव्रतस्योचितं॥ ३७॥ किं बहुना॥ पूजोपहा-
ररचनाय पुरा पुरारेश्छिन्नेषु मूर्धसु नवस्ववशेषितं यत्॥ दवस्तदद्य कुतुकी दशमं शिरस्ते रामो बलिं रचयितुं रणदेवतायै॥ ३८॥ गद्यं॥ एवम-
रुंतुदभाषणरोषणेन रावणेन गृह्यतामयं निगृह्यतामिति सरयमादिष्टानालंबितभुजप्रकोष्ठानाशरांश्चतुरश्चतुरो यं भुजंगानिव विहं-
गाधिपो गृहीत्वा भुवि निपात्य नैतान्यादाहनेन प्रासादशृंगमपि भिंदन्न विंदन्नात्मनः प्रतिरथपंक्तिरथभुवो विवेश निवेशं॥ पद्यं॥ रघुतन-

॥टिप्पणं॥ १ ललाटं २ सन्यासिनः ३ रामस्य

यस्ततोविदितरावणदुर्विनयःकुपितमनामनागिवदधेकुटिलांभ्रूकुटीं॥ अथपरिवृढराशरपुरंहरयःसरयंयुगविगमयथायुगपदंबुधिमौ
र्वशिखाः॥ ३९॥ ततोमदपरिप्लवप्लवगवीरसंरंभणक्षणक्षुभितकौणपप्रकरपाणिकोणाहतः॥ रवैरधिकभैरवैरुपरुरोधरोदोंतरंतरं-
गितघनाघनस्तनितबंधुभिर्दुंदुभिः॥ ४०॥ गद्यं॥ तेनचसमंततःकंदलयतादलयतेवजगंतिदुंदुभिनिर्घोषेणरोषेणचप्रेर्यमाणाः
केसरिणइवगिरिकंदरान्मंदिरान्निर्गत्यगत्यंतरायसंधायकान्यपत्यानीवानिमित्तान्यनवलोकमानाविमानाधिगतविबुधसीमंतिनी
भिःसहविजिहीर्षयेवप्रस्थानसमयपरिम्लानमुखीःसुमुखीरप्यगणयंतोनिरंतरज्वलितकोपानलनयनकोणारुणालातशतनिपा
तवित्रासचलितनिजवारणनिवारणावेशपरवशाःदिशामुखमुखरितशिवारवाम्रेडितव्याकुलीकृतकुलमहीध्रागृध्रायतपक्ष
विक्षेपकृतपताकानिकायपुनरुक्तसमुत्तुंगशतांगसंघातपरिगतानितांतनिशितकृतांतदंष्ट्राखरतरनखरपट्टिसप्रास-

॥टिप्पणं॥ ॥ १ विघ्नः॥ २ प्रहर्तुमिच्छयेव॥ ३ परतंत्राः॥ ४ कुलाचलाः॥

परशुगदामुसलशक्तितोमरमुद्गलपरिघद्रुघणकृपाणधारिणोदारुणाजगरसंतानसंवीताइवविंध्यकूटाव्यूढातिकरालकालायसकंकटा
विकल्पाइवकल्पांबुदानांव्यक्तयइवकालरात्रेर्विवर्ताइवकलिकालस्यचभयंकराःसमरांगणमवतारयंतःसमीरयंतोवीरवादानादाय
चशरासनमासारैरिवगिरिमंभोधरादूरापातिभिःशिलीमुखैर्वलीमुखबलमखिलमक्षोभयंतरक्षोभटाः॥ पद्यं॥ ततोधुतनखायुधस्तरु
परित्रुटत्तोमरःशिलानिहतमुद्गरःशिखरिभिन्नमत्तद्विपः॥ स्वपक्षविजयैषिभिर्दिविस्फुरास्फुरैराकुलैरलक्षिहरिरक्षसामतिभयंकरःसं
गरः॥ ४१॥ गद्यं॥ क्रमेणचकुपितकपिवीरविदूषितनैर्ऋतभुजप्रतापानलइवास्तंभजतिभगवतिभानुमतिमथितायुधयातुधानगल
नालप्रणालपरिवाहिलोहितनदीपूरइवविदूरमंतरितहरिदाभोगेसंध्यारागेविक्रांतहरिनखाक्रांतदंतावलविपुलकुंभस्थलमुक्तमुक्ता
कलापइववियतिविजृंभमाणेतारागणेरणरभसचलितरथगजतुरगपदातिपादाहतविश्वंभरांतरालजनुषिरजसीवभुवनमास्कं

॥टिप्पणं॥ ॥ १कवचाः २परिणामाः ३ जन्मनि॥

दतितमसितामसीञ्चरेष्विवसशोकेषुचक्रवाकेषु दाशरथिबलइव भ्रमदाकरे कुमुदाकरे॥ पद्यं॥ आसारधारांप्रकिरन्‌शराणामाश्वासयन्मानसमाशराणां॥ वीरोहरीन्संयति मेघनादो विव्याध हंसानिवमेघनादः॥४२॥ रणेतदनुदारुणे रभसमंगदोरावणेर्द्रुमेण महताहत श्लथधुरीणयानव्रजं॥ शितेनशतकोटिना शिखरिकूटमिंद्रोयथा ममाथच रथं मनोरथमपिक्षणाद्रक्षसां॥ ४३॥ वियन्नलेतदनु विलीय माययासलक्षयन्‌रघुतनयंसलक्ष्मणं॥ अजिम्हगानधिगतजिम्हगाकृतीन मर्षतः समितिववर्षरावणिः॥ ४४॥ लक्ष्मणानुगतंरामचंद्रं राहुभयंकराः॥ बबंधुर्दारुणतमा बंधच्छिद ममीशराः॥ ४५॥ यावद्याति पुरंपुरंदरजयीयावद्दशास्याज्ञयासीतापुष्पकवासिनी रघुसुतौ दृष्ट्वापुरःशोचति॥ तावत्तेगलिताःस्रुपर्णगरुतां वातेन वाताशनादीसौचंद्रदिवाकराविवतमोमुक्तौततो राघवौ॥ ४६॥ दुर्वारेतदनुहयोश्चबलयोरुज्जृंभमाणेरणे धूम्राक्षंभुजतःप्रकंपनमथद्वेधाव्यधान्मारुतिः॥ तारेयोपिचवज्रदंष्ट्रमचलान्नीलःप्रहस्तंबला

॥टिप्पणं॥ ॥१ इंद्रजित्‌ २ सर्पः ३ इंद्रजित्‌॥

त्तसर्वंदशकंधरायचकितेरुक्कंचनक्कंचरैः॥ ४७॥ गद्यं॥ अथतदानीमनीकिनीनाथवधकोपोदयादायोधनोत्कंठोदशकंठःसकल जगदंडभरितजयानकभयानकनिनदबधिरिताशेषशेषाहिलोचनोरोचिष्णु जिष्णुकोदंडधरः सलिलधरइवकनकमेरुशृंगंसमुत्तुंग रथमलंकुर्वन्सर्वतश्चलितसकलचतुरंगसंगतयालंकयेवस्वयमनुगम्यमानः क्रमादतिक्रम्य पुरतोरणंपुरतोरणचलितमालोकयत निखिलमपिवलीमुखबलं॥ पद्यं॥ जेतारमाहवमुखेदशदिक्पतीनांदृष्ट्वापुरोदशमुखं रघुनंदनस्य॥ श्लाघावशेनन चचालशिरःपरंतत्सव्येतरंभुजशिरोपिसमीक्ष्यलक्ष्यं॥ ४८॥ अथमदगर्जितैरधिकतर्जितदिक्करिभिर्दशवदनस्तदादशदिगंतरमंतरयन्॥ समरमुखेसरखेलपदचंक्रमतो विदधेहरिकुलमाकुलं जलधिमादिवराहइव॥ ४९॥ गद्यं॥ अनंतरमनीकास्कंदकंदलितामर्षवर्षतंगिरीन्द्रहरीणामधिपतिमतिनिष्ठुरेणमुष्टिना गाढमभिनिघ्नंतंहनूमंतममंदत्लाघवाक्रांतध्वजकिरीटांचलंनीलमपिनिखिल

॥टिप्पणं॥ ॥ १सेनापतिः २दुंदुभिः ३इंद्रः॥

जगज्जिता महता बलेन वातूल इव तूलजालं कपिकुलमपसारयन्निरतशरासारवर्षिणमभ्यमित्रीणं सौमित्रिमपि शक्त्या गाढमुरसि वि-
व्याध क्रव्यादाधिपतिः ॥ पद्यं ॥ अवकीर्य दाशरथिरश्शुझैरेनुजं पुलस्त्यतनुजन्मशरैः ॥ युगपद्व्यधात्करुणवीररसौ युधि शोकहर्षश-
बलं च बलं ॥ ५० ॥ आधूय मोहमहितोन्मथनाय यावत्सौमित्रिरेष समुदंचति तावदेव ॥ पौलस्त्यमेष परिभूय परं तदीयाभाणान्मुमोच द-
ययानमुमोच बाणान् ॥ ५१ ॥ प्राप्य तत्प्रथमं युद्धे पराजयमुदेजयन् ॥ दशाननः पुरीं प्राप दिनदीपदशाननः ॥ ५२ ॥ प्राबोधयत्तदनुपंक्ति-
मुखः शयालुं कालं विनापि च कथंचन कुंभकर्णं ॥ आदेशतः स च विभो रपुनःप्रबोधसंवेशधाम समरांगणमाजगाम ॥ ५३ ॥ ग० ॥ आगतं च त-
मंजनाचलनिकाशमाकाशतलभ्रमितत्रिशूलं शूलधरमिव जगत्क्षयोद्युक्तं नक्तंचरमवलोक्य शाम्यत्सहजभुजतेजोविशेषमशेषा-
सु दिक्षु धावमानं पवमानचलितजलदपारिप्लवप्लवगबलमंगदो धीरमवादीत् ॥ पद्यं ॥ कपयः कैकसेयानां कापि सेयं बिभीषिका ॥ अ-

॥ टिप्पणं ॥ ॥ १ वातसमूहः २ कार्पासः ३ रिपुसंमुखीनं ४ अभिरप्य ५ चकार

भूदभूतपूर्वं वः प्राकृतं भयवैकृतं ॥ ५४ ॥ गद्यं ॥ अथ हरयोपि सरयमनुनयसंगतमंगदवचनमवधारयंतो धारयंतः समरसंरम्भाद्दिङ्नागा
इव प्रतिनिवृत्ताः प्रमत्ताशयमिवैरावणं रावणानुजं विंध्याचलमिव युगांतानिलाः समंतादाहंतैर्गिरिभिस्तरुभिरप्यवाकिरन् ॥ पद्यं ॥ क्षिप्ताः सं-
यति पुष्पिताः क्षितिरुहास्ते रक्षसो वक्षसि प्रस्विन्ने पटवासपांसव इवालीयंत चूर्णीकृताः ॥ मुक्ता ये धरणीधरा मुहुरमी तद्बाहुसंघट्टनात्सत्या-
वृत्य परं प्रहर्तुरभवन्खेदाय भेदाय च ॥ ५५ ॥ ज्वलदनलं त्रिशूलमुपरिभ्रमयन्नमयन्नयमवनीमनीकमदखेलनदुर्ललितः ॥ सपदि बिभं-
जनीलऋषभं शरभं च बलादहरत गंधमादनमेरुंधगवाक्षमपि ॥ ५६ ॥ गद्यं ॥ ततश्च सहजबलचापलाधिगतलाघवं राघवं शरणम-
श्रुवानं राघवानीकमाश्वासयन्विश्वाधिकविपुलभुजवीर्यो विकीर्य द्विषति सर्वतः पर्वतान्विधाय विचित्रमतिचिरं युद्धं नक्तंचरविमु-
क्तधात्रीधरवशाः कुलिशदारित इव कुलभूधरो धराया मचेतन इव पपात हरिकुलपतिः ॥ पद्यं ॥ परिगृह्य तं झटिति बाहुपंजरे चलिते

॥ टिप्पणं ॥ १ रुद्धवान् २ मासं ॥

पुरंतदनुरावणानुजे॥ अविनीतवालिकृतमर्दनः प्रभोरयशः प्रमृष्टमितिहृष्टमा[1]शरैः॥५७॥ गद्यं॥ तत्रविचित्रकुसुमपरिमलशिशिरोपचार
सचेतनोद्ग्रीवसुग्रीवनखमुखाकलितशूर्पणखामुखानुकारः सचमत्कारमुत्सुकत्याक्षिगतमेनमनालक्ष्य वैलक्ष्यतः प्रतिनिवृत्तो विवृत्तोल्कारके
क्षणः क्षणदा[2]चरः प्रतिक्षणमतिक्षी[3]बतया प्रतिपक्षबलमिवस्वपक्षबलमपिभक्षयन्नलक्षयन्सौमित्रिमद्रिशिखरान्विमुंचन्नेवायमंज
सारामाजगाम॥ पद्यं॥ भिंदन्शूलमथार्धचंद्रमुखतो वीरो रघूणां पतिर्बाणानत्र मुमोच वालिविपदो मारीचमर्मच्छिदः॥ आलोक्याथसि
तान्विदारितशिखानस्मिन्नकिंचित्करान्वायव्यं पुनरैंद्रमप्यरिवधूवैधव्यधुर्यं दधे॥५८॥ रामास्त्रैर्द[4]लितेषु राक्षसपतेरंगेषु तुंगो भुजः
प्रागेको निपपात मंदर इव प्र[5]त्यर्थिसेनांबुधौ॥ सिंधौ निष्पतितः परोपि ददृशे सेतुर्द्वितीयो यथा छिन्नं व्योम्नि शिरस्तुरीयमभवत्कूटं त्रिकूटस्य च॥
॥५९॥ ग०॥ तदनु मोदभरितहरिबलकोलाहलाकर्णनविदितकुंभकर्णवधपरिम्लानमुखेन दशमुखेन सहोदरमहोदरमहापार्श्वौ सहायौ

॥टिप्पणं॥ १राक्षसैः २निशाचरः ३मत्ततया ४छिन्नेषु ५शत्रुः॥

विधाय समादिष्टाः॥ कुमारा नरांतकदेवांतकातिकायत्रिशिरसः पितुर्निदेशान्निवेशमिव पितृ[1]पतेः प्राविशन्नमी समीक[2]भुवं॥ पद्यं॥ अजं-
नि पुनः समीकमनयोरुभयोर्बलयोरवदलिते सुखेन च यदनुज्झितरोषभरं॥ अमरमृगीदृशामपि यदाशयपूर्तिकरं समरसमुत्सुकेन मु-
निनाय ददृशेचरं॥६०॥ ममाथ शैलैरथ वालिनंदनो नरांतकं संयति वानरांतकं॥ हनूमतासोपि हतः सुरांतकः पुरांतकेनेव रुषा पुरांतकः॥६१॥
॥ग०॥ अनंतरमसमसमरशीलेन नीलेन निहते महोदरे मारुतिमथितशिरसि त्रिशिरसि विशसितेषु महापार्श्वादिषु वाहिनीपतिषु निर्भरविषाद
रोषपरवशो निशाचरः साकार इव तमोनिकायः स रयमतिकायः समागत्य वृत्रासुर इव सुत्राम्णा सुमित्रासुतेन सह वितेने विचित्रमायो[3]धनं॥ प
द्यं॥ स च सुचिरं नियुध्यत मवध्य इतीव वरादनिलगिरा विबुध्य पुनरस्त्रमधत्त विधेः॥ दलितमनेन तद्दिविसमुत्पतितं जगतामतनुत राहुभी
तिमधिकामतिकायशिरः॥६२॥ अनुनीय रावणिरथो वि[4]धुरं पितरं दधत्पृथुसमीकधुरं॥ सरथी समेत्य सधनुः शरधिश्चलितश्च भूभिरधिदाशर

॥टिप्पणं॥ १यमस्य। २संग्रामांगणं॥ ३युद्धं ४विह्वलं॥

र्थी॥६३॥ गद्यं॥ अधिसमरमरातिजयमनोरथाय रथाभिरक्षायै रक्षांसि परितः प्रकल्प्य प्रतर्प्य च हविषा प्रदक्षिणशिखं शिखावलं मंत्राधिगता
नि विविधान्यस्त्राणि दधानस्तिरोधानगत एव शितमुखैः शिलीमुखैर्निर्माय निखिलमर्माहतिं निस्त्रिंशक्रमः क्रव्यादो व्याध इव हरीन्विधुरीञ्चकार॥ पद्यं॥
सहलक्ष्मणं तमपि दाशरथिं परुषो निदाघ इव पद्मसरः॥ विकलाशयं विधुरसत्त्वमयं विरचय्य धाम च जगाम शरैः॥६४॥ क्षतार्कभवते
जसि क्षपितरोम्नि चंद्रद्युतौ विमुच्य सति निर्गते विशिखवृष्टिमक्लिन्धने॥ अदीप्तनलमस्फुरत्कुमुदमस्तनीलोत्पलं समुत्तरलजीवे-
नं समभवत्तदा वाहिनी॥६५॥ अचलमथ सलीलमोषधीनां हरति हनूमति जांबवन्नियोगात्॥ विचलितमभवद्बलं विशल्यं विबुधम-
नोपि विधूतशोकशल्यं॥६६॥ गद्यं॥ तेन पुनः सहजतेजोभरितेन दावानलेनेव वानरबलेन दह्यमानां दरीमिव पुरीं विहाय पंचाननाविव
पंक्त्याननविद्वेशात स्खलितमखिलरिपुप्रकंपनमकंपनमाहत प्लवंगसंघं प्रजंघं चांगदभुजप्रतापानलशलभावुभावपि निशम्य निशाम्य

॥टिप्पणं॥ १वह्निं॥ २सुग्रीवःसोरातपश्च॥ ३दाशरथिः चंद्रश्च॥ ४शरः उदकमिति यावत् बाणश्च॥ ५जीवः उदकं च॥ ६सेना नदी च॥

च द्विविदमैंदाव दारितौ महारथौ शोणिताक्षयूपाक्षावपि कोपाक्षांतपरुषसंरंभौ कुंभनिकुंभौ समुन्नभ्य बाहुं स्कबाहुमारीचावपि राघवभुजाभ्यां सुग्रीवह-
नूमद्भ्यामद्भुतं युद्धमतनिषातां॥ पद्यं॥ भूमौ ततः प्लवगराजभुजेन विद्धमालोक्य कुंभमसहन्विरहं तदीयं॥ शोकादगादनिलसूनुहतो निकुंभस्तम्भ्रा-
मयुक्तमसरीकुच कुंभमेव॥६७॥ गद्यं॥ ततः कोणपपतिनियुक्तं युक्तमखिलवाहिनीभिः सह साटोपमुरुरंहसं खरात्मजं मकराक्षमैक्ष्वाकशरोपि वि-
पक्षमपि सपक्षमिव समक्षमनयज्जनयितुः॥ पद्यं॥ कृत्वा मूर्द्ध्नि निशासनं पितुरथो गत्वा रणं रावणिर्हुत्वा तत्र महाभुजो हुतभुजं धृत्वा महास्त्रा-
णि च॥ स्थित्वा व्योमनि मायया शरचयं त्यक्त्वा च भित्त्वा चमूं बुध्वा राघवकोपमापसहसा लंकामलंकोतरः॥६८॥ गद्यं॥ ततः प्रतीचः प्रतिहाराद-
यं स प्रातिहारिको निर्गत्य निकृत्यासिना कांचिदां जने यस्य पुरतो मायामयीं मैथिलीमाकुलीकृतमनसि तत्स्मिन्नाकस्मिकमिदमतथ्यमपि तथ्य-
मेव बुध्वा चिराय युध्वा निराशे प्रतिनिवृत्ते विद्विषि विपक्षमशुविशसनारंभि निकुंभिलामासाद्य सद्य एव प्रावर्तत सत्त्रमतिविचित्रं॥ तदनु हनू-

॥टिप्पणं॥ ॥१विस्तारितवंतौ॥ २पितुः ३भय चकितः ५हिंसनं॥

मनः प्रतिनिवृत्ता द्वृत्तमेतदाकर्ण्य विशीर्णमानसो मानसञ्चर इव वज्रनिर्घोषाद्विषादाकुलो राजहंसः संसदि निपत्य सौमित्रिणा समाश्वास्यमानः स
करुणं निश्वस्य विश्वस्यपतिरपि विधुरं व्यलापीत्॥ पद्यं॥ जज्ञे तदत्र भवती जनकस्य यज्ञे देव्याश्चिराय धरणे ररणेः शिरसीव॥ वंशं मनागपि वधू
रभूत्किमन्यद्रामस्तथापि विधिना रचितो विरामः॥ ६९॥ यत्नो मुधाभवति यत्र समीरसूनोर्नालं नलोपि नवसेतुनिबंधनाय॥ दूरं च पावकशरा
द्दुरतिक्रमोयं तत्केन शोकजलधिस्तवलंघनीयः॥ ७०॥ गद्यं॥ इत्यादि परिदेवमानमेनं विदितो शरमायाविशेषो विभीषणः समागत्य दे
वभवतोपि किमिदमस्थाने दीनमवस्थानं॥ निरंतरायमखनिर्वर्त्तनाय पुरंदरारिणा कृतं कृत्रिममेतदित्यवधार्य धारयमनसि धैर्यमि
त्यभिधाय तद्द्धाय लक्ष्मणं तत्क्षणमेव पुरस्कृत्य निकुंभलामुपरुरोध॥ पद्यं॥ हरिकुलारवतश्चलितस्ततो गिरिदरीकुहरादिव केसरी॥
अपरिपूर्यरुषा हवमाहवं स विदधे बलशासनशासनः॥ ७१॥ वातूल इव तूलानां वानराणां रणाजिरे॥ विद्रावणस्ततो मायाविद्रावणसु

॥ टिप्पणं॥ १ राजश्रेष्ठः पक्षीच २ व्यर्थः ३ राक्षसः ४ निर्विघ्नं ५ निश्चित्य ६ हवनं॥

तोभवत्॥ ७२॥ गद्यं॥ अनुपदमनीकिनीनाथनिधनसंरब्धतरं संवर्तप्रवृत्तमिव कृतांतं समरांगणमापतंतं स्यंदनगतं तं संक्रंदनजितं गंधवा
हनंदनस्कंधवर्ती सौमित्रिः प्रवर्तितशिततरशरधाराभिः शतधारपाणिरिव जंभमस्तंभयत्॥ पद्यं॥ परस्परमदोत्कटं प्रचुरवीरमदोद्भटं पतत्त्रुटि
तकंकटं प्रतिहतास्त्रमस्त्रेण च॥ जगत्त्रयभयावहं जयपराजयागोचरं धिनेन तु रुभाविभावि घनदारणं दारुणं॥ ७३॥ शतधारकठोरशिरैर्विशि-
खैः शतधाविरचय्य शरासगुणं॥ विदधे विबुधेशजिसं समरे हतसारथिमप्यथ दाशरथिः॥ ७४॥ यदुर्जितमहो मायाशीलस्य यद्भुजशालिनः सदृश
मथवायुक्तं नक्तंचरेंद्रसुतस्य यत्॥ शतमखजितः शौर्यं यद्वानुरूपमथात्मनस्तदकृत रुषा मंदो मंदोदरीतनयो रणे॥ ७५॥ गद्यं॥ अनुपदमभि
षेणनवतिविभीषणे तेन मुक्तां शक्तिमर्धचंद्रेण दारयन्नपारयन्सोढुमदसीयमविनयममर्षाकुलः सौमित्रिरमोघं मोघवतास्त्रममुंचत्॥ पद्यं॥
पतति स्म तत्सथममस्त्रमुज्ज्वलं सशिरस्त्रमिंद्रजयिनस्ततः शिरः॥ अनुपुष्पवृष्टिरवनौ दिवौकसामथ बाष्पवृष्टिरमरारियोषितां॥ ७६॥ श्रुत्वा

॥ टिप्पणं॥ १ वज्रपाणिः २ कवचं ३ गुणो ४ यज्ञं ५ ऐंद्रास्त्रं॥

चं० रा० ६८

शक्राजितः सुतस्य निधनं शोकेन रक्षःपतेः क्रांतं निश्वसदश्रुपूरभरितं कंदच्च फूत्कारि च॥ कोपेनाथ विपाटलं कुटिलितभ्रूवल्लि हृत्तेक्षणं जज्ञे दष्ट यु० कां० ६
घनोष्ठमट्टहसितोद्वृत्तं समस्तं मुखं॥७७॥ गद्यं॥ अनंतरमपाक्रांतासु सुषुविकांतेषु पुरंदरारिमुखेषु नंदनेषु निहतेषु कुंभकर्णादिषु भ्रातृषु विध्व
स्तेषु महस्तपूर्वेषु सचिवेषु व्यतीतेषु विरूपाक्षप्रभृतिषु सेनापतिषु कपिविमर्दनेन विशीर्णे भवति निखिले बले समंततः पौरवधूजनपरिदेवनोत्तरं
गायां लंकायामातंकातिशयरोषणो रावणस्तत्क्षणमेव हैर्यक्ष[1] इव हरिणीं धरणीसुतां जिघांसुरंतिकगतेन मंत्रिणा निवार्यमाणः सारथिना
विधिना[2] च संचोदितो दाशरथिविजयविहितसंगरः संगरभुवमवततार॥ पद्यं॥ कोपादसौ परिघयष्टिकुठारकुंतचापाशुगद्रुघणशक्तिकृ
पाणपाणिः॥ एकोप्यनेकमुखबाहुतया सबंधुर्लोको यथा समितिलोचनगोचरोभूत्॥७८॥ अलक्ष्यत सरक्षसामधिपतिः कृपाणं मुहुः ग्रह-
स्य विनिपातयन्प्लवगमंडलीमौलिषु॥ अयं तव तवायमित्यधिसमीकमेकैकशो वरानिव विनिर्दिशन्न[4]मरवारवामभ्रुवां॥७९॥ गद्यं॥ तदनं
॥टिप्पणं॥ १ सिंहः २ देवेन ३ ब्रह्मदेवः॥ ४ सर्वेश्यानां

६८

तरमक्षौहिणीक्षोभकं दलितरुषमतिपरुषविशिखदलितध्वजमर्द्धचंद्रनिकृत्त[1]धन्वानमस्त्रधारावदारितसारथिमतिविस्मयनीयकरलाघवं रा
घवानुजममर्षावेगमुक्तया शक्त्या मुहूर्तमिव मूर्छानिमीलितमुपरागइव कमलाकरमाततान यातुधानपतिः॥ पद्यं॥ आलोक्य दीनमनुजं
हृदि शक्तिघाताच्छोकेन विद्धहृदयः सुतरां स रामः॥ कोपेन चापमथ कुंडलथां च कारलंकापतेरपि ललाटलिपिं विधाता॥८०॥ अवकीर्य
दाशरथिरश्रुजलैरनुजं पुलस्त्यतनुजं च शरैः॥ युगपद्व्यधात्करुणवीररसौ युधि शोकहर्षशबलं च बलं॥८१॥ वलयितचित्रचापविनिशा
रितपंक्तिमुखे विसृजति राघवे विशिखवर्षममर्षवति॥ अरिषु न कश्चिदप्यथ निवृत्य गतः समरादमरविलासिनीषु न च कापि दलब्धवरा॥
॥८२॥ गद्यं॥ अयं च पुनरंजनीसुतसमानीतमहीधरमहौषधिजीवितानुजाश्लेषसुखलब्धमनोरथः समेधमानमानसः समरकौतुकोप-
लंभसंरंभोदंचितपुलककंचुकिताकृतिर्दाशरथिरधिसंगरममरसारथिनानीतमतिविशंकटं[3] कमपि रथं कंकटमप्यनुग्रहाय शतक्रतोरग्र-
॥टिप्पणं॥ ॥ १ छिन्नं॥ २ व्यासं॥ ३ विशालं॥

हीत्॥ पद्यं॥ अन्योन्यस्यसदृक्षलक्ष्यमिलनादालक्ष्यशौंडिर्ययोः शस्त्रास्त्रत्रिसमुन्मिषत्पुलकयोः सश्लाघयोःसाहसे॥ जातेजीवितसंकटेपि हसतोर्मूर्छासुविश्रम्यतोरश्रांतंरघुवीरपंक्तिमुखयोरासीदसीमारणः॥८३॥ गद्यं॥ अथतयोरश्रांतमुक्तदिव्यास्त्रयोरारवंडलच्छत्रनिभयोरौलूनेषुमार्गणेषु अभंगुरपरस्परविजयमार्गणेषु वाग्गणेषु विछिन्नेषु धनुर्गुणेषु अव्याहतसहजसाहसगुणनिकृत्तेषुधुरीणेषुयानेषुनिरपायसमराभिहतिनिर्भिन्नेसांयुगीनेचरथेपरस्परगर्वकल्पविजयमनोरथमजायतभुजायतयशोधनमायोधनं॥ पद्यं॥ तूणीमुखात्वरितमुद्धरणेगुणेनसंयोजनेप्यथशरस्यविमोचनेवा॥ यात्रावलोकितदशास्यइवातिवेगाल्लोकेनराघवकरश्चिरमालुलोके॥८४॥ अर्द्धोदीरितवीरवादमहरद्रामोयदस्त्रैःक्षणान्नेनेवांकुरतामुखेनजगदेशेपंचलंकापतेः॥ साम्येसत्यपिचातुरीभिरुभयोर्द्वन्द्वक्रमायाविनोर्विच्छिन्नाननदर्शनेनसमभूद्व्रीडारणेरावणे॥८५॥ दशाननशरक्षतिक्षरदसृग्झरीबुद्बुदैस्तरंगितमहेंद्रकंकटसहस्रचक्षुःपथः॥ रणेरघुकु-

॥टिप्पणं॥ १दशमुखः॥ २ छिन्नेषु॥ ३बाणेषु॥

लोद्वहःक्षणममानिवैमानिकैर्यथादशशतेक्षणोवलरुषाकषायेक्षणः॥८६॥ गद्यं॥ तदनुवारुणेनवैश्वानरंवैनतेयेन पौतंधयंवायव्येनवारिदंनैशाकरेणतामिस्त्रंमाहेंद्रेणदानवंवैष्णवीयेनमाहेश्वरंच परस्परमेवमस्त्रमस्त्रेणभिंदतोर्नयोरनयोरनिशमाहवाग्रहाद विदितान्यहानिसव्यतीयुः॥ पद्यं॥ शस्त्राशस्त्रिसकौतुकोपिदयितांसंचिंत्यचिंताकुलामस्त्रेणाज्वलताविधेरपुनरुन्मेषंनिमेषेणसः॥ मूर्ध्नःकंदलितान्मुहुर्मुहुरवच्छेदेपिलंकापतेरार्तेकेनसमंसमस्तजगतांविच्छेदसीतापतिः॥८७॥ रक्षःपतौपततिलब्धमनोरथानामातन्वतांदिविषदामथपुष्पवर्षं॥ श्लाघापदंसमजनिष्टपरंनरामःकामोपिचाकलितशूर्पणखाविकारः॥८८॥ गद्यं॥ अनंतरमालिंगितवसुंधरंशरतल्पमधिशयानमधिगतनिषंगोपधानंयातुधानपतिमधिगत्यनिपत्यचसोदर्याहार्यसौहार्दसुलभवैधुर्यःकदर्योहमितिविहितनिजदूषणोविभीषणश्चिरतरंविलाप॥ पद्यं॥ अयिसमसुखदुःखैरन्वितंबंधुवर्गैःसहजमपिभवंतंमुंचतःसाहसेन॥ कुलविशसनहेतोःकूटधर्मानुरक्तेर्दशमुखममया

॥टिप्पणं॥ ॥१इंद्रः॥ २आरक्तनेत्रः॥ ३सर्पास्त्रं॥ ४विदारकयोः॥ ५जग्मुः॥ ६शंकया॥ ७कृपणः॥

वज्जीवमासीत्कलंकः ॥ ८९॥ आर्यस्य रक्षितुमसूननुजः स एकः प्राणानमुंचत परं युधि कुंभकर्णः॥ त्वज्जीवहृत्त्वयमहं ममजीवहेतोरथापि
हंत सहते हतको विधिर्मां ॥ ९०॥ गद्यं॥ इत्येवमस्मिन्निलपति विदिते वृत्तांता शुद्धांतास्सकरुणमारदंतीभिरंतरित यूथपाभिः करिणीभि
रिव तरुणीभिः समं समापत्य मध्ये समरमापतितमशनिहतमिव मंदरं दशकंधरं समीक्ष्य निहतो पद्मेव लतानि पतंती विलपंती नाथनाथे
ति विषादाहता दयितविधुरीकृतकुररीवामंदं चक्रंद मंदोदरी ॥ पद्यं॥ यावीक्षिता जनिपुरायमराजधानी वीरत्वया निखिलदिग्विजयोत्स-
वेषु॥ तामद्य दुर्विधिबलेन समस्तलोकसाधारणाः पुनरुपैष्यसि हा किमेकः॥ ९१॥ जनकः स्वयं दनुजवंशनायको दयितो जगत्त्रितयजेत्रशा
सनः॥ तनयः पुरंदरजयीति गर्विताविधिनाहमेवमधुनाविडंबिता॥ ९२॥ राजन्यधर्मविदुषोपि रघूद्वहस्य हता यथाग्रजमथानुजपट्टबं-
धः॥ आरभ्य वालिनमयं कथमाविरासीदिक्ष्वाकुवंशसहजः कथमेषधर्मः॥ ९३॥ अहह निहतालंकावालानलेन हनूमतः परमेव निजा

॥टिप्पणं॥ १अपकीर्तिः॥ २हताश्रया॥ ३दुर्दैवं॥ ४सीता॥

पातिव्रत्यानलेन भवानपि॥ सुखमहमिहासीनाशोकानलेन यदि दशे भवति न मां हंतुं प्रायः स एष चितानलः॥ ९४॥ गद्यं॥ तदहमिदानीं सायंत
नसमय इव सवितुः प्रभा भगवति प्रविश्य जातवेदसि चंद्रिकेव चंद्रमसं तडिदिव तडिद्वंतं भवंतमनुसरंती निर्वापयामि निरंतरविरहदहन
दह्यमानमात्मानमित्यादिकरुणपरिदेवनवतीं प्रजावतीं निवर्त्य निर्वर्त्य च निशिचरपतेर्यथाविधि निजाज्ञया पितृमेधसमेतं सविधमेध
मानविषादं विभीषणमशेषराज्याधिपतिं विधातुमखिलतीर्थोपहृतैरंभोभिरंभोधर इव दावानलाकुलं वनस्पतिं रघुपतिमभिषिंचत्॥
पद्यं॥ अथ दशरथनंदनाभिषेकादधिगतराज्यपदो विभीषणोयं॥ अनुदिनमभिवृद्धमंडलो भूद्दरुणकरामृतपूरणादिवेंदुः॥ ९५॥ नीता
नुदीक्ष्य निभृतेन विभीषणेन सीतामुदारगुणशीलवतीं सतीनां॥ देवस्य तत्क्षणमभूद्दशकंधरारेरानंदशोकरसबंधुरमंतरंगं॥ ९६॥
गद्यं॥ तदनंतरमरुंधतीयपवित्रचारित्रनिधिरधिदेवतापतिदेवतानामनादिपुंसोपि मर्त्यधर्मणः प्रत्यायनायनायकस्य पुरंदरमुखान्दे

॥टिप्पणं॥ १भ्रातृजायां॥ २सूर्यः॥ ३देवान्॥

र्हिर्मुखान्पुरस्कृत्यनमस्कृत्यभगवंतमरविंदासनमिंदुकलेवपुनरुदेष्यंतीतपनमिवदहनमवजगाहे॥ पद्यं॥ प्राविक्षदर्चिषिपरंनिजशुद्धिहे
तोर्देवीपवित्रचरिताजनकेंद्रपुत्री॥ अंहश्चिरंहियदपावनवस्तुसंगात्यक्तंस्वयंतदमुनादमुनाबभूव॥ ९७॥ विशुद्धशीलामनलानुषंगा
द्विदेहजांतत्रविलोक्यसीतां॥ प्रभांपुनःप्रत्युषसीवपूषाप्रत्यग्रहीत्साग्रसरोरघूणां॥ ९८॥ गद्यं॥ अथोदारधीरधिगतनिजप्रशंसाविधि
नाविधिनापुरःप्रदृश्यमानंविमानाधिगतमहारथंदशरथंप्रणिपत्यप्रतिपाल्यचशिरसितदनुशासनंपाकशासनवरनत्युज्जीवितैर्हरिभिर
नुगम्यमानःप्रमोदमानमनाःसुग्रीवेणसहसंभाषमाणोबिभीषणंसकरुणमवलोकयन्ननुजेनचसीतयासममयोध्यामधिगंतुकामोरामः
खेचरंविमानमारुरोहकिमपिकौबेरं॥ पद्यं॥ आरुह्यपुष्पकमयंविदितानितानिलंकोपकंठदशकंठरणांगणानि॥ सिंधुंगभीरमपिसेतुनिबं-
धनंचसंदर्शयन्मृगदृशांसजगामरामः॥ ९९॥ उपरियथायथामणिविमानमुदंचतिनस्तरुणितथातथाविपुलतामुपयातिनभः॥ महीवल-

॥टिप्पणं॥ १विभावसुः॥ २ब्रम्हणा॥ ३सीतां॥ ४गच्छति॥

गनुपल्वलमंवीक्ष्यमहांबुनिधिंपवनभुवेनिवेद्यचहसंतिपरेहरयः॥ १००॥ गद्यं॥ प्रियेविदेहराजनंदिनिविनतानंदनमप्यतिशेतेविमानवेगः
पद्यं॥ यद्यद्दूरेपुरःपश्यास्त्रिच्छामितवशंसितुं॥ तत्तदन्वगपिद्रष्टुंतत्क्षणेनापवार्यते॥ १०१॥ गद्यं॥ तरुणिधरणीसुतेपश्यऋष्यमूकोयंविबाध
रंपंपासरइदंकंबुकंठिकबंधनिबंधनभूरियंकरभोरुखरादिकलहस्थलमिदंमधुरालापिनिममपर्णशालेयंमत्तेभगामिनिमायामृगमृगया
वनमिदंकुटिलायतकवरिगोदावरीयंकुंभिकुंभस्तनिकुंभसंभवायतनमिदंविधुमुखिविराधविध्वंसनवनमहीयंविपुलविलोचनेमहामुने
रत्रेराश्रमपदमिदंविदेहराजपुत्रिचित्रकूटोयमितिविविधाःकथाःकथयन्नेवायंभागीरथीपरिसरगतंभरद्वाजमुनेःप्रशांतंपावनंतपोवन
मायासीत्॥ अभाषतचमैथिलीं॥ पद्यं॥ प्रसुमबर्हिनिश्वासपारणासुखितःफणी॥ कंडूविनोदनोत्कंठाकंठीरवनरैर्मृगः॥ १०२॥ गद्यं॥
तत्रभरद्वाजविहितविविधातिथेयःतथैवपदवींदवीयसीमतीत्यपुनरयोध्यासविधमासीदन्नग्रतएवहनूमदावेदितोदंतंप्रमागच्छंत

॥टिप्पणं॥ १गरुडं॥ २पर्यंतभूः॥ ३सिंहः॥ ४अतिदूरं॥ ५वृत्तांतं॥

मरुंधतीजानिपुरःसरमजस्रमानंदाश्रुजलविलुलितालोकैरमात्यलोकैः परिगतमतिपावनतपोधनव्रतमाजानभक्तिभरितंभरतमवलोक
यन्नतिवत्सलमनाविमानावरोहणायदशकंठरिपुरुदकंठत॥ पद्यं॥ यानंमदाशयमवेत्ययथावथैततारापथादवतरत्यवनीकुमारि॥ आ
सेदुषीसविधमद्यतथातथाभूरत्यादरेणभवतीमभिगच्छतीव॥ १०३॥ इत्थंवदन्निंदुमुखींसलीलंदेवःप्लवंगाधिपदत्तहस्तः॥ बिभीषणावे
दितयापदव्याविमानतोमंदमवारुरोह॥ १०४॥ प्रणीतमणिपादुकंप्रणतमग्रतःपादयोरुदस्यभरतंजवादुपनयन्भुजाभ्यंतरं॥ अवेक्ष्यनतपः
कृशांवपुरतीववात्सल्यतोनवंनवमिवस्पृशन्नविररामरामश्चिरं॥ १०५॥ पश्यन्ननंदभरतः परिरभ्यदोर्भ्यांसौमित्रिमार्यसमदुःखसुखंनचे
पि॥ सोयंस्वोपनतराज्यपराङ्मुखाय तस्मैपुनःसहजभक्तिपराङ्मुखाय॥ १०६॥ गद्यं॥ अथभरतोपिपुरतोभिवादितपूर्वजोपलालननि
घ्नेनशत्रुघ्नेनसमंसविनयंप्रणिपत्यजनकेंद्रपुत्रीमुन्मनीकृत्यसुग्रीवदशग्रीवानुजादीन्सावरोधवधूकान्यथोचिताभिरुपचर्याभिर-

॥टिप्पणं॥ ॥१ वसिष्ठः॥

भ्यर्च्याभ्यर्चितपुरोहितमामंत्रितमंत्रिलोकमालोकानुगृहीतपौरवर्गमथजन्मानंविमानतएवसबहुमानमनयदपनीतजनपरिश्रमंनिज
श्रमं॥ तत्रचसौमित्रिसीतासखोदाशरथिरतिलोभनीयवात्सल्यांकौसल्यामयशःशल्यजनितशोकातिरेकांकैकेयीमकृत्रिमस्नेहपरिष्वक्तां
सुमित्रामपिक्रमादभिवाद्यनिजालोकरसनितांतकंदलितांतरंगाभिरेताभिश्चंद्रइवपयोधिवीचिकाभिःप्रतिक्षणंपरिरभ्यमाणाभिःसल
क्ष्मणःकेवलमानंदधुरमविंदत॥ पद्यं॥ अथाखिलजगत्पतेरपिरघूद्वहस्यादराद्विधातुमभिषेचनंविचलतागुरोराज्ञया॥ अनीयतसमं
ततोहरिगणेनतीर्थैःपुनर्विशंक्यहृदिमंथरांनभजतागतिंमंथरां॥ १०७॥ अलंकृतःकृतमभिषेकमादरादमात्यसंहतिभिरवाप्यराघवः
पुरोन्मुखःपुनरयमानशेरथंमनोरथंसचभरतोमहारथः॥ १०८॥ ग०॥ तत्रचसेवाविचक्षणाभ्यांलक्ष्मणशत्रुघ्नाभ्यामभितोविधूयमानधवल
वालव्यजनःपरिजनाचारनिरतभरतोदस्तमणिविमलमुक्तातपत्रोविचित्रोपजातमनुजवेषचारुभिरारूढशैलांगमातंगैरलंकृते

॥टिप्पणं॥ ॥ १ सहचरः॥ २ रथः॥

राशैरप्लुवंगपतिभिरनुगम्यमानः प्रवर्त्यमानशेषाक्षतकुसुमलाजोपचारपौरपुरंध्रीकदंबसंरंभचलितमंजुमंजीरमणिकांचीवलयवा
चादितदशदिगंतरांवाद्यमानमांगलिकभेरीमृदंगशंखादिकविविधारवश्रवणसमयोच्चलितसामोदपौरसंबाधांसौधांतरगवाक्षच
लिततरुणीकटाक्षलेखानीलोत्पलदामतोरणाभिरामरथ्यांतथाविधामयोध्यामाजगामरामचंद्रः॥पद्यं॥राज्यंस्वंसमुपेयिवान्सवि
नयैरासेवितोभ्रातृभिःसुग्रीवप्रमुखानपिप्रियसखान्स्वेस्वेपदेस्थापयन्॥स्वच्छंदःसुचिरंसुखान्यनुभवन्देव्यातयासीतयारामःपाल
यतिस्मकीर्तिविभवैरामोदिनींमेदिनीं॥१०९॥कोलालाख्यमहाग्रहारमहिताकल्पेनसंख्यावतांमूर्द्धन्येनविशारदेनविधुनाश्रीसोमनाथो
दये॥प्राग्भोजोदितपंचकांडमहितानंदेप्रबंधेपुनःकांडोनिर्मितएकचूतपतिनाषष्ठोपिजीयाच्चिरं॥११०॥ ७ ॥ ७
इतिश्रीलक्ष्मणकविविरचितेचंपुरामायणेयुद्धकांडःसमाप्तः॥ ॥काव्यालंकारशालास्थद्वितीयगुरुणास्वयं॥भोजीयचंपुष-
॥टिप्पणं॥ ॥१ राक्षसः॥

द्वांडीशोधितेयंयथामति॥१॥ वेदाश्वसप्तेंदुमितेशाकेपुण्याख्यपत्तने॥ यत्नतःपाठशालायामंकितेयंशिलाक्षरैः॥१॥ ७॥ ॥

इतिचंपूरामायणेयुद्धकांडःसमाप्तः